

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**LIDOVÁ SLOVESNOST
V REGIONU STARÝCH HAMER A BÍLÉ**

Diplomová práce

Bc. Lucie Žárská (roz.Fibichová)

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně na základě vlastních materiálů a uvedené literatury.

V Olomouci dne 25. dubna 2011

.....

Děkuji prof. PhDr. Jiřímu Fialovi, CSc., za odborné rady a připomínky i za jeho trpělivost a vstřícnost při vedení mé práce.

Mé poděkování patří dále pracovníkům Etnologického ústavu Akademie věd ČR v Praze za pokyny týkající se terénního výzkumu a všem respondentům za jejich čas a ochotné vyprávění, bez nichž by tato práce nikdy nevznikla. Srdečně děkuji také všem, kteří mi pomohli při vyhledávání potřebných informací a poskytli mi cenné materiály.

OBSAH

Úvod	7
1. Charakteristika zkoumaného regionu	9
1.1 Obec Staré Hamry	9
1.1.1 Z historie obce.....	10
1.1.2 Sociální poměry v obci od dob poddanství až po dnešek	11
1.1.3 Vzdělanost a kulturní atmosféra obce.....	14
1.2 Obec Bílá	17
1.2.1 Z historie obce.....	18
1.2.2 Vzdělanost a kulturní atmosféra obce.....	20
1.3 Charakteristika nářečí regionu	22
2. Lidová slovesnost	25
2.1 Vymezení pojmu „lidová slovesnost“	25
2.2 Znaky a funkce lidové slovesnosti.....	25
2.3 Klasifikace lidové slovesnosti.....	27
2.3.1 Pověsti.....	28
2.3.2 Pověrečné povídky	30
2.3.3 Memoráty.....	31
2.3.4 Humorky a anekdoty.....	32
2.3.5 Přísloví a rčení	33
2.3.6 Pranostiky	34
3. Lidová slovesnost ve zkoumaném regionu.....	35
3.1 Úloha lidové slovesnosti v oblasti Slezska a severovýchodní Moravy	35
3.2 Exkurz do historie sběratelství lidové slovesnosti na Slezsku s přihlédnutím k regionu Starých Hamer a Bílé.....	36
4. Vlastní terénní výzkum	39
4.1 Metodika práce.....	39
4.2 Pověrečné povídky.....	42
4.2.1 O lulkaních neboli halách	42
4.2.2 O basrmonovi.....	51
4.2.3 O fajermonovi	54
4.2.4 O tom, jak lidi strašovalo.....	55

4.2.5 O smrti a duších mrtvých.....	58
4.2.6 O tom, jak lidi „vodilo“	63
4.2.7 O zjeveních	66
4.2.8 Pověry a lidové léčitelství.....	67
4.2.8.1 Dobytek a úroda.....	67
4.2.8.2 Úlek.....	70
4.2.8.3 Drobné pověry	71
4.2.8.4 Lidové léčitelství.....	72
4.2.9 Víra v nadpřirozené bytosti a v magii v minulosti a dnes.....	73
4.3 Pověsti.....	76
4.3.1 Místní pověsti.....	76
4.3.1.1 Pověsti o zaniklých hradech.....	76
4.3.1.2 Pověsti o zaniklých osadách	78
4.3.1.3 Pověsti o zakopaném pokladu.....	80
4.3.2 Etiologické pověsti.....	81
4.3.3 Etymologické pověsti.....	83
4.4 Memoráty	86
4.4.1 Vzpomínky na válku a partyzánské hnutí.....	86
4.4.2 Vzpomínky na život našich předků.....	96
4.4.3 Starodávné zvyky.....	97
4.4.4 Povídky ze současného života	99
4.5 Humorky a anekdoty	102
4.6 Přísloví a rčení	109
4.7 Pranostiky	109
4.8 Ostatní žánry	111
5. Vyhodnocení terénního výzkumu	114
5.1 Žánrové rozvrstvení ústní lidové slovesnosti.....	114
5.2 Repertoár a výkony jednotlivých vypravěčů	116
6. Analýza dat získaných z řízeného rozhovoru s respondenty	118
6.1 Nositelé lidové slovesnosti	118
6.2 Vypravěčské příležitosti.....	119
6.3 Žánry ústní lidové slovesnosti	120
6.4 Faktory působící na ústní lidovou slovesnost	121
6.4.1 Vliv rodiny a vzdělanosti	121

6.4.3 Vliv kultury	122
6.4.4 Vliv sdělovacích prostředků	122
6. 5 Stav ústní tradice v minulosti a v dnešní době s výhledem do budoucnosti...	123
6.5.1 Vyhodnocení dotazníků žáků ZŠ	124
Závěr	126
Anotace.....	127
Seznam použité literatury	128
Přílohy	132
1. Mapy	132
2. Fotografie	135
3. Medailony vypravěčů.....	140
4. Slovníček nářečních výrazů	153
5. Dotazník.....	155
6. Dotazník pro žáky ZŠ ve Starých Hamrech.....	157
7. Zvukové záznamy	

ÚVOD

Staré Hamry a Bílá jsou horské obce ležící v samém srdci Moravskoslezských Beskyd. Na jejich osadách s typickými dřevěnicemi ještě nalezneme obyvatele, kteří nás svým vyprávěním zavedou do dob minulých, kdy se po chalupách dralo peří, v místních kopcích se skrývali partyzáni a mezi lidmi se věřilo, že za temných nocí les ožívá tajemnými bytostmi. Nalézt takové vypravěče, kteří mají v živé paměti historiky předávané v ústním podání z generace na generaci, je ale stále vzácnější. Rozhodla jsem se proto zachytit a popsat alespoň část zdejšího slovesného bohatství prostřednictvím této práce, která nese název *Lidová slovesnost v regionu Starých Hamer a Bílé*.

Diplomová práce navazuje na bakalářskou práci *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*,¹ která byla obhájena v roce 2009 a která vzešla z terénního výzkumu ve Starých Hamrech provedeného na podzim roku 2008. Předkládaná práce vychází z rozsáhlejšího terénního výzkumu, který byl proveden v létě a na podzim roku 2010 mezi obyvateli obcí Staré Hamry a Bílá. Klade si za cíl zjistit, jaké druhy lidové slovesnosti jsou v současné době ve zkoumané oblasti živé, provést jejich rozbor, a podat tak plastický obraz současného stavu folkloru v daném regionu s přihlédnutím k vlivu lidové a vysoké kultury, sdělovacích prostředků i jiných okolností. Práce se také pokusí odpovědět na otázku, jakým způsobem dnes probíhá ve srovnání s minulostí ústní předávání a jaká je jeho budoucnost. Současné poznatky budou samozřejmě konfrontovány s výsledky citované bakalářské práce.

Důležitým předpokladem pro posouzení charakteru lidové slovesnosti je požadavek komplexnosti. Pokud chceme hlouběji analyzovat získaný materiál, je tedy třeba brát v úvahu i geografickou, sociální a kulturní situaci oblasti, která je častokrát podmíněna historickými okolnostmi. První část práce se proto věnuje charakteristice obou zkoumaných obcí, přičemž je využito informací získaných během prvního terénního výzkumu v roce 2008.

Druhá část práce se zabývá obecně problematikou lidové slovesnosti. Jsou zde popsány její znaky a provedena klasifikace s důrazem na žánry, které se podařilo nasbírat během terénního výzkumu. Výsledky tohoto výzkumu jsou

¹ Fibichová, L.: *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*. Bakalářská práce. Univerzita Palackého. Olomouc 2009. Dostupné z WWW: <http://theses.cz/id/c5gyij/>.

představeny v rozsáhlé kapitole s názvem *Vlastní terénní výzkum*, ve které se pokouším nasbíraný folklorní materiál klasifikovat, systematicky uspořádat dle převažující tematiky a dále ho analyzovat a interpretovat.

Navazující kapitoly jsou snahou zobecnit informace získané během řízeného rozhovoru s jednotlivými respondenty. Všímám si zde především vlivu rodiny, kultury a médií na lidové vyprávění. Důraz kladu na studium vlastních nositelů lidového vyprávění a vypravěčských příležitostí, v němž folklorní útvary žijí.

K práci jsou připojeny přílohy, ve kterých jsou uvedeny mapy a fotografie relevantního území, dále medailony vypravěčů, slovníček nářečních výrazů, dotazníky a zvukové dokumenty.

Základním teoretickým východiskem pro tuto práci jsou publikace uvedené v jednotlivých kapitolách a následně i v souhrnu literatury. Velkým informačním zdrojem, ze kterého čerpám, jsou také kroniky obou obcí, tj. *Pamětní kniha obce Staré Hamry* a *Pamětní kniha obce Bílá*. Při zpracování hlavního tématu ale vycházím především z nahrávek a dotazníků získaných při terénním výzkumu.

1. CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÉHO REGIONU

1.1 Obec Staré Hamry

*Tam pod horami, pod vysokými,
k nebi co zvedly své témě,
tam žije krása nevykreslená,
nevyzpívaná, nezpodobená,
krása té goralské země.*

(Petr Bezruč: Zem pod horami)²

Takto před sto lety zpodobnil ve svých verších krásu obce, kterou se teď pokusím představit, básník slezského lidu Petr Bezruč. Staré Hamry, které básník často a rád za svého života navštěvoval, jsou opravdu zasazeny do nádherného horského prostředí. Nacházejí se v samém středu Moravskoslezských Beskyd v nadmořské výšce 500 m n. m. a rozprostírají se po obou březích vodní nádrže Šance, kterou ze severu obepíná mohutný hřeben Smrku (1276 m). Na jedné straně sahá území obce až na nejvyšší vrchol Beskyd, kterým je Lysá hora (1323 m), na druhé straně dosahuje na Bílý Kříž, pohraniční osadu, která sousedí se Slovenskem.

Staré Hamry patří do Moravskoslezského kraje, konkrétně do okresu Frýdek-Místek. Obec čítá 55 osad, které se rozprostírají na téměř 85 km². Většinu území obce tvoří lesní porost, proto v ní žije pouhých 569 obyvatel.³ Za tuto skutečnost ale může především výstavba přehrady Šance v 60. letech minulého století, kvůli níž muselo být zaplaveno historické centrum obce, ze kterého se dochovaly pouze kostel sv. Jindřicha a hřbitov, za jehož zdí je umístěn pomník Maryčky Magdonové. Z kvetoucí vesnice s více než 2000 obyvateli tak zbylo torzo, obec je navíc rozdělena na dvě části, mezi nimiž je rozsáhlá vodní plocha o velikosti 337 ha.

Před postavením přehrady obcí protékala řeka Ostravice, která tvořila přirozenou hranici mezi Moravou a Slezskem. Původní Staré Hamry se nacházely pouze na slezské straně, tedy podél pravého břehu řeky. Podél levého břehu řeky

² Bezruč, P.: *Slezské písně*. Praha, Československý spisovatel 1977, s. 106.

³ Údaj o počtu obyvatel platný ke dni 31. 12. 2010. Srov. *Statistika dat k 31. 12. 2010* [online: cit. 17. 2. 2011], dostupné z WWW: <http://www.stare-hamry.cz/tmp/dokumenty/27159.doc>.

se nacházela obec Ostravice. Na poměrně dlouhém území se tedy souběžně rozkládaly dvě obce oddělené pouze řekou. Dnešní členění obce vychází ze stavu k 1. červenci 1951, kdy tzv. příčným členěním vznikly „nové“ Staré Hamry. Ze Starých Hamer byly odtrženy Hamrovce, které dnes spadají pod obec Ostravici, a z Ostravice její jižní osady, které vytvořily obec Bílou. Ke Starým Hamrům byla naopak připojena moravská část území původní obce Ostravice.⁴

V dnešní době jsou Staré Hamry po celý rok vyhledávaným cílem mnoha turistů. Ti mohou obdivovat místní památky, především kostel sv. Jindřicha z roku 1856 s nedalekým pomníkem Maryčky Magdonové či dřevěný kostelík sv. Panny Marie Pomocné na Gruni postavený v roce 1890 v severském slohu, i místní přírodní krásy. Na území Starých Hamer se nacházejí tři přírodní rezervace (Draplavý, Smrk a Poledňana) a jedna přírodní památka (Podgruň). Sama obec se v poslední době zasadila o rozvoj cestovního ruchu zbudováním dvou naučných stezek. První vede od kostela přes Gruň až na Bílý Kříž,⁵ druhá začíná na Samčance a vede přes osady Němčanka a Javořinka, kde navazuje na obrázkovou cestu končící opět na Samčance. Kromě toho tady samozřejmě nalezneme značené turistické trasy, cyklotrasy, upravované běžecké stopy a hojně využívaný lyžařský areál.

V roce 2009 se obec přihlásila do soutěže Vesnice roku 2009, ve které získala ocenění Bílá stuha za činnost mládeže. V roce 2010 dostala v krajském kole stejné soutěže diplom za rozvoj pospolitosti občanů.

1.1.1 Z historie obce

Prvními obyvateli, kteří pobývali na území Starých Hamer, byli zřejmě pastevci ovcí zvaní Valaši, kteří přišli z východních Karpat, a uhlíři, kteří pálili v milířích dřevěné uhlí.

První zmínky o obci se ale objevují až okolo roku 1640. V té době se ujímá frýdeckého panství Jiří hrabě z Oppersdorfu. Ten, aby nemusel brát železo od olomouckého biskupa, majitele panství hukvaldského, založil v údolí řeky Ostravice železné hamry. Brzy nato zde byla založena osada, které se říkalo Hamry

⁴ Podobu obce před administrativním členěním a po něm dokládají přílohy (Mapy – obr. 4).

⁵ Více informací o této stezce na webové adrese *Naučná stezka Gruň – Bílý Kříž* [online: cit. 3. 4. 2011], dostupné z WWW: www.stezka-grun.cz.

nebo také Hamrovice. Hamry vzkvétaly, odbyt na železo byl velký, a tak nechal Oppersdorf vymýtit okolní lesy a začal je osazovat novými osadníky. Během velké povodně byly hamry strženy, ale kvůli vzrůstající konkurenci nebyly už nikdy obnoveny. Když později vznikly nové hamry v Bašce (1778), začalo se těmto hamrům říkat „staré“. Tak vznikl dnešní název obce Staré Hamry.⁶

Po smrti Jiřího hraběte z Oppersdorfu spravovalo panství několik poručníků, než se správcem stal jeho syn. Roku 1797 přešla obec do vlastnictví těšínského knížete Alberta Kazimíra Sasko-Těšínského. Ten panství i s obcí Staré Hamry předal svému adoptivnímu synu Karlu Ludvíku Rakousko-Těšínskému, který je vlastnil až do roku 1847. Po jeho smrti spravoval Staré Hamry arcivévoda Albrecht Fridrich Rakousko-Těšínský, od něhož následně převzal obec arcivévoda Fridrich Rakousko-Těšínský,⁷ který ji spravoval až do roku 1919. Z důvodu konfiskace majetku příslušníků habsburského rodu poté přešlo frýdecké panství do nucené správy a roku 1923 definitivně do majetku Československé republiky.⁸

Počet obyvatel od doby, kdy Staré Hamry zakládalo osmnáct osadníků, stále rostl. V roce 1849 zde stálo 164 domů, ve kterých žilo okolo 1000 lidí. Na konci 19. století obec obývalo už 2573 obyvatel.⁹ Jak je zřejmé, na přelomu 19. a 20. století zaznamenaly Staré Hamry obrovský rozkvět a rozmach. Mezi lety 1906 až 1908 zde byla dokonce vystavěna železnice a obec se stala vyhlášenou a vyhledávanou rekreační lokalitou. Rozvoj obce byl přerušen jen první a druhou světovou válkou, kdy obyvatelé horské vesnice trpěli velkou nouzí. Citelnou ranou pro Staré Hamry byla výše již zmíněná výstavba přehrady v 60. letech 20. století. O tom, do jaké míry změnila tato stavba tvář horské obce, a o způsobu života zdejších obyvatel před vybudováním přehrady a poté pojednává následující kapitola.

1.1.2 Sociální poměry v obci od dob poddanství až po dnešek

Obyvatelé Starých Hamer neměli nikdy lehký život. Odedávna museli bojovat s drsným horským prostředím a s nesmlouvavou přírodou. Jejich obydlí, vzdálená

⁶ Srov. Novák, A.: *300 let Starých Hamer*. In: Bezručův lid 1939, č. 9, s. 1.

⁷ Petr Bezruč ve *Slezských písničkách* nazývá tohoto těšínského knížete „markýz Géro“ (např. v básních *Návrat, Setkání, 70. 000, Maryčka Magdónova* atd.).

⁸ Srov. *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, rkp., uložen ve fondech Obecního úřadu Staré Hamry, passim.

⁹ Údaj pochází z roku 1890 z *Pamětní knihy obce Staré Hamry*.

od sebe mnohdy na kilometry, byla roztroušena po stráních a na samotách mezi hlubokými lesy, a tak byli jejich obyvatelé odkázáni jen sami na sebe.

V dobách poddanství patřila slezská strana dnešních Starých Hamer frýdeckému panství, kdežto strana moravská panství hukvaldskému. To vedlo k častým sporům mezi pastevcí, a tak musely být uprostřed řeky Ostravice, kudy vedla hranice mezi panstvími, vytyčeny hraniční kameny. Zdejší obyvatelstvo muselo robotovat několik dní v týdnu a pracovat bezplatně v lese. Navíc byl lid hmotně a mravně utiskován lesními úřady, které s bezmocným obyvatelstvem zacházely velmi drsně. Jak se můžeme dočíst v *Pamětní knize obce Staré Hamry*, posledním cizím pánem Starých Hamer byl pověstný arcikníže Bedřich,¹⁰ který zde vládl krutě pomocí svých hajných a nadlesních až do roku 1919. Ti zotročovali lid nejen hospodářsky a národnostně, ale i politicky.

Církevně náleželo obyvatelstvo dnešních Starých Hamer k olomoucké a vratislavské arcidiecézi.¹¹ Údaje o náboženských poměrech vypovídají o tom, že všichni obyvatelé moravské strany byli římskokatolického vyznání, kdežto na slezské straně se objevovali i evangelíci. V roce 1877 byl ve Starých Hamrech dokonce založen evangelický kostel. Ke stavbě katolického kostela, který zde stojí dodnes, byl položen základní kámen v roce 1863. Jelikož byla v té době úředním jazykem němčina a všechny matriky se psaly německy, jména se popošíťovala a poněmčovala, dokonce i křestní listy se vydávaly v němčině, sebemenší činnost českých kněží ať už katolického, či evangelického vyznání byla úřady sledována s velikou nedůvěrou.¹²

Hospodářské poměry a zaměstnanost Starých Hamer byly ovlivněny hlavně horským prostředím. Převážná většina obyvatel pracovala v lesním hospodářství. Z místních „klauzů“ (dočasných vodních zdrží) se plavilo vytěžené dřevo nejprve na východ do Váhu. Později, když se začal rozvíjet průmysl na Ostravsku, putovalo dřevo právě tam. Časem se zdejší obyvatelé naučili vytěžené dřevo i zpracovávat. Mnoho lidí proto našlo práci na pile, jejímž vlastníkem byl Antonín Duda. Stojí za zmínku, že stále masivnější těžbou se původní pralesovitý charakter převážně

¹⁰ Fridrich Rakousko-Těšínský (1856–1936).

¹¹ Slezská strana (historické Staré Hamry) patřila k vratislavské arcidiecézi, moravská strana (historická Ostravice) byla až do roku 1948 v držení olomouckého arcibiskupství.

¹² Srov. Adamus, A.: *Naše Slezsko*. Praha 1924, s. 40.

smíšeného lesa měnil postupně na les hospodářský a převládající dřevinou se stal smrk. Při těžké práci v lese se dřevaři hojně posilňovali kořalkou. Že se zde pilo více než jinde, dokládá Jan Vyhlídal: „Včilej se hodně pije v lese při těch robotách, na Starých Hamrech, tam jsou pijáci (...) Kerýsi horal mi na mou výčitku, proč se opíjí, odpověděl: Čím mám ukojit hlad? Co mám pít?“¹³ O tom, proč se pije zrovna kořalka, vypovídají tato slova: „Co máme u nás pít, když máme do nejbližší krčmy asi dvě hodiny? Víno, ale kaj – kaj nabrat peněz. Pivo? To vyvěrá. Tuž nezbyvá nám leda ta dobrá gořalička.“¹⁴

Mnoho lidí pracovalo také v zemědělství. Pěstovaly se hlavně brambory, ječmen, oves, žito a jiné odolné plodiny. Chovaly se ovce, hovězí dobytek, prasata, drůbež a koně. Ti byli určeni pro práci v lese, zejména pro stahování dříví. Je doloženo, že v 50. letech minulého století bylo na osadě Gruň chováno až 160 ovcí.¹⁵ Proto nebylo v té době výjimkou pozorovat gazděny, jak spřádají na dřevěných kolovratech vlnu z ovcí. Dnes by se nám už takový pohled s největší pravděpodobností nenaskytl.

Od 17. století, tedy od samého založení Starých Hamer, se v údolí Ostravice vyvíjela také řemesla, obchod a cestovní ruch. Na počátku 20. století se v obci nacházelo sedmnáct obchodníků se smíšeným zbožím, devět hostinských, šest krejčích, šest obuvníků, tři stolaři, čtyři kováři, tři řezníci, dva koláři atd. V obci mimo jiné fungovaly dva lesní úřady, dvě četnické stanice, poštovní úřad, lékař a hasiči. Krása přírody i výstupy na blízké hory sem přitahovaly odněpaměti turisty z celé republiky. Pro ně zde vyrůstaly na půvabných místech soukromé hotely i s horskou službou. Byly to například zájezdní hostinec Duží, hotely Duda, Zaoral, Ostravačka, turistické ubytovny Charbulák a Švarná Hanka nebo hotel Proskr na Řečici.¹⁶

Teprve v 50. letech 20. století se započalo s elektrifikací obce, která byla dokončena až v roce 1966. To přineslo pro obyvatele nemalé změny. Už nemuseli svítit petrolejkami, vytratily se černé hodinky, při kterých se hodně zpívalo a

¹³ Vyhlídal, J.: *Naše Slezsko*. Praha 1903, s. 337.

¹⁴ Tamtéž, s. 338.

¹⁵ Informace získaná z filmu *O starých Starých Hamrech* (studio Telepace Ostrava 2001).

¹⁶ Srov. *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 50.

vyprávělo, a osvětlená obydlí tak ztratila na své romantičnosti. Lidé si také mohli pořídit pračku, televizor či jiné vymoženosti moderní doby.

Ale byla to až výše zmíněná stavba přehrady Šance v 60. letech minulého století, která nejcitelněji zasáhla do života obyvatel Starých Hamer. Pod vodou se ocitly celé dvě třetiny obce, a tak se mnoho stovek obyvatel srostlých s rodnou půdou muselo odstěhovat do panelových domů ve Frýdlantě nad Ostravicí. Velice krutě poznamenala tato stavba také osud lidí, kteří ve Starých Hamrech zůstali. Byla zrušena železniční doprava a zatopeno centrum obce, ve kterém se nacházela většina obchodů, služeb a kulturních center. Po velkém úsilí místních obyvatel bylo nakonec zbudováno nové centrum na Samčance. Mnohé, co bylo slíbeno, se však do investičního záměru nevešlo, a tak si lidé museli pomáhat sami v tzv. akcích „Z“. Celkový počet obyvatel se snížil téměř o polovinu, došlo k rozdělení obce na dvě části, a tím i k přetrhání sociálně-historických vazeb. Obyvatelé si museli zvyknout také na mnohá omezení vyplývající z toho, že se okolo přehrady vyskytuje pásmo hygienické ochrany. Vzdálenějších osad se sice výstavba přehrady na první pohled výrazněji nedotkla, ale i ty byly svým způsobem hluboce poznamenány. Špatná dopravní dostupnost, nenahrazení sítě jednotlivých služeb a obchodů, malé pracovní uplatnění a celkově těžší životní podmínky způsobily, že se mladé rodiny ze Starých Hamer odstěhovaly a z původně obydlených osad se staly osady chatové.

Přesto Staré Hamry neztratily svůj půvab a kouzlo. Už to sice není obec s 2500 obyvateli, ani sem nejezdí tisíce rekreatantů jako v 50. letech minulého století, kdy byl dokonce vypraven vlak Praha–Bílá, o to je tu ale klidněji a člověk zde má možnost tváří v tvář přírodě zapomenout na starosti běžného života a v rozhovorech se starousedlíky si připomenout dobu, kdy se na každé volné stráni pásly ovce a v údolí řeky Ostravice houkal parní vlak.

1.1.3 Vzdělanost a kulturní atmosféra obce

V publikaci *Naše Slezsko* z roku 1924 se můžeme dočíst, že nejnižší vzdělanost českého lidu je v ostravsko-frýdeckém okrese, kde je i největší počet negramotných z celé Československé republiky, nepočítáme-li Slovensko.¹⁷ Tento stav, který dokládá situaci vzdělanosti na počátku 20. století, ale platil i pro předchozí období.

¹⁷ Srov. Adamus, A.: c.d., s. 45.

Vycházel hlavně z politických a hospodářských poměrů. Na vině byla i značná roztroušenost obydlí a velká vzdálenost do škol, což platilo hlavně pro horské obce. Navíc bylo běžné, že děti musely už od útlého věku pomáhat hlídat dobytek na pastvě či pracovat na poli, a tak v létě do školy nechodily vůbec. Nevzdělanost navyšoval také alkoholismus. Přes všechny tyto překážky se ale postupně situace měnila a vzdělání pronikalo i do nejzapadlejších koutů regionu. Největší zásluhu na tom mělo vybudování škol.

Ve Starých Hamrech až do roku 1852 nebyla pravidelná výuka. V tomto roce byly ustanoveny pro čtyři učební okrsky (Hamrovice, Řečice, Gruň a Jamník) místnosti, ve kterých se v provizorních podmínkách učilo tři dny v týdnu. To trvalo do roku 1865, kdy se začalo učit v nové škole vedle kostela. V následujících letech byly zbudovány školy i pro ostatní okrsky.¹⁸ Do poloviny 20. století tedy ve Starých Hamrech fungovaly čtyři základní školy. Po úpravě katastrálního území a vybudování přehrady zůstala jediná škola na Samčance. Dnes ji navštěvuje pouze 19 žáků, od září roku 2011 by do školy mělo nastoupit 25 dětí.

V roce 1911 vznikl odbor Matice osvěty lidové pro Staré Hamry a okolí. Hlavním posláním spolku bylo kromě vzdělávací činnosti „šířiti vědomí pro obranu českého školství v ohrožených místech Slezska a toto podporovati“.¹⁹ Odbor podporoval také chudé školáky a pořádal divadelní představení, přednášky, plesy a taneční zábavy.

Důležité pro šíření vzdělanosti bylo také zřízení knihovny. Ve Starých Hamrech byla první žákovská knihovna zřízena v roce 1922 při škole v Horních Starých Hamrech. V té době čítala 165 svazků. V roce 1924 měla už jako obecní knihovna k dispozici 269 zábavných a 25 poučných knih. O dva roky později měla knihovna 72 čtenářů. Zajímavým údajem je, že se v té době nejvíce četly spisy Františka Sokola-Tůmy a Bohumila Brodského. Počet svazků i čtenářů se časem postupně rozrůstal. Po válce měla zdejší veřejná lidová knihovna 900 knih. V padesátých letech minulého století byla se svými více než 1500 svazky umístěna vedle Kulturní jizby.²⁰ Po zatopení centra obce se lidová knihovna musela přestěhovat. Dnes funguje v nově zrekonstruovaném kulturním domě na Samčance.

¹⁸ Srov. *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 30–35.

¹⁹ Tamtéž, s. 73.

²⁰ Tamtéž, *passim*.

Úspěšněji než sebelepší a zařízenější knihovny ale působila na vzdělání lidu četba novin. Ty se začaly číst ve větší míře hlavně během první světové války, kdy se lidé více než kdy jindy zajímali o vývoj světových událostí. Na denní tisk si zvykli a v roce 1925 už bylo do obce dodáváno 36 periodik, jako například *Český rolník*, *Dětský svět*, *Ruch*, *Nový lid*, *Světobzor*, *Omladina*, *Právo* či *Humoristické listy*.²¹

Dalšími informačními zdroji byly především rozhlas a posléze televize. První rozhlasový přijímač si pořídil ve Starých Hamrech p. Augustin Duda v roce 1929.²² Od té doby zájem rychle rostl a zanedlouho, jak potvrdili mí respondenti, už téměř v každé rodině bylo rádio na baterie. Televizi si obyvatelé pořizovali hned po provedení elektrifikace obce. Ta byla prováděna postupně po jednotlivých osadách od padesátých let 20. století, dokončena byla v roce 1966. Jak uváděli respondenti, koupě televizoru byla vždy pro osadu velkou událostí. U jeho majitele se pak scházeli na večerní zpravodajství či na záznam hokejového zápasu skoro všichni sousedé.

Staré Hamry nabízely odjakživa svým obyvatelům i hojně kulturní vyžití. Už Jan Vyhlídal uvádí, že „na Starých Hamrech jsou plny hospody, ve výplatu obzvlášť“.²³ Podle jeho slov se zde pořádaly slavné muziky, na které si s sebou braly ženy i nemluvnata: „Roby zavěsí je do kolembačů někde u kamen a tančí, pijí kořalku a kouří ‚živo‘.“²⁴ Tradice pořádání tanečních zábav a muzik nevymizela ani v pozdější době. V roce 1926 jich bylo například pořádáno 44, v roce 1958 dokonce 52.²⁵ Podle slov jedné respondentky se nepřestalo tančit ani za druhé světové války. Mládež se v té době tajně scházela k tanci v dnes již vypálené lovecké chatě v lese. Staré Hamry byly odjakživa vyhlášeny také pro své plesy. Snad nejdelší tradici má hasičský ples, který se společně s obecním plesem pořádá dodnes. Dále se pořádaly sokolský věneček, dělnický ples, ples Červeného kříže, ples Matice osvěty lidové atd.²⁶

²¹ Srov. *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, s. 170.

²² Tamtéž, s. 216.

²³ Vyhlídal, J.: c.d., s. 338.

²⁴ Tamtéž, s. 165.

²⁵ Srov. *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, passim.

²⁶ Tamtéž.

Lidé se chodili bavit také do divadla a do kina. Divadlo hráli především místní ochotníci, ale jednou za čas do Starých Hamer dorazil i profesionální divadelní soubor. V roce 1926 se hrála například místní jednota Sokol na uctění památky zesnulého spisovatele Františka Sokola-Tůmy divadelní hru *Goralé*. Svá představení měli i školáci. V roce 1933 se hrála divadelní hru *Pán hor* na oslavu 83. narozenin T. G. Masaryka. V roce 1956 v obci fungovaly dva divadelní kroužky, tři hudební soubory a jeden loutkářský soubor. V průměru se hrálo čtrnáct divadelních představení ročně. V padesátých letech se zde pořádaly také estrády, besedy, přednášky a školení.²⁷

V obci byly provozovány dva biografy. V roce 1927 bylo otevřeno kino Matice osvěty lidové v Dolních Starých Hamrech a po roce 1945 bylo otevřeno hojně navštěvované kino v hotelu Duží. Promítalo se zde třikrát týdně: ve středu, v sobotu a v neděli.²⁸ Podle slov pamětníků se zde promítaly i premiérové filmy.

Po výstavbě přehrady zaniklo jak kino, tak i hotely a kulturní jizba, kde se hrála divadelní představení, pořádaly se besedy, přednášky, a dokonce i taneční kurzy. V nově vybudovaném centru na Samčance se sice později určitou dobu kino promítalo, ale bylo zrušeno. Dnes se v zrekonstruovaném kulturním domě pořádají hlavně plesy a karnevaly, můžeme zde ale navštívit i tradiční koncerty a výstavy.

1.2 Obec Bílá

Obec Bílá, sousedící s obcí Staré Hamry, se nachází v údolí říčky Bílá Ostravice. Její osady jsou ale roztroušeny na mnohem větším území. Obec se tak rozprostírá od Bílého Kříže přes soutok Bílé a Černé Ostravice až po Hlavatou. Po celé své délce sousedí se Slovenskem.

Bílá patří do Moravskoslezského kraje, okresu Frýdek-Místek. Její rozloha je 56,45 km² a k 1. lednu 2010 zde žilo 287 obyvatel.²⁹ Obec Bílá je tedy rozlohou i počtem obyvatel menší než Staré Hamry, co je ale spojuje, je podobný horský ráz

²⁷ Srov. *Pamětní kniha obce Staré Hamry*, passim.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Srov. *Bílá (okres Frýdek-Místek)* [online: cit. 17. 2. 2011], dostupné z WWW:

[http://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADl%C3%A1_\(okres_Fr%C3%BDdek-M%C3%ADstek\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADl%C3%A1_(okres_Fr%C3%BDdek-M%C3%ADstek)).

krajiny, ve které se nacházejí. Bílá se skládá z 26 osad, mezi největší patří Bílá, Vjadačka, Baraní, Konečná, Kavalčanky, Salajka, Bumbálka, Mezivodí a Hlavatá.

Historicky se obec nachází na moravské straně, která byla dříve součástí obce Ostravice. V roce 1951 došlo ke změně katastrálních hranic obcí Ostravice a Staré Hamry. Nejjižnější osady Ostravice byly od ní odtrženy a mohla tak vzniknout samostatná obec Bílá.³⁰ V roce 1974 došlo k integraci národních výborů obcí Staré Hamry a Bílá. Sídlem společného Místního národního výboru se staly Staré Hamry. Od roku 1991 má Bílá opět svou samosprávu.

Obec je významné rekreační středisko a zejména v zimě ožívá přítomností mnoha příznivců zimních sportů. Nalezneme zde upravované běžecké trasy a přímo v centru obce jeden z největších lyžařských areálů v Beskydech. Ani v létě není díky mnohým turistickým a cyklistickým trasám o turisty nouze. Mezi nejvýznamnější památky obce patří bezesporu dřevěný kostel sv. Bedřicha, který nechal postavit olomoucký arcibiskup kardinál Bedřich lantkrabě z Fürstenberku v roce 1875. Kostel byl postaven ve skandinávském stylu podle návrhu Antonína Kybasta. Další stavbou, kterou nechal arcibiskup zbudovat, je lovecký zámek postavený r. 1906 a hojně využívaný během loveckých výprav. Od roku 2008 stojí vedle zámku dřevěná kaplička sv. Huberta. Další památkou Bílé je kaple sv. Cyrila a Metoděje na Hlavaté a přírodní rezervace Salajka s pralesovitým porostem.

1.2.1 Z historie obce

Prvními obyvateli daného území, stejně jako v případě Starých Hamer, byli Valaši, pastevci rusínské, polské, rumunské i maďarské národnosti, kteří sem přišli na konci 15. století ze Slovenska. V průběhu 17. století docházelo mezi Valachy z frýdeckého a hukvaldského panství ke sporům o půdu, proto vyvstala potřeba určit přesnou hranici mezi oběma správními celky. Tou se stala řeka Černá Ostravice, podél jejíž břehů byly vytyčeny hraniční kameny. První písemná zmínka o Bílé pochází ale až z roku 1817.³¹

³⁰ Více v kapitole 1.1 a v přílohách (Mapy – obr. 4).

³¹ Srov. *Pamětní kniha Bílé*, 1.díl (1951–1977), rkp., uložen ve fondech Státního okresního archívu Frýdek-Místek, passim.

Jak je doloženo, území, na kterém vznikla osada Bílá, spadalo už od dob Přemysla Otakara II. pod správu olomouckého biskupství, později arcibiskupství. Jednou z nejdůležitějších osobností, která se zasloužila o rozvoj a rozkvět osady, byl již zmíněný Bedřich z Fürstenberku (1813–1892, arcibiskupem od r. 1853, kardinálem jmenován v roce 1879), poslední olomoucký arcibiskup z vysoké šlechty. Ten si tuto oblast Zadních hor, jak zdejší zalesněné a těžko přístupné hřebeny nazýval, doslova zamiloval. Jezdívával sem každoročně na lov, při kterém mu pomáhali legendami opředení černí myslivci.³² Na jednotlivých osadách zakládal myslivny, kde ustanovil nové hajné, nechal zbudovat cesty, mosty a klauzy na splavování dřeva. Velkou měrou se také zasloužil o to, aby zdejší lid nemusel za Božím slovem kilometry daleko, když v roce 1875 vystavěl dřevěný kostel přímo v centru osady Bílá. Také nechal postavit svaté kříže na jednotlivých revírech, u kterých se mohli scházet věřící, pokud pro nepřízeň počasí a vysoký sníh nemohli do kostela. Mše se v Bílé sloužily každý patnáctý den v roce, každou čtvrtou neděli a o svátcích.³³ To trvalo až do roku 1911,³⁴ kdy se z Bílé stala samostatná farnost, pod kterou spadaly všechny osady na levém břehu řeky Ostravice až po potok Velký.

Zdejší arcibiskupské lesy nebyly využívány pouze k lovu zvěře, sloužily především k výrobě dřevěného uhlí, které bylo určeno na výrobu železa v arcibiskupských železárnách. Místní obyvatelé tedy nejčastěji pracovali na pastvě, v lese při těžbě a svážení dříví nebo pálili dřevěné uhlí v milířích. V roce 1908 byla dokončena stavba železnice Frýdlant nad Ostravicí–Bílá, která přispěla velkou měrou ke zjednodušení dopravy dříví. O dva roky později byla kvůli lepšímu svozu dřeva zbudována ještě úzkokolejná trať z Bílé až k Bedřichovu splavu pod Hlavatou. Ta fungovala do roku 1947, kdy byla pro malou těžbu dříví zrušena a nahrazena lanovkou. Železnice v úseku Bílá–Ostravice byla zrušena v roce 1965 kvůli stavbě

³² Jejich existence za dob Bedřicha z Fürstenberku není zcela dokázaná, více o tomto tématu v publikaci V. Kropa (Kropa, V.: *Černí myslivci v Zadních horách*. Český Těšín 2010).

³³ Srov. Šrubař, D.: *Vznik kostela sv. Bedřicha v Bílé*. In: Sborník státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 6. Frýdek-Místek 2005, s. 82.

³⁴ Rok 1911 převzat z příspěvku Daniela Šrubaře *Vznik kostela sv. Bedřicha v Bílé*, který se odkazuje na *Pamětní knihu farnosti Bílá*. V *Pamětní knize Bílé* je ale uváděn letopočet 1908.

přehradě Šance. Dne 11. ledna 1965 odjel z Bílé poslední vlak s nápisem: „Už je to tak, z Bílé jede poslední vlak.“³⁵

Za druhé světové války se v obci usídlilo gestapo, které zde zřídilo i věznici (dnes penzion a restaurace Hájenka u Martina). V okolních lesích se skrývaly skupiny partyzánů (např. poblíž turistické chaty Kmínek), a jak se uvádí v *Pamětní knize Bílé*, podél celé hranice se Slovenskem nelegálně přecházeli lidé směřující mimo okupované území. Přechody organizovali především hajní, kteří znali výborně terén. Z Kavalčanek to byl Ladislav Červenka, z Hlavaté František Kolmačka.

V průběhu padesátých a šedesátých let minulého století byla na jednotlivých osadách obce provedena elektrifikace. Výraznou změnou byla výstavba přehradě Šance ve Starých Hamrech, která byla dokončena v roce 1971. V této souvislosti byla zrušena železniční trať, lidé přišli o mnoho pracovních příležitostí, a začalo tak postupné vylidňování této oblasti. Převážná většina obyvatel pracovala v 70. letech ve zdejších lesních provozech, v Lesnickém odborném učilišti, zotavovnách a v obchodních a restauračních provozovnách. V roce 1974 zde ještě žilo 480 obyvatel, dnes skoro o polovinu méně. Obec si ale udržela pověst vyhledávaného turistického a rekreačního centra.

1.2.2 Vzdělanost a kulturní atmosféra obce

První škola v Bílé byla zřízena na náklady arcibiskupství v roce 1875. Byla umístěna vedle kostela v budově bývalé hospody. Až do roku 1885 sem docházel vyučovat učitel ze školy na Samčance, Jan Vojna. Poté se škola osamostatnila.³⁶ Další školy vznikly na osadách Baraní (1904) a Mezivodí (1923). V roce 1960 bylo v těchto jednotřídkách a dvoutřídkách celkem 82 žáků. Těch ale postupně ubývalo, a tak v polovině 60. let minulého století musela být zrušena jednotřídka v Mezivodí. Nadále fungovaly školy v Bílé a na Baraní, kam ale docházely převážně slovenské děti. V roce 1974, tedy tři roky po výstavbě přehradě Šance, byly nakonec zrušeny i tyto dvě školy. Děti začaly jezdit do Starých Hamer nebo do Bílé. Tak je tomu dodnes.

³⁵ Srov. Adamec, T.: *Železnice a přehrada*. In: Sborník státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 1. Frýdek-Místek 1999, s. 17.

³⁶ Srov. Al Saheb, J.: *Počátky školství v Ostravici*. In: Sborník státního okresního archivu Frýdek-Místek. Frýdek-Místek 2004.

V roce 1952 bylo založeno v centru obce Lesnické odborné učiliště. Ve školním roce 1962/63 ho navštěvovalo 110 učňů. Učiliště v následujících letech rozšiřovalo svou nabídku studovaných oborů i na obory maturitní. Vzniklo tak Střední odborné učiliště lesnické, později Střední škola zemědělská a lesnická. Ta byla nakonec v roce 2005 spojena s frýdecko-místeckým Zemědělským odborným učilištěm, čímž vznikla Střední škola zemědělská a lesnická se sídlem ve Frýdku-Místku, která se specializuje na výuku technických, zemědělských a lesnických oborů.

V současné době tedy v Bílé není provozována žádná základní ani střední škola. Funguje zde alespoň mateřská škola, kterou navštěvuje 18 dětí a poskytuje péči dětem z obcí Bílá a Staré Hamry.

V obci funguje také knihovna, která má otevřeno vždy ve čtvrtek odpoledne. Vůbec první knihovnu v Bílé zřídil v r. 1912 pan farář Krejčíř. Čítala tehdy na 100 svazků. V roce 1953 byla zřízena knihovna ve škole. V roce 1960 měla knihovna 522 výpůjček.

Co se týká rozšíření tiskovin, v kronice se můžeme dočíst, že v roce 1961 téměř každá rodina odebírala nějaké noviny – nejčastěji to byly: *Nová svoboda*, *Rudé právo*, *Mladá fronta* a *Zemědělské noviny*.

Ze zápisů kroniky obce Bílá lze vyčíst i mnoho informací o tom, jak v minulosti vypadala kulturní situace v obci. V roce 1954 bylo na Baraní u školy zbudováno kulturní středisko, ve kterém byly pro veřejnost promítány filmy. Byl zde vytvořen také divadelní kroužek Mír, jehož vedoucím se stal ředitel národní školy. Hrála se zde například hra N. N. Ostrovského *Nemá kocour pořád posvícení*, Drdovy *Hrátky s čertem* nebo *Gazdina roba* G. Preissové, s kterou divadelní soubor vystupoval i v Bílé, na Starých Hamrech a v Ostravici. Z dalších her můžeme zmínit Andersonovu *Sněhovou královnu*, Tůmovy *Pasekáře*, Tylova *Strakonického dudáka* a Jiráskovu *Lucernu*. Činnost divadelního kroužku skončila po dvanácti letech v roce 1966.

V Bílé i na Baraní fungovala Osvětová beseda, která zajišťovala každoročně tradiční oslavy Mezinárodního dne žen, Mezinárodního dne dětí, Velké říjnové socialistické revoluce, Prvního máje a Slovenského národního povstání. Hrála také ochotnické divadlo a promítala filmy. V r. 1956 dokonce vyhrála soutěž v rámci okresu Frenštát p. Radhoštěm. Jako výhru získala televizor, který byl umístěn na národním výboru v Bílé. Předsedou Osvětové besedy byl dlouhou dobu Jan

Matějka. V roce 1959 promítla již tisíc filmů. Svou činnost ukončila tato instituce v 70. letech 20. století.

Filmová představení byla promítána také na Třeštíku, v hotelu Pokrok a v Lesnickém učilišti. V zápise z roku 1960 stojí, že jednou za měsíc byla filmová představení promítána dokonce i na polesí Kavalčanky pro lesníky, kteří neměli ve svých domovech zavedenou elektřinu, a neměli tak žádné kulturní vyžití.

Pokud ještě na Mezivodí fungovala škola, hráli místní žáci loutkové divadlo. Ve svém repertoáru měli například tyto hry: *Divotvorný hrnec*, *Jak šel Honzíček do světa* či *Vodníková Hanička*.

Stejně jako ve Starých Hamrech, i zde se během roku konalo mnoho zábav a několik plesů. V roce 1960 se uskutečnilo 32 lidových veselí. Tradičně byly organizovány požárnícký, lesácký ples a pouťová zábava. V roce 1960 se na Baraní konal maškarní ples, kterého se zúčastnilo na 350 tanečníků. Dnes se stále pořádá pouťová zábava a tradiční setkání obcí Klokočov (SR), Korňa (SR), Bílá a Staré Hamry s názvem „Lidé lidem v Beskydech“.

1.3 Charakteristika nářečí regionu

Nářečí zkoumané oblasti náleží do skupiny slezských nářečí, která se dále dělí na nářečí slezskopolská a slezskomoravská (lašská), kam patří i náš region. Slezská nářečí zaujímají území severovýchodní Moravy a české části Slezska. Pro jejich okrajovou lokalizaci sem během vývoje českého jazyka nedospěly mnohé ze změn, které na jiném území v jazyce proběhly. Proto je v těchto nářečích více starých, archaických znaků, než je tomu v ostatních nářečích. Další významnou skutečností, která ovlivňuje podobu zdejší mluvy, je blízkost polštiny. Je pochopitelné, že některé jevy vzniklé na polském území přesahují i sem.

Ke společným znakům slezských nářečí, které platí i pro region Starých Hamer a Bílé, patří především přízvuk na předposlední slabice a nedostatek dlouhých samohlásek. Dále je to neprovedení přehlásek *'a v ě*, *'u v i*, zachování starého dlouhého *ú* (toto *ú* je zkrácené, ale nezměnilo se v dvojhlásku *ou*), zachování skupiny souhlásek *šč*, existence dvojího fonologicky relevantního *l* (*l* a *l̥*) a dvojího *i*-ového vokálu s rozlišovací funkcí. Můžeme zde pozorovat asimilaci znělosti na švu slov a před samohláskami většinou ve prospěch znělých souhlásek

(*kuz masa, v Ameryce*). Zachovala se zde také měkkost ve slabikách *d'e, t'e, ňe*. Co se týká tvarosloví, vyskytuje se tu zakončení gen. pl. mask. na *-uv (chlapcuv)*, lok. sg. mask. a neuter adj. a rod. zájmen totožný s instr. (*po tym dluhym stole*) a infinitiv na *-t' (-c')*. Typické je používání příčinné spojky *bo*, tázací částice *či* nebo slučovací a důsledkové spojky *i*.³⁷

Jak již bylo řečeno, nářečí zkoumaného regionu přesněji náleží do slezskomoravské neboli lašské skupiny. Ta se dělí na další tři podskupiny. Nářečí Starých Hamer a Bílé patří do východní (ostravské) podskupiny, která zaujímá území jižně a severozápadně od Ostravy, a to hlavně Místecko a Frýdecko. Charakterizují ji tyto znaky:

- neprovedení přehlásky *'á > ie* v dlouhých slabikách (př. *smjac' se*, event. *smjoc' se*)
- úžení samohlásky *é* po původních měkkých souhláskách *v i* (př. *mliko, ňis = nesl*)
- staré těžeslabičné *aj* ve většině případů změněné v *ej* (př. *dej*)
- po souhláskách od původu tvrdých a za bývalé *i* po *c, z* je hláska *y* (př. *byc', cygan, syncy*), po tupých sykavkách následuje převážně úzké *i* (př. *učitel*)
- v mluvě staré generace (zvl. na Frýdlantsku) se vyskytuje slabikotvorné *r* s průvodním vokálem (př. *kyrk, kryk*)
- výskyt palatalizovaných *s', z'* a také *c', dz'* místo *t', d'* (př. *s'ino, z'ima, dac'*)
- skloňování rodových zájmen se shoduje ve většině tvarů jednak s tvrdým, jednak s měkkým skloňováním přídavných jmen (*teho, temu, o tym, s tym*)
- v instr. pl. subst. všech rodů a typů zakončení na *-ami* (př. *vozami*)
- ve 3. os. pl. sloves 4. třídy koncovka *-a*, popř. *-o* (př. *oňi robja/robjo*)³⁸

³⁷ Srov. Lamprecht, A.: *Slezská nářeční skupina*. In: České nářeční texty. Praha 1976, s. 283–284. – *Encyklopedický slovník češtiny*. Brno 2002, s. 397.

³⁸ Srov. Lamprecht, A.: c.d., s. 283–284. – *Encyklopedický slovník češtiny*. Brno 2002, s. 397. – Bělič, J.: *Nářeční skupina slezská (lašská)*. In: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 301.

Pouze pro náš region platí další charakteristické znaky (mluví se o tzv. ostravickém typu):

- původně dlouhé *á* je změněno na *o* (*jo, moš, mo, žoden*); ve slabikách zavřených souhláskou krátké *a* přešlo povětšinou v *o* (*ňerod, ňechoł, wołol, roz ale dva razy*)
- *o* se změnilo v *u* před *m, ň, n* (*un*)
- přičestí minulé na *-uł* místo *-il* (*buł, mjuł, kupjuł*)
Jak uvádí Adolf Kellner, přičestí minulé na *-uł* se vyskytuje jen ve Starých Hamrech a v Malenovicích.
- výskyt měkkého *s* a *z*: *s^íe, s^ía, s^íu* (*mus^íel*)
- vyskytují se tu tvary *tebje, sebje* v dat. a lok. zájmen³⁹

Z vlastního pozorování mluvy zdejších obyvatel mohu přidat ještě další znak starohamerského nářečí. Místo obligátního přičestí minulého na *-la* se užívá přičestí minulé typické pro neutra *-lo* (např. namísto „*Máňa šla kajsi ku chalupě*“ se užije „*Máňa šlo kajsi ku chalupě*“).

Nejeden respondent mě také upozornil na to, že na různých osadách jedné vesnice lze nalézt určité nářeční rozdíly. Jedna z respondentek kdysi vytvářela seznam nářečních slov z Jamníku (osada na slezské straně Starých Hamer) a zjistila, že existuje rozdíl mezi zdejším nářečím a nářečím na Samčance (osada na moravské straně Starých Hamer). Rozdíly se projevují například ve výskytu průvodních vokálů u slabikotvorného *r*: *hrynec* (Samčanka) – *hrnec* (Jamník), *Frdlant, Frdek* (Samčanka) – *Frydlant, Frydek* (Jamník).

³⁹ Srov. Kellner, A.: *Nářečí širšího Ostravska*. In: *Od Ostravice k Radhošti. Duchovní kultura kraje*. 1941. – Lamprecht, A.: c.d., s. 283–284.

2. LIDOVÁ SLOVESNOST

2.1 Vymezení pojmu „lidová slovesnost“

Lidová slovesnost je nedílnou součástí folkloru, duchovní kultury lidu. Považujeme za něj „soubor historicky vzniklých slovesných, hudebních, vokálních, tanečních a divadelních projevů, žánrů a komunikačních procesů, které tvoří dlouhodobě přetrvávající otevřenou strukturu stereotypů v rámci daného typu lidové tradiční kultury, v níž vznikly“.⁴⁰

Jak uvádí P. Bělíček, současným územ je, že se klade důraz na vymezení specifiky lidové slovesnosti přívlastkem „ústní“: „Ústní slovesnost potom vymezuje obor orálních, verbálních a mluvených forem umění, jež jsou podávány vnímateli ústně, v negrafické podobě.“⁴¹ Dodejme ještě, že tyto ústně šířené formy umění „jsou předávány mezi jednotlivými lidmi, ať už mezi generacemi, či v prostoru (tradice), a vyskytují se v různých podobách na mnoha místech zároveň (proces variace)“.⁴²

Pro přesnější charakteristiku a hlubší poznání lidové slovesnosti jsou důležité její znaky, kterými se odlišuje od jiných projevů literatury.

2.2 Znaky a funkce lidové slovesnosti

V první řadě se lidová slovesnost vyznačuje ústností neboli **orálností**. Lidé si odpradáвна z generace na generaci ústně předávali životem nabyté zkušenosti. V paměti ale uchovávali také mnohé povídky a historky, které je uchvátily ať už svým kouzelným dějem a postavami, či obsahem, ve kterém spatřovali podobenství svého života. Tento způsob šíření se výrazně podílí na formě folklorních produktů. Vyskytuje se v nich většinou jednoduchý typ hrdiny, vypravěč se drží ústředního tématu, povídky mají poutavý děj a rychlý spád, aby se dobře pamatovaly a posluchače zaujaly.

⁴⁰ Beneš, B.: *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990, s. 7.

⁴¹ Bělíček, P.: *Poetika folkloru*. Praha 2001, s. 5.

⁴² Janeček, P.: *Černá sanítka a jiné děsivé příběhy*. Praha 2008, s. 318.

Orálnost úzce souvisí s **variabilitou**, dalším znakem lidové slovesnosti. Znamená to, že jeden konkrétní útvar může existovat v mnoha různě se lišících podobách. Důvod je nasnadě – každý produkt lidové slovesnosti se ústním předáváním nějakým způsobem mění a takto pozměněný se znovu interpretuje. Tyto změny jsou ovlivněny historicko-společenskými faktory, jako je například pohyb tradice, způsob vnímání samotného vypravěče, jeho názory či míra fantazie, dále to může být složení publika, kterému se daný produkt předkládá, nebo jednoduše jen působení času a lidská zapomnětlivost. K variačním procesům řadíme: rozšiřování či redukci skladby, aklimatizaci (dochází k ní během zdomácnění folklorní skladby v jiných sociálních, kulturních nebo náboženských podmínkách), aktualizaci a modernizaci (přizpůsobení starší varianty novým poměrům – např. demytizace), mutaci (skladba se mění na jiný slovesný žánr), improvizaci a cyklizaci (jednotlivé motivy se koncentrují okolo klíčové postavy).

K nejtypičtějším příznakům lidové slovesnosti a folklorní tvorby vůbec patří **synkretičnost**. Často se totiž stává, že v jednom útvaru, v jedné skladbě dojde ke spojení a smíšení zpěvu, tance, poezie, zábavy apod. Tak může být vyprávění nadaného vypravěče současně divadlem jednoho herce a zpěv lidové písně současně tanečním vystoupením.

Nesmíme opomenout ani další důležitý znak – **kolektivnost**. Folklorní produkt totiž vzniká a realizuje se v kolektivu lidí, slouží mu k pobavení, rozptýlení a rozvíjení poznatků o světě. Nejedna lidová povídka v sobě uchovává názory, postoje a mravní zásady celého kolektivu.

Mnohdy dochází k jevu, kdy se v rámci jednoho folklorního produktu prolíná více žánrů. Tak je tomu například u *Blanických rytířů*, kdy se prolíná legenda s pověstí. Tento znak nazýváme **žánrovou interferencí**.

Pro úplnost dodejme, že se v rámci lidové slovesnosti vyskytují typické postavy, postupy atd. Mluvíme o tzv. **typizaci**. Délka útvaru bývá normována, stejně tak i jazyk a úvodní či závěrečná formule, které pomáhají vypravěči pěkně, vtipně a zajímavě otevřít i uzavřít příběh. Zde se jedná o **normativnost**.

Co se týká jazyka a stylistických prostředků, ve folklorních projevech se používá běžná mluva, která je živá, bezprostřední, citově zbarvená, ale nevyumělkovaná. Projevuje se v ní celková uvolněnost syntaktické skladby, převládají jednoduché vazby, ve kterých se k sobě věty řadí lineárně. Vypravěčům často chybí větná perspektiva, časté proto bývá vybočení z vazeb, nedomyšlené

vazby, parcelace, kontaminace, vložené věty, opakování slov a nedokončené výpovědi. Typický je dialog a přímá řeč. V jazyku folkloru se vyskytují nespisovná slova, dialektismy i vulgarismy. K významným poetickým prostředkům patří různé tropy a figury, využívá se především kontrastu a antitezí. Vypravěč se také často obrací na své publikum, při čemž používá rozličných kontaktních prostředků, ať už mimotextových (barva, tempo, síla hlasu, gesta, mimika), či slovních (víte, že; poslechněte si; věřili byste tomu? atd.). Shrnutí do jedné věty, posledním výraznějším znakem je **jazyková přirozenost**.⁴³

Funkce lidové slovesnosti a folkloru obecně jsou především mimoestetické, v čemž se zásadním způsobem liší od literatury. V historii dominovaly zvláště tyto funkce: magická, výchovná, informační, ideologická, zábavná a organizační. Dnes je hlavní funkce většinou zábavná, tedy pobavit se vyprávěním a nasloucháním nějaké zábavné historce. Vyzdvihnout můžeme také funkci komunikační, jelikož dodnes lidová slovesnost slouží jako médium přenosu informací, které jsou z nějakého důvodu považované za významné. V mnoha projevech stále nalézáme morální ponaučení, které je obvykle zřetelné, konkrétní a jasné.

2.3 Klasifikace lidové slovesnosti

Jak již bylo uvedeno výše, folklor dělíme dle jeho rodu na projevy **hudební**, kam patří lidová píseň ve všech svých formách, **dramatické**, kam řadíme folklorní divadlo, **taneční**, do nichž spadá lidový tanec, a **slovesné**, které se na následujících řádcích pokusím klasifikovat.

Lidovou slovesnost můžeme rozdělit dle jejího typu na lidovou poezii a prózu. V **lidové poezii** nalezneme především lidové balady a hrdinskou epiku. **Lidová próza** se dělí na tyto žánry: pohádky, pověsti, pověrečné povídky, memoráty a legendy. Nesmíme zapomenout ani na **drobné folkloristické žánry**,

⁴³ V této kapitole jsem vycházela jednak z Benešovy charakteristiky folklorního útvaru (Beneš, B.: c. d., s. 9–10), jednak z materiálu *Úvod do obecné folkloristiky* k semináři *Kapitoly z folkloru Slovanů*, jenž jsem získala na Etnologickém ústavu AV ČR v Praze.

kteří stojí na pomezí poezie a prózy. Patří k nim anekdoty, vtipy, humorky, přísloví, rčení, zaklínadla, škádlivky, pranostiky a nápisy.⁴⁴

Jak víme, jednotlivé regiony mají rozličnou a osobitou žánrovou skladbu. Následující řádky bych chtěla věnovat těm žánrům, které jsem sama zaznamenala při terénním výzkumu ve zkoumané lokalitě.

2.3.1 Pověsti

Pověsti jsou „ústní povídky, vyprávěné v lidových vrstvách pro informaci nebo poučení o historicky doložitelných nebo i jen předpokládaných skutečnostech“.⁴⁵ Svými vypravěči a posluchači jsou považovány za reálné příběhy. Jejich věrohodnost vypravěč podporuje častým odvoláváním se na svědectví starších lidí („*To nám vždycky vykládala naše stařenka.*“) nebo upozorněním na nějaké hmotné svědectví či památku („*Dosud na tom místě najdete kámen.*“). Každá pověst se odehrává v reálném světě, ať už v odlehle minulosti, nebo v nedávné době. Skutečná jsou rovněž místa, kde se příběhy odvíjejí.

Můžeme říci, že pověsti jsou jakousi lidovou studnicí vědomostí o historii, že jsou paměť národa, dějinami viděnými očima prostého člověka. Jejich významnou funkcí je umocňování lokálního a národního povědomí.

Pověst se může vázat k určitým událostem, místům, názvům, osobám atd. Podle toho pověsti dělíme na:

a) historické (dějinné)

- většina pochází ze 17. a 18. století; odrážejí se v nich historické události a sociální poměry vrcholného feudalismu

b) místní (lokální)

- vyprávějí o pozoruhodných místních jevech a památkách

⁴⁴ Tato klasifikace folkloristiky a lidové slovesnosti opět vychází z převážné části z výše zmiňovaného materiálu *Úvod do obecné folkloristiky* získaného na Etnologickém ústavu AV ČR v Praze. Klasifikace se opírá i o údaje v publikaci B. Beneše, c. d., passim a M. Šrámkové, *České prozaické folkloristiky v letech 1945–2000*. Praha 2008.

⁴⁵ Beneš, B.: c.d., s. 298.

c) etiologické

- osvětlují původ a vznik různých míst a staveb; jsou spjaty s konkrétním regionem, proto mohou splývat s místními pověstmi (někteří folkloristé je řadí přímo mezi ně)

d) etymologické (názvové, toponymické)

- vysvětlují původ jména přírodní nebo stavební památky (někdy také řazeny k místním pověstem)

e) heraldické (erbovní)

f) současné (městské, urbánní)

- v současné době zřejmě nejrozšířenější forma ústně přenášeného folkloru, k jejich rozšíření napomáhají velkou měrou moderní média

- od tradičních pověstí se liší především tematikou a poetikou – odehrávají se v současnosti, nadpřirozené bytosti jsou nahrazeny maniakálními vrahy a sexuálními devianty, kteří mohou reálně ohrožovat dnešního člověka; staré zříceniny a opuštěné mlýny jsou zase nahrazeny panelovými sídlišti a prostředky hromadné dopravy⁴⁶

Eventuálně sem řadíme ještě **pověsti numinózní** neboli pověrečné povídky, které jsou ale natolik specifické, že se někdy z pověstí vydělují a vytvářejí relativně samostatný žánr.

Co se týká námětových cyklů, rozlišujeme pověsti o pohanské době, cyklus pověstí antifeudálních, zbojnických, dále pověsti o válkách a cizích vojskách, o ideálním panovníkovi, o loupežnících, o náboženském útlaku protestantů, o přírodních katastrofách, o zániku vesnic a staveb atd. (o námětech pověstí současných viz. výše).

U pověstí pozorujeme velký vliv literatury a kultury. Mnohé motivy se šířily a šíří z kronik, kalendářů, knih pro mládež, prostřednictvím školy, divadla, rozhlasu a filmu, a zdomácňují tak postupně i v ústním podání. Tímto způsobem se do širšího povědomí dostaly i pověsti původně lokální, například o Kozinovi.

Po formální stránce bývají pověsti stručné, s jednoduchou skladbou vět a mívají většinou jen prostou zápletku, což jim dodává na přesvědčivosti.

⁴⁶ Srov. Janeček, P.: c.d., s. 65.

2.3.2 Pověrečné povídky

Pověrečné povídky se označují také jako démonologické nebo numinózní pověsti. Nazýváme je pověrečné, jelikož jejich podstatou je víra v jiný, nadpřirozený svět, či démonologické, protože se v nich mluví o démonech. Tyto pověsti patří mezi nejstarší druhy folklorního vyprávění. V současné době ale postupně mizí a udržují se zejména jako vzpomínky nejstarší generace. Jak ale uvádí M. Šrámková,⁴⁷ badatelé zkoumající v terénu došli k názoru, že ještě ve druhé polovině 20. století byla mezi starší generací pověrečná povídka nejrozšířenějším vypravěčským druhem.

Pověrečnou povídku charakterizujeme jako „vyprávění o nadpřirozených bytostech a úkazech, s nimiž se jako s výtvořem lidské fantazie člověk setkává v běžném životě“.⁴⁸ Setkává se s nimi většinou v neobyčejných místech v přírodě (v bažinách, na pasekách, u studánek...) za určitých časových okolností (při setmění, v poledne, o půlnoci) nebo při jistých příležitostech (Velký pátek, Štědrý den, Dušičky).

Lidé si prostřednictvím těchto bytostí, kterým přisuzovali jak nadpřirozené, tak i lidské vlastnosti, vysvětlovali nepochopitelné úkazy a nevysvětlitelné věci lidského života. Víra v tyto bytosti tak přispívala k porozumění okolnímu světu. Dnes bývá při vypravování pověrečných povídek základním záměrem mluvčího, jak uvádí B. Beneš,⁴⁹ postrašit své posluchače, případně se jim pak vysmát či sdělit vlastní zkušenost s „nadpřirozenými“ jevy. Z vlastní zkušenosti ale mohou říci, že i dnes se můžeme setkat s vypravěči, kteří věří, že se v minulosti tyto bytosti opravdu vyskytovaly. Vždyť to, že jsou nadpřirozené bytosti vypravěči a posluchači vnímány jako skutečné a reálně existující, patří mezi hlavní znaky pověrečných povídek. Tyto povídky se tak odlišují od pohádek, které naopak vypravěči a posluchači považují vždy za smyšlené. Právě vypravěčova víra v to, co vypráví, činí z poslechu povídky neopakovatelný zážitek. Pověrečná povídka se vždy vypravuje s tajuplným přednesem, mluvčí se stává hercem – mění intonaci, sílu

⁴⁷ Šrámková, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008, s. 42.

⁴⁸ Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Ostrava 1997, s. 134.

⁴⁹ Beneš, B.: c.d., s. 288.

hlasu, gesty předvádí zařikání či zažehnání, často se obrací s citoslovci údivu a strachu k posluchači.

Po tematické stránce můžeme tyto povídky rozdělit do čtyř okruhů. Základním konfliktem je vždy střet reálného a nereálného světa. První skupinu tvoří povídky o démonických bytostech, jako jsou divoženky, víly, ohniví muži, vodník a různé bludy a mámení, které berou lidem vědomí o místě a čase. Dalším okruhem jsou povídky spojené se životem člověka, s jeho osudem, budoucností a smrtí. Sem řadíme např. pověsti o smrti a zemřelých, kteří se vracejí na svět, aby si zde odpykali své viny. Třetí rozsáhlou skupinu tvoří pověsti o lidech s nadpřirozenými schopnostmi a vlastnostmi, jako jsou čarodějnice a černokněžníci. Do čtvrté skupiny pověrečných povídek řadíme pověsti o pokladech a hořících penězích.⁵⁰

Co se týká formy povídek, nebývají příliš rozsáhlé ani složité. Mluvčí povídku předkládá posluchači buď jako svědeckou výpověď, tedy jako skutečnou událost, která se stala jemu nebo někomu z jeho blízkých, nebo jen popisuje jev či bytost, aniž by k popisu přidal nějakou dějovou událost.

Více se budu snažit pověrečnou povídku popsat a analyzovat na konkrétních případech v praktické části práce.

2.3.3 Memoráty

Pro tento druh lidové slovesnosti má folkloristika snad nejvíce označení. Oldřich Sirovátka užívá termínu **povídka ze života**, B. Beneš **vzpomínkové vyprávění a vyprávění ze života**. Těmito názvy rozumíme „vypravěčsky víceméně ucelené syžetové povídky, jež se opírají buď o vzpomínky na vzdálenější nebo na nedávné události a zážitky, anebo jež vyprávějí o zcela aktuálních novinkách“.⁵¹ Pokud jde o zážitek vyprávěný očitým svědkem, nazýváme ho **vlastním memorátem**, pokud jde o zážitek tzv. z druhé ruky, jde o **fabulát**.⁵²

Povídky ze života jsou hojně rozšířené a v dnešní době představují produktivní druh lidové slovesnosti s bohatým a pestrým námětovým rejstříkem. Rozsáhlé jsou vzpomínky na dobu před druhou světovou válkou, na samu válku

⁵⁰ Srov. Leščák, M. – Sirovátka, O.: *Folklór a folkloristika*. Bratislava 1982, s. 188.

⁵¹ Sirovátka, O.: *K vývoji folklorních žánrů*. In: *Folkloristické studie*. Brno 2002, s. 45.

⁵² B. Beneš naopak memorátem označuje text bez promyšlené estetické formy a fabulátem vyprávění, kde jsou jednotlivosti zevšeobecněny až typizovány a formově stabilizovány (B. Beneš: c.d., s. 318).

a dobu osvobození. Zvláštní skupinu tvoří i vyprávění týkající se partyzánského hnutí. Převažují ale většinou náměty z osobního a rodinného života. Podle M. Šrámkové⁵³ můžeme tuto tematickou oblast seskupit do větších okruhů, jako jsou dětství, mládí, láska a manželské epizody, pracovní prostředí, řemesla, cesty a cizina, místní tragické nebo mimořádné události a senzace, originální postavy a figurky atd.

Dříve se vedly spory, zda je vůbec možné a vhodné zařadit vyprávění ze života do folkloru. Nakonec tyto diskuze vyústily v závěr, že povídky ze života představují zvláštní kategorii lidové prózy. Marta Šrámková upřesňuje, že tyto povídky díky své snaze o věrohodnost a pravdivost výpovědi patří do okruhu pověstových žánrů. Od ostatních forem lidového vyprávění se povídky ze života liší tím, že jsou vázány na osobní život, sdělují faktickou událost a žijí v individuální paměti a podání. Nebývají tedy převzaty jinými vypravěči a v ústním podání se tak udržují poměrně krátkou dobu.⁵⁴ Výjimkou mohou být vzpomínková vyprávění o tom, jak se dříve žilo, předávaná v rodině z generace na generaci. Tyto vzpomínky vytvářejí a udržují rodinnou tradici a vědomí společné rodové historie. Do úst jiných vypravěčů se mohou dostat také memoráty, které jsou něčím opravdu výjimečné a posluchače zaujmou natolik, že je vyprávějí dál. Z těchto povídek se mohou postupem času stát pověsti nebo humorky.⁵⁵

Po formální stránce mají memoráty ucelený děj a jednoduchou stavbu. Ve většině případů obsahují také dramatickou situaci, překvapující pointu nebo výraznou postavu, která je nositelem děje. Vypravěč nechce pouze předat nějakou věcnou informaci, ale usiluje o to, aby posluchače zaujal, pobavil, dojal nebo překvapil.

2.3.4 Humorky a anekdoty

Termínem humorka, který pochází od J. Š. Kubína, se označují delší žertovné povídky, kdežto anekdotou se rozumí vypravěčská a jazyková miniatura.⁵⁶ Liší se tedy hlavně rozsahem a formou. Jejich hlavní znaky jsou ale společné: orientace

⁵³ Šrámková, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008, s. 59.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Srov. Leščák, M. – Sirovátka, O.: c.d., s. 174.

⁵⁶ Tamtéž, s. 177.

na komický nebo satirický efekt, intelektuální princip a komické typy, které jsou nositeli lidového humoru. Bývají to chytráci, šibalové i hlupáci. Oblíbená je postava podceňovaného hlupáka, který se nakonec ukáže být bystřejší než všichni ostatní a stane se pánem situace. U anekdot můžeme k dalším charakteristickým znakům přidat metaforický a symbolický význam postav i dějových scén, nadsázku, snahu o stručnost, překvapivou pointu, kontrast, dramatické repliky a jazykovou hru. Humorka si oproti anekdotě může dovolit i retardační prvky, detaily a delší přípravu pointy. Anekdota je dramatičtější a rychle směřuje k pointě. Řadíme k ní i aforismy a paradoxy, žertovná přísloví, posměšky a škádlivky.⁵⁷

V některých případech se zdá obtížné rozlišit humorku od povídky ze života, která mnohdy rovněž obsahuje komické prvky. Povídka ze života ale žije většinou pouze v individuálním podání, kdežto humorky a anekdoty kolují mezi mnoha lidmi, a mají tak i více variant.

2.3.5 Přísloví a rčení

Přísloví a rčení patří mezi tzv. drobné folklorní žánry. Jejich studiem se zabývá paremiologie. Přísloví je „krátké, někdy rýmované, lidovou tradicí udržované mravní naučení, které bývá vyjádřeno přirovnáním nebo metaforou“.⁵⁸ Podle způsobu nazírání na skutečnost přísloví dělíme na metaforická a gnómická. Metaforická jsou ta přísloví, v nichž jsou obecně platné zásady vyjádřeny obrazně (*Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde*). Naopak gnómická přísloví vyslovují mravní naučení přímo (*Hněv a jazyk na uzdě měj*).

Oldřich Sirovátka přísloví dělí podle tematiky do čtyř skupin: přísloví o vztahu člověka k práci a k morálním hodnotám, přísloví o vztahu člověka a společnosti, přísloví o rodinném životě a přísloví o fyzických a psychických vlastnostech člověka.⁵⁹

Co se týče formy, přísloví mohou mít pro snadnější zapamatování podobu rýmovaného dvojverší, časté je dvojčlenné přirovnání (*Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše*) a protikladnost významu (*V ústech med, v rukou jed*).

⁵⁷ Srov. Šrámková, M.: c.d., s. 55–56.

⁵⁸ Bouček, S. – Jeřábek, R.: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska III*. Praha 2007, s. 824.

⁵⁹ Leščák, M. – Sirovátka, O.: c.d., s. 199.

V jiných příbuzných folklorních útvarech, jako je rčení, úsloví nebo pořekadlo, není smyslem mravní poučení, ale zpestření a oživení projevu. Rčení neboli slovní obrat, úsloví, fráze je „ustálené slovní spojení, jehož původní obrazný význam je na rozdíl od pořekadla již setřeno, takže je vnímán jen význam nepřímý, jímž se zpravidla charakterizuje nějaká situace“.⁶⁰ Zatímco přísloví tvoří vždy celou větu, rčení je pouhým stavebním prvkem věty a je schopno časování. Z hlediska formální stránky existuje několik typů rčení: typ sloveso + podstatné jméno (*hodit flintu do žita*), typ sloveso + zájmeno + podstatné jméno (*prokázat mu medvědí službu*), typ sloveso + přídavné jméno (*dostat se do ouzkých*) apod.⁶¹

2.3.6 Pranostiky

Pranostiky jsou „přísloví a pořekadla tematicky specializovaná na oblast zemědělského hospodaření a meteorologických jevů“.⁶² Dříve byly tímto termínem nazývány předpovědi a proroctví spjaté s vírou v nadpřirozený vliv tzv. vládnoucí planety roku a postavení nebeských těles vůbec na pozemské dění. Teprve v 19. století získalo slovo pranostika svůj novodobý základní význam.⁶³

V pranostikách jsou uloženy zkušenosti našich předků, jsou jakýmsi souhrnem nejpotřebnějších a nejužitečnějších vědomostí, které se týkají hospodaření v závislosti na přírodních jevech a na počasí. Z praktických důvodů jsou vázány na systém kalendářních svátků.

Po formální a umělecké stránce jsou to většinou stručné oznamovací nebo rozkazovací věty, které mohou tvořit dvojverší. Typická je silná rytmičnost, často provázená tendencí k rýmům nebo asonancím. Pranostiky se vyznačují velkou obrazností, nalezneme v nich početné metafory, přirovnání a paralelismy. Měsíce bývají personifikovány, světci jsou „zlidštěni“.

⁶⁰ Bouček, S. – Jeřábek, R.: c.d., s. 834.

⁶¹ Srov. *Zajímavá rčení*. [online: cit. 10. 3. 2011], dostupné z WWW: <http://www.hradec.org/gustav/slova2.html>.

⁶² Vlašín, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha 1984, s. 290.

⁶³ Srov. Urban, Z.-Robek, A.: *Svatý Petr seno seče, svatá Anna buchty peče aneb Česká pranostika*. Třebíč, 1997, s. 6–8.

3. LIDOVÁ SLOVESNOST VE ZKOUMANÉM REGIONU

3.1 Úloha lidové slovesnosti v oblasti Slezska a severovýchodní Moravy

Obce Staré Hamry a Bílá leží na pomezí severovýchodní Moravy a Slezska. V této kapitole se pokusíme podívat na specifičnost této oblasti z hlediska lidové slovesnosti tak, jak ji představila ve své studii *Slezsko a jeho slovesný folklor* Marta Šrámková.⁶⁴

Na území Slezska se stýkaly odedávna čtyři kulturní oblasti – česká, polská, slovenská a dříve i německá. Tyto kultury se navzájem všestranně a různým způsobem ovlivňovaly. Kromě toho Slezsko procházelo složitým historickým a politickým vývojem a dlouho hledalo svou národní identitu. To vše se přirozeně podepsalo na podobě zdejší lidové slovesnosti.

V této oblasti nalezneme především mnohem více písní, balad, pohádek a pověstí než v jiných českých regionech. Je zde zaznamenána také větší variabilita a větší bohatství motivů, což by dle mého názoru mohlo souviset s polohou Slezska a s vlivem okolních etnik. Často se zde tedy setkáme s paralelním výskytem českých, polských i německých verzí. O pestrost a různorodost lidové slovesnosti se postaral také bouřlivý rozvoj průmyslu. Do průmyslových center Ostravska se stěhovali dělníci i z dalekých krajín a přinášeli s sebou mnoho nových a neznámých prvků lidové kultury a folkloru. Pomalu se zde začal vytvářet také hornický folklor. Repertoár lidového vyprávění se obohacoval také vlivem některých menších skupin sezónního dělnictva, jako byli hamerníci v povodí Ostravice, mulaři (zedníci), kteří vyjížděli do bývalého Pruska, nebo sanytráři (zpracovatelé sanytru – ledku draselného), kteří jezdili až do Uher. V těchto profesních skupinách vznikla řada mulařských a hamernických písní a humorek.⁶⁵

⁶⁴ Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Ostrava 1997.

⁶⁵ Srov. Satke, A.: *O slezských pohádkách a jejich vyprávěcích*. In: *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*. Ostrava 1984, s. 8.

Dalším typickým znakem je, že tradiční druhy lidové slovesnosti, jako je například pohádka, zde žily mnohem déle než jinde a byly součástí repertoáru vypravěčů i v době, kdy tomu tak na ostatním území už dávno nebylo. I dobrých vypravěčů bylo donedávna v této oblasti více než v jiných regionech naší země.

Lidová slovesnost, která vždy zaujímala v životě zdejších obyvatel důležité místo, sehrála ve své historii významnou úlohu. Stala se v době útlaku a nesamostatnosti hlavní nositelkou a udržovatelem českého jazyka, jelikož je úzce svázána s národním jazykem v jeho nářečních variantách.

Závěrem se ještě zmiňme o jednom specifickém útvaru slezského folkloru. Je to folklor zbojnický. Hlavní místo mezi slezskými zbojníky zaujímá postava Ondráše z Janovic, který tvoří jakýsi protějšek k slovenskému Jánošíkovi. Ondrášovská zbojnická tradice pronikla hluboko do prozaického a písňového folkloru na české i polské straně.⁶⁶

Závěrem můžeme říci, že lidová slovesnost slezské oblasti prošla složitým vývojem, a proto je také její obraz bohatší, pestřejší a zachovalejší. V českém folkloru tak zaujímá významné a nezastupitelné místo a stále ještě nabízí pro badatele zajímavou oblast pro výzkum. Právě o historii výzkumů v naší zkoumané lokalitě pojednává následující kapitola.

3.2 Exkurz do historie sběratelství lidové slovesnosti na Slezsku s přihlédnutím k regionu Starých Hamer a Bílé

První zápisy ústní lidové slovesnosti ze slezské oblasti se objevují až v druhé polovině 19. století. Nejprve jsou lidové povídky zapisovány spisovně, upravovány a vydávány jako lidová četba. Příkladem může být knížka *Slezských bájí a pověstí* Karla Jaromíra Bukovanského vydaná v r. 1877. V 80. letech 19. století sestavil Vincenc Prasek ze zaslaných materiálů od přispěvovatelů z Opavska a Ostravska první svazek své *Vlastivědy slezské* (I. díl *Podání lidu*, 1888), ve které nalezneme mnoho lidových povídek, přísloví, pověr i zvyků. Osobně výzkum podnikl až profesor krakovské univerzity Lucjan Malinowski. Získal tak velký počet

⁶⁶ Podrobnou monografii o postavě nejznámějšího slezského zbojníka napsal Alois Sivka (*Ondráš z Janovic*, 1958).

humorek a pověrečných povídek z Horního Slezska, Těšínska, ale i Frýdecka a Hlubčicka. Dalším významným sběratelem byl Jan Vyhlídal (1861–1937), který sám podnikl sběratelské cesty po širším Opavsku a v beskydské oblasti. Výsledkem je dvoudílná kniha *Naše Slezsko* (I 1900, II 1902), ve které shrnuje všechny zdejší projevy lidové kultury. Po válce shromáždil bohatý folklorní materiál nejen ze Starých Hamer Tomáš Čep (1888–1959). Získal hlavně pověrečné povídky, které opatřené svým komentářem uveřejňoval ve *Věstníku Matice opavské a Vlastivědném sborníku slezském*. V povodí Ostravice pod Beskydami sbíral ústní tradice František Váhala (1911–1974) v rámci sběratelské akce organizované profesorem Frankem Wollmanem. O prázdninách v roce 1931 sebral v Ostravici a Starých Hamrech na třicet pohádek, humorek a pověrečných povídek. Souborně ale tento sběr otištěn nebyl a v současné době je, jak uvádí M. Šrámková,⁶⁷ zřejmě nenávratně ztracen. Některé ukázky z tohoto sběru byly publikovány v časopise *Radostná země* (1951, 1957) a v knize A. Satka *O slezských pohádkách a jejich vypravěčích* (Ostrava, 1984). Antonín Satke se k tomuto počínu vyjadřuje takto: „Váhala zapisoval doslovně. Hlásokoslovně nejsou sice zápisy přesné, ale jinak je zachyceno vše, pokud zapisovatel stačil tempu vyprávění. U jednotlivých vypravěčů uvedl Váhala výstižné charakteristiky a krátké životopisy. Mezi jeho vypravěči vyniká třiašedesátiletý Vincenc Žáček, od něhož stačil F. Váhala zapsat dvanáct čísel.“⁶⁸ Některé povídky v této době ve Starých Hamrech zapsal i dr. Adolf Kellner.

Po druhé světové válce rozvinul svou badatelskou činnost Slezský studijní ústav, později Slezský ústav ČSAV v Opavě, který přistoupil k důkladnějšímu a systematičtějšímu sběru ústních tradic. Na stránkách *Radostné země*, čtvrtletníku tohoto vědeckého ústavu, byly otiskovány v padesátých letech nejlepší zápisy. Dnes se zabývají výzkumem v Slezsku hlavně pražské a brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR a regionální muzea, jako je Slezské zemské muzeum v Opavě, Muzeum Těšínska v Českém Těšíně nebo frýdecko-místecké Muzeum Beskyd.

Během terénního výzkumu v roce 2008 jsem zjistila, že ve Starých Hamrech prováděla sběry lidové slovesnosti a lidového zvykosloví pro Národopisnou společnost jedna z mých respondentek, Františka Pituchová, dále také Věra

⁶⁷ Šrámková, M.: c.d., s. 120.

⁶⁸ Satke, A.: c.d., s. 15–16.

Šejvlová, která společně s Věrou Šimkovou sbírala písně a tance až ke slovenskému pomezí. Dělal si i poznámky o způsobu života starousedlíků.

Nesmíme opomenout ani kronikáře, kteří do Pamětních knih obcí vepsali nejednu pověst. Ve Starých Hamrech to byli: K. Brumovský, J. Wurm, S. Kozák a V. Faltýnková, v Bílé především J. Kypěna.

4. VLASTNÍ TERÉNNÍ VÝZKUM

4.1 Metodika práce

Základní metodologický přístup, který se snažím v této práci uplatňovat, je tzv. ekologická metoda neboli ekologie folkloru. Oldřich Sirovátka tento přístup definuje tímto způsobem: „Celá tato metodologická orientace, nazývaná ‚biologií‘ nebo ‚ekologií folklóru‘, je vlastně zaměřena na interpretaci folklórních skladeb, na její podmínky, činitele a účinky.“⁶⁹ Jde tedy o komplexní přístup k slovesnému folkloru, který obrací zájem k vypravěči, k jeho osobnosti a repertoáru, dále k posluchačům a k vyprávěcím příležitostem (tj. interpretačním situacím). Tato metoda se soustředí na celkový sociální a kulturní rámec vyprávění, nejde jí pouze o folklorní skladbu jako takovou.

Co se týká konkrétních metod použitých během terénního výzkumu, využila jsem řízené interview, dotazníkové šetření na škole a terénní výzkum spojený s fotografováním a nahráváním na diktafon.

Aby terénní výzkum splnil svůj účel, musela mu předcházet jistá příprava. Stejně jako před prvním sběrem folklorního materiálu, z kterého později vzešla citovaná bakalářská práce, jsem se vydala do pražského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, kde jsem získala cenné informace o tom, jakým směrem by se měl započatý výzkum v dané oblasti dále ubírat. Bylo mi doporučeno rozšířit zkoumaný region i na obec Bílou a zdvojnásobit počet respondentů.

V rámci příprav jsem musela také vytvořit dotazník, podle kterého jsem poté vedla řízený rozhovor s vypravěči. Jako podklad mi sloužil dotazník z předešlého výzkumu. Kromě základních údajů o respondentově životě zjišťuje opět jeho gramotnost, kulturní povědomí (vzdělání, četba, poslech rozhlasu, sledování televize, divadlo, kino) a informace týkající se samotného aktu vyprávění (vyprávěcí příležitosti, druhy vyprávění, jejich frekvence atd.).⁷⁰ Některé otázky z předešlého dotazníku se zdály nadbytečné, proto jsem je vypustila (např. *Máte doma knihovnu? Kolik je v ní knih?*). Mnohem více otázek jsem ale doplnila – především v té části dotazníku, kde se hovoří o vypravování. V první řadě jsem přidala otázky, které

⁶⁹ Sirovátka, O.: *Úloha interpretace ve folklóru*. In: Slovenský národopis 23, 1975, s. 43.

⁷⁰ Přílohy – Dotazník.

zjišťují stav ústní tradice v dnešní době a ne pouze v minulosti. Dále mě zajímalo, zda ústní předávání funguje a bude fungovat i nadále, proto jsem přidala otázku: *Vyprávěl/a jste nebo vyprávíte i vy někomu to, co jste slýchal/a v dětství?* Kromě jiného jsem se také pokusila zjistit, zda se některé příběhy tradují na základě četby a kdo respondentům nejvíce vyprávěl.

Po vytvoření dotazníku zbývalo už jen obstarat kontakty na dobré vypravěče, kteří se narodili a vyrůstali ve zkoumané lokalitě nebo zde alespoň dlouhodobě žijí. Některé mi poskytla má babička, místní rodačka, jiné paní Ing. Pavla Zemaníková, sběratelka historických i přírodních zajímavostí z tohoto regionu. Převážnou část kontaktů jsem ale získala až během samotného terénního výzkumu od respondentů, kteří mě posílali za dalšími dobrými vypravěči, které znali.

Po přípravném období nezbývalo než se vypravit do terénu. Za prvním vypravěčem jsem se vydala 20. července 2010, za posledním 9. září 2010. Během tohoto období jsem nakonec získala 23 nahrávek. Všechna setkání probíhala ve velmi vstřícné a přátelské atmosféře. Po úvodním rozhovoru jsem vždy vypravěčům vysvětlila, o jaký výzkum se jedná, a požádala jsem je o souhlas s nahráváním na diktafon. Poté jsem začala klást otázky ze strukturované části dotazníku. Všichni vypravěči ochotně odpovídali a nejednou se stalo, že již po několika prvních odpovědích zazněla z jejich úst nějaká povídka. Abych získala co největší množství materiálu, pokládala jsem respondentům mnoho otázek: *Jakou historiku jste v dětství slýchal/a od rodičů nebo prarodičů? Povídalo se u vás o nějakých strašidelných bytostech? Kde strašilo? Víte, jak vznikl název vaší osady? Váže se k ní nebo k okolí nějaká pověst? Věřilo se dříve na sílu magie, na uhranutí? Co se dělalo, když nedojila kráva? Co zažila vaše rodina během války? Chodili k vám nebo k sousedům partyzáni? Přihodilo se vám v poslední době něco zajímavého? Znáte nějaké přísloví nebo pranostiku?* atd. Nahrávání trvalo v průměru hodinu a půl, po něm následovalo focení a rozloučení, při kterém mi většinou respondenti vysvětlovali cestu k dalšímu vypravěči. Oproti méně rozsáhlému terénnímu výzkumu v roce 2008, kdy jsem měla všechna setkání s respondenty předem domluvená, jsem při tomto výzkumu dala více na náhodu a na zkušenost samotných respondentů, kam mě nasměrují. A musím říci, že se to vyplatilo. Více se o výkonech jednotlivých vypravěčů a průběhu konkrétních setkání zmíním v samostatné kapitole a v přílohách v medailonech vypravěčů.

Abych zjistila, jakým způsobem funguje a pokračuje ústní tradice i u nejmladší generace, provedla jsem v září 2010 dotazníkové šetření⁷¹ i na základní škole ve Starých Hamrech. Výsledky tohoto průzkumu budou představeny v jedné z následujících kapitol.

Co se týká přepisu nahrávek, řídila jsem se běžnou folkloristickou praxí. Vypravěčův projev je vždy vysázen kurzívou, pokud do něj zasahuji já nebo někdo jiný, je takový zásah vyznačen normální sazbou písma. Povídky jsou zaznamenány včetně všech vycpávkových slov. Hezitarii a nadbytečné opakování jednotlivých výrazů ale nezaznamenávám. K označování hlásek volím pouze písmena běžné abecedy, neužívám žádné zvláštní fonetické znaky. Snažím se podle výslovnosti rozlišit kvantitu samohlásek i obojí *i* (*i/y*), ale nerozlišuji například dvojí *l*, tedy *ll*, ani nezaznamenávám asimilaci a neutralizaci znělosti.

V následujících kapitolách jsou již zveřejněny výsledky terénního výzkumu. Získaná vyprávění jsou rozdělena do těchto žánrových skupin: pověrečné povídky, pověsti, memoráty, humorky a anekdoty, přísloví a rčení, pranostiky a ostatní žánry. Jednotlivé povídky uvádím vždy ve všech získaných variantách, opatřuji je komentářem a snažím se je zkonfrontovat s literaturou a s podobnými povídkami z již provedených sběrů. Při zpracování jednotlivých témat se řídím slovy Marty Šrámkové, která uvádí, že „pověrečná povídka musí folkloristiku zajímat nejen po stránce formální a obsahové, ale i jako vyprávění určené určitému obecenstvu, zda se jí věří, kdy a proč ztratila pověrečnou funkci apod.“⁷²

⁷¹ Viz. Přílohy – Dotazník pro žáky ZŠ ve Starých Hamrech.

⁷² Šrámková, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008, s. 43.

4.2 Pověrečné povídky

Pověrečná povídka byla v minulosti nejrozšířenějším vypravěčským druhem. Postupná změna duchovní kultury naší společnosti, její industrializace a modernizace ale způsobily rozklad složitého systému tradiční lidové démonologie a víry v nadpřirozeno, což se odrazilo i v pověstech. Tradiční nadpřirozené bytosti jako vodníka či hejkala už v současných pověstech nenalezneme (vyskytují se pouze okrajově – například ve vyprávěních pro děti). Nahradily je bytosti a jevy, které jsou současnou kulturou vnímány jako existující a věrohodnější – vrazi, psychopatičtí zabijáci a sexuální devianti.⁷³ Navzdory tomuto přirozenému vývoji v dnešním folkloru ale stále existují lokality, kde vyprávění o tradičních nadpřirozených bytostech tak úplně nevyvymizelo. Jsou jimi i naše dvě zkoumané obce Staré Hamry a Bílá. Zde se pověrečné povídky v repertoáru vypravěčů obdivuhodně udržují a podléhají variačnímu procesu. Sami respondenti přiznávají, že strašidelné historky slyšeli v dětství a v mládí nejčastěji, a proto je mají stále v živé paměti. Během terénního výzkumu jsem jich také ze všech žánrů nasbírala největší množství. Můžeme je rozdělit do několika tematických celků: povídky o lulkaních, o basrmonovi, o fajermonovi, o tom, jak lidi strašovalo, o smrti a duších mrtvých, o zjeveních a o tom, jak lidi „vodilo“. K pověrečným povídkám přiřazuji také kapitolu o pověrách a léčitelství.

4.2.1 O lulkaních neboli halách

Příběhy o těchto lokálních démonických bytostech, které jsou na moravské straně Starých Hamer a v Bílé nazývány lulkaně, kdežto na slezské straně haly, jsou fascinující ukázkou životaschopnosti některých pověstí, které mohou v ústním podání kolovat po celá staletí. Vždyť vyprávění o halách zachytil Tomáš Čep již téměř před sto lety. Velkou zajímavostí je, že se vyprávění o těchto bytostech nikde jinde nevyskytuje, jedná se tedy rozhodně o největší specifikum lidové slovesnosti na Starých Hamrech a v Bílé.⁷⁴

⁷³ Srov. Janeček, P.: *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy*. Praha 2008, s. 64–65.

⁷⁴ Že se o těchto divoženkách nikde jinde nevypravuje, dokládají i Tomáš Čep (1926) a Marta Šrámková (1997).

Lulkaně byly podle lidové víry dívky, které zemřely po ohláškách před svatbou. Změnily se v lesní ženy a mstily se mladým mužům za to, že jim nebylo dopřáno dožít se svatebního veselí. Bývaly oblečené v bílých šatech a vlasy, které si česávaly šiškami, jim splývaly až k chodidlům. Rády zpívaly, dokonce i nábožné písně, ale žádnou z nich nedokončily. Dokázaly se protáhnout až do výšky smrku nebo proklouznout klíčovou dírkou. Největší nebezpečí z jejich strany hrozilo dřevorubcům, osamoceným mužům v lese nebo těm, kteří se lulkaním posmívali. V tom případě netrvalo dlouho a zdálky se začala ozývat celá stupnice jejich „lu lu lu lu lu“. Toho, kdo nestihl utéct, vzaly do kola mezi sebe a začaly s ním tancovat. Tančily s ním po trní, po skalách, po pařezech, až mu utancovaly nohy po kolena a ubožák klesl mrtev k zemi. Lidé z nich proto měli velký respekt, někteří se dokonce o divoženkách báli mluvit, bylo to pro ně tabu.

Zimu prý lulkaně vždy prospaly a probouzely se až zjara. Pokud měly hlad, chodily k místním na brambory a podmáslí. V tom případě se chovaly klidně a nenápadně.

Obě jména vycházejí z charakteristického projevu těchto divoženek. Slovo hala souvisí se slovesem „halati“, což znamená blekotati. Slovo lulkaně odkazuje zase na jejich typický popěvek „lu lu lu lu lu“.

Více o tom, co byly lulkaně zač a jaké nástrahy kladly těm, které potkaly, vypravují už následující povídky:

Lulkaně tanečnice

No a tam kdysik na tych lesnich mytinach tancovaly hale. Byly to lesní žínky. Dřevaři, jak tam chodili kácet stromy, tak jim snědly svačiny nebo je vzaly do tance a tancovaly s nima tak dlouho, až přišli o podrážky od krpců. Bo dříve chodili v krpcích, to byly takove dřeváky. A tak ony s nima tancovaly, tancovaly, že měli úplně krpce toto a nohy zedřené do krve.⁷⁵

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

To tady ta hora, kera je nad náma, ta se přímo menuje Hola a tam ty haly jako pry byly. A když se ten člověk, kerý se tam jako sám dostal někdy, zase většinou to asi

⁷⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 1.

*bylo, když byl popity nebo něco, tak že ony ho pojaly a tancovaly s nim do rána, až zedřel boty.*⁷⁶

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Lulkaně u dřevorubců

Nejznámější povídka o lulkaních, která se v této oblasti vyskytuje, vypráví o setkání divoženek s dřevorubci v lese. Stejně jako při prvním terénním výzkumu v roce 2008, i při tomto sběru se ukázalo, že se jedná o vůbec nejrozšířenější a nejdéle se tradující lidovou povídku ve Starých Hamrech a v Bílé. Ználo ji sedmnáct vypravěčů z třiatvaceti.⁷⁷ Povídku se mi podařilo zaznamenat v osmi různých verzích, uvádím zde pět nejpovedenějších.

V první povídce nedochází k bezprostřední konfrontaci divoženek a dřevorubců, jelikož lesní dělníci spí. Hmatatelným důkazem o návštěvě lulkaní, které měly podle tradice obrovskou sílu, jsou zaražené sekery ve stromech, které poté museli dřevorubci vyřezat pomocí pily.

*Křestný z Roha, ja, křestný on se dušoval, že ty lulkaně byly, bo on chodil tam dozadu do te Kamenité a tam chodili kdesi rubat' ty stromy a to dřevo chystat. No a se stalo, že si zdřimli přes oběd ti dřevorubci, ja, a přišla ta lulkaňa, a tak jim zebrała ty sekyry a tak jich zatlukla do tych stromu, že jich nemohli vytahnuť normálně, jak spali. Tak jich zasekli do tych stromu, že museli vyřezovat' pilami. Od te zlosti, že prostě porušili ten klid jejich, tych lulkani.*⁷⁸

Vojtěch Lukeš

(narozen 5. 4. 1938 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 22. 7. 2010 v Ostravici)

I v následující povídce lulkaně zarážejí dřevorubcům jejich sekery do pařezů. Mstí se jim tak za to, že si dřevorubci dokázali polehat a přikrýt hlavy takovým způsobem, že lulkaně nepoznala, o jaké stvoření se jedná, a nemohla se s nimi dát do tance.

⁷⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 2.

⁷⁷ V předchozím výzkumu povídku o lulkaních a dřevorubcích znalo šest vypravěčů z deseti.

⁷⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 3.

A ted' z dálky slyšeli už ten to vyskani a ty tance jejich, tak nemohli už utect. Když mohli, tak utekli pryč a nechali všechno tak. A když už nemohli, tak že se tak do kruhu jako, dali hlavy k sobě, a jenom tak se do kruhu jako dali ty hlavy a přikryli si ty hlavy a tak se tema staryma kabatama. No, sekery nechali třeba tam někde mimo. A ted'ka přišla ta lesní vila, ta lulkaňa, a ted' že se divala a říkala, jak je stara, takže take stvořeni eště neviděla, same nohy a žádné hlavy. No tak že musí jít pro tu staru Sadapeku, která se podiva, co to je za stvoření. No a tak ona odešla pryč, tak oni ti chlapi utekli všichni pryč (a potom jak přišli) pochopitelně bez seker, bez pil. Jak tam rano přišli, tak ty sekyry byly v těch pněch. Pni, pně – pařezy. Takže byly tak zaražene, že to nemohli vytahnout.⁷⁹

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

V další povídce nejsou hlavními aktéry dřevorubci, ale muži, kteří v lese hlídají brambory a chrání je před zvěří.

Za starych dob se, jak se pokácel les, tak se dřevo odvezlo a to rubisko se vypálilo, to se říkalo upolit, se to upalilo. A tam se sázely brambory do toho. No a údajně prý chlapi chodili vždycky, jak ty brambory už jako už se měly kopat, nebo tak nějak, takže chodili, aby ta zvěř to nesežrala, tak chodili ty brambory hlídat. A že si udělali oheň, no a něco si asi vypili no, a že ta lulkaňa chodila kolem a oni už věděli, že sedli k tomu ohňu, že dali hlavy k ohňu a nohy ven. A že ona chodila kolem a říkala: „To sem eště neviděla, same nohy, žádné hlavy.“ Jinak pry ta lulkaňa brala ty chlapi do tance, a že pry by jich utančila k smrti, se vykládalo, no.⁸⁰

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Vypravěčka čtvrté povídky události popisuje tak, že se zdají být autentickou příhodou, která se před pár desítky let skutečně stala. Hlavními hrdiny jsou dva konkrétní lidé – místní obyvatelé pan Němec a Lidák, kteří spolu pracovali v lese. Jednoho dne za velikého horka si udělali v poledne přestávku a na chvíli si zdřímli. To ale neměli dělat, jelikož je mezitím navštívily lulkaně a schovaly jim náradí.

⁷⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 4.

⁸⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 5.

Pana Lid'áka to tak rozzlobilo, že jim začal nahlas nadávat a směrem, kde předpokládal, že přebývají, jim hrozil pěstí. Oba dva lesní dělníci se poté, co našli nářadí, dali opět do práce, ale přišlo na ně špatné svědomí a práce jim nešla od ruky, proto se raději vydali domů. Více v následujícím vyprávění:

Měl špatny svědomi, že tam takle na ty lukaně vyřvávali a nadávali. Takže přišel domu a že říkal paní Lid'ákové, a paní Lid'áková u toho byla, takže ta to potvrzovala, že: „Robo, jako dnes zavři chliv pořádně.“ A ona jako že říkala: „Proč?“ A on říká: „Tož, neptej se, tak pro jistotu, možu tady cosi se stat a tak.“ Takže večer eště, když se zetmělo, takže on obešel chliv a že všecko skoval, jesli není náký nářadí venku, náká sekera nebo lopata nebo něco takoveho. Takže všecko kolem chalupy poklidil, že pořádně teda zavřel dveře, eště že to zarygloval, eště že tam dal takovy šprajc na ty dveře pro jistotu. A taky okna, že se jako podíval. No a že měl pravdu. Že najednou v noci ukrutny bušení a ukrutny bouchání na dveře a cupání kolem, obíhání kolem chalupy, že u toho. No a že se teda jako velice spotil. Že nevylezl z postele.⁸¹

Zdenka Tomášková

(narozena 22. 10. 1929 v Zámečku u Kroměříže; zaznamenáno 28. 7. 2010 v Bílé)

Pan Lid'ák tedy raději zůstal v posteli a lulkaně naštěstí za nějakou chvíli odešly. Nikdy proti nim už nepromluvil špatného slovíčka a dokonce se za ně podle slov respondentky i modlil.

V další povídce se dřevorubci neschovají doma ani k ohni pod kabát, ale do velké kupy sena.

Chlapi v noci dřevorubci ju kajsí toto, tak tam byla jakási kopa sena lebo co a všichni do toho, jen nohy jim trčely jako z tech. A že chodila kolem dokola pořád. Co to říkala, něvim: „Sama noha, sama noha, hlavy nic.“⁸²

Antonín Velička

(narozen 12. 1. 1939 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 23. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

⁸¹ Přílohy – zvukový záznam č. 6.

⁸² Přílohy – zvukový záznam č. 7.

Poslední povídka o dřevorubcích a lulkaních zachycuje stručně nejdůležitější společné motivy všech povídek.

No oni tež rubali a jako včil přišla jakasi ta a oni se poklihalo hlavami k sebje a nohy ven. A přide k tej starej: „Eště sem to neviděla, aby jenom nohy a žadne hlavy.“ Ty měli přikryté. Ale už na nic nečekali a utekli domu.⁸³

Josef Němec

(narozen 3. 6. 1927 v Bílé; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Pokud zaznamenané povídky porovnáme mezi sebou, objevíme několik společných opakujících se motivů. Až na jeden případ jsou hlavními hrdiny dřevorubci, kteří pracují v lese. Pokud se příběh odehrává večer, sedí okolo ohně, pokud je děj zasazen do horkého poledne, dřevorubci spí. Když zaslechnou, že se k nim blíží lulkaně, rychle si lehnou do kruhu, dají hlavy k sobě a přikryjí se kabáty tak, že jsou vidět pouze jejich nohy. V jednom případě se dokonce schovají do sena, odkud jsou jim vidět zase pouze končetiny. Lulkaně poté chodí okolo a nechápe, co je to za divného tvora. Slova údivu jsou v jednotlivých povídkách velmi podobná:

„Same nohy a žadne hlavy.“

„To sem eště neviděla, same nohy, žadne hlavy.“

„Sama noha, sama noha, hlavy nic.“

„Eště sem to neviděla, aby jenom nohy a žadne hlavy.“

Lulkaně poté odejde s nepořízenou. Někdy se ještě dřevorubcům pomstí a zasekne jim sekery hluboko do stromu či do pařezu, že je poté nemohou vytáhnout.

Velmi podobné povídky byly zaznamenány i během terénního výzkumu v roce 2008, což jistě není nijak překvapující, jelikož se nejedná o dlouhý časový odstup. O to zajímavější je ale zjištění, že téměř shodné povídky se mezi obyvateli Starých Hamer vyprávěly i před více než sto lety, jak dokazuje sběr Tomáše Čepa. Ten dokonce tvrdí, že dané povídky vznikly asi v 18. století, mezi lidmi se ale mohly objevit i dříve. Zvláště replika překvapené lulkaně zůstává téměř nezměněna:

„Jak sem stary d'aboľ, to sem eště něviděla. Same nohy a žadne hlavy.“

„Same ruky, same nohy a hlavy nic? Temu jo něrozumim.“

⁸³ Přílohy – zvukový záznam č. 8.

„*Jak sem staro, tak sem hlupo, ale takoveho stvořeño sem ešče něviděla.*“

„*Same nohy – hlavy nic, same nohy – hlavy nic.*“⁸⁴

Povídky či pohádky o lulkaních jsou dnes zaznamenány i v literatuře. Jedná se především o regionální sbírky pověstí, jak je tomu v případě *Zamrzlé studánky* Josefa Strnadla, která nese podtitul *Pohádky a pověsti zpod Radhoště*.⁸⁵ Strnadel hovoří o lulkyních neboli húkalkách, statných bosých dívkách s rozpuštěnými vlasy, které braly chasníky do tance. Vypráví i o jejich setkání s dřevorubci, kteří se před nimi chrání tak, že si lehnu do kruhu hlavami k sobě dovnitř a nohama ven. Lulkyně se pak diví: „*Jak jsem stará, takové stvoření jsem ještě neviděla.*“ Josef Strnadel pověst o lulkyních a dřevorubcích zaznamenal i do své starší knihy *Rok pod horami*,⁸⁶ ve které představuje život horalů během celého roku. Stejnou povídku nalezneme i v knize *Pytláci v Zadních horách*⁸⁷ od Vladislava Kropa, který informace o lulkaních čerpal z úst pana Miroslava Kubačáka ze Starých Hamer, jednoho z mých respondentů.

Někteří respondenti poslední zmiňovanou knihu četli, proto se nabízí otázka, zda z ní informace o lulkaních nepřebírali. Nikdo z nich to ale nepotvrdil. Říkali, že tuto příhodu slyšeli z úst rodičů, prarodičů nebo že se vyprávěla obecně mezi sousedy. Pokud uvedu konkrétní příklady, panu Lukešovi vyprávěl o lulkaních tatínek, tomu to vyprávěl zase jeho otec, paní Tomášková má informace přímo od aktéra příběhu, pana Lidáka.

Hladové lulkaně

Další okruh povídek vypráví o bezprostředním setkání lulkaní s místními obyvateli, když se hladové divoženky přijdou najíst přímo do jejich obydlí. Nejčastější potravou, kterou dostávají, jsou brambory a podmáslí. Typické je, že neumí řádně stolovat a brambory i podmáslí si dávají do kapes, respektive za výstřih. Podle toho lidé poznají, že nedali najíst žebračkám, ale lulkaním.

⁸⁴ Uvedené repliky pocházejí z povídek zaznamenaných Tomášem Čepem ve Vlastivědném sborníku slezském z roku 1926 v článku *Slezské povídky lidové o halách a morách*. Více se porovnáváním současného sběru a sběru Tomáše Čepa zabývám v cit. bakalářské práci *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*.

⁸⁵ Strnadel, J.: *Zamrzlá studánka*. Ostrava 1985.

⁸⁶ Strnadel, J.: *Rok pod horami*. Ostrava 1973.

⁸⁷ Krop, V.: *Pytláci v Zadních horách*. Český Těšín 2003.

Jak říkala babička, mamka od manželky, jak tam na tu Kožušanku ty lesní víly přišly, jak bylo hodně sněhu, zima bylo. Tak že tam přišly jenom tak bosy, v takých bílých šatičkách tu převazané nějakým špagatem. Ted' tam k tomu pecu, jak se vařily brambory pro prasata, tam naskakaly, tam přišly, nahazely si těch brambor tak tu za ten výstřih a zase byly pryč.⁸⁸

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Kdysi teta říkala, ona byla v Mezivodi, že tam ty lulkaně k nim přišly no a oni jim dali brambory. A měli brambory s podmaslim, tak ony že do jedne kapsy si daly ty brambory, do druhé kapsy nalely toho podmasli a pak vyšly tam na kopec a začaly to po nich hazet. Že to namačely vždycky ten brambor do toho podmasli a začaly to po nich hazet.⁸⁹

Ludmila Menšíková

(narozena 16. 1. 1943 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 9. 9. 2010 ve Frýdlantě n/Ostravici)

Oni se chystali ráno do kostela a snad tam byla matka s dceru. A už byly jako oblečené. [...] Ted' ona přišla, sedla si k pecu a jim bylo furt na ni něco divného. Furt jako co ji, neco a nemluvila vůbec. Sedla si k pecu a porad bylo něco divného. A myslim, že byla boskem. No a tak ted' oni nevěděli, co dělat. Dali ji snad jest. No a potom říkali, že už musí jit a že idu do toho kostela [...] A tak ona že pujde s nima. A šla, jako jak už šli do toho kostela, a naráz jak šli, tak ona se zvedla a vyletěla až pod tu Okruhlicu.⁹⁰

Petr Šimeček

(narozen 23. 7. 1950 v Ostravě; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Poslední vyprávění je velice podobné jedné povídce Františky Pituchové, kterou jsem zaznamenala v minulém terénním výzkumu. Oba dva respondenti ji totiž slyšeli od pana Lukeše z Řehúciho, kterému se snad tato příhoda přímo stala. Pro názorný příklad, jak může vypadat variační proces u povídky pocházející evidentně z jednoho zdroje, uvádím níže i povídku paní Pituchové.

⁸⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 9.

⁸⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 10.

⁹⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 11.

*Chtěli ist do kostela manželé a děcka byly doma, ale už kapečku take odrostlejši, že se něboli ich něchať doma, normalně to bylo. Ale že pry včil tam přišla taka baba, lulkaňa asi to byla nebo ja něvim, mohla to byt jakasi, či ja vim co. Že pry měli ted' strach odejdit z chalupy a že chce ji dali najest', že ji dali kobzole a kyšku. Tak že pry ty kobzole si hozala za jaklu a tu kyšku nalivala do botku a z tych botku to popijala a tak oni potem pravili, jako ti rodiče, že už potem do toho kostela něšli, že měli strach. A potem už tak dluho, až ona odešla. Tak jak odešla, jak už byla kusek od chalupy, tak potom šli, zamkli chalupu a šli do toho kostela. A ona už pry byla na takym kópcu, na ně juchala, vyletěla už taky kus cesty do kopca.*⁹¹

Františka Pituchová

(narozena 2. 4. 1928 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 3. 9. 2008 ve Frýdlantě nad Ostravicí)

Pokud obě povídky porovnáme, vidíme, že se v několika bodech liší. V první z nich jsou hlavními hrdinkami matka s dcerou, v druhé je to celá rodina. Shodně se chystají do kostela. Pan Šimeček povídku konkrétně lokalizuje, uvádí přímo název hory, na kterou lulkaně vyletěla. Paní Pituchová zase podrobněji popisuje samotnou návštěvu, říká přesně, co lulkani dali k jídlu. Konec obou povídek je stejný, lulkaně v nadlidské rychlosti vyletí na protější horu.

Zdroj svého vyprávění neuvádí pouze pan Šimeček, tuto informaci, tolik typickou pro pověrečné povídky, nalezneme i v prvních příbězích. Vypravěči se na začátku svého vyprávění odvolávají na tchýni a na tetu, proto povídky působí jako svědectví reálného příběhu.

Stejně jako v případě pověstí o lulkaních a dřevorubcích, i tyto povídky v různých variantách nalezneme u T. Čepa.⁹² Porovnáním opět zjišťujeme, že se v dnes zachycených povídkách vyskytují stejné motivy a stejné rozuzlení příhod jako v povídkách sebraných po první světové válce. O hladových lulkaních se zmiňuje i Vladislav Krop v knize *Pytláci v Zadních horách*.⁹³ Informace čerpá opět od Miroslava Kubačáka a Julie Kolmačkové, zmiňované tchýně v naší první povídce o hladových lulkaních.

⁹¹ Přílohy – zvukový záznam č. 12.

⁹² Čep, T.: *Slezské povídky lidové o halách a morách*. Vlastivědný sborník slezský II. 1926. Více v cit. bakalářské práci *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*.

⁹³ Krop, V.:c.d.

Oči jak lulkaňa

O tom, že lulkaňe nefigurují pouze v tajemných příbězích, ale dostaly se i do běžné mluvy ve formě přirovnání, svědčí následující řádky. Nejedná se o pověrečnou povídku, ale o memorát s humorným podtextem, který svou tematikou může spadat do této kapitoly. Je důkazem, jak se místní divoženky zapsali do povědomí zdejšího lidu.

U nás, já si dobře pamatuju, že dědeček, když měl vždycky v, já nevím kolikateho to byvalo, jesli to bylo v půli měsíce nebo jak, tak měli vyplatu. A ta vyplata, vyplacelo se v hospodě, víte tu u pana Dužího, jak byl Duží, měl hospodu, tak tam se vyplácelo. No a ted' nebylo strašně dlouho dědečka, a jak dědeček přišel domů, tak babička mu dycky říkala, to víte, že cosi bylo vypite, babička mu říkala: „Jindřichu, Jindřichu, ty zas vypadoš, stačí se na tebe podívat, ty oči moš jak lulkaňa!“⁹⁴

Marie Červenková

(narozena 8. 9. 1941 v Bílé; zaznamenáno 1. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

4.2.2 O basrmonovi

Téměř každý vypravěč potvrdil, že se ve zkoumaném regionu vypráví také o vládci vod, kterým je podle lidové víry vodník. Nejčastěji se mu zde říká basrmon nebo hastrman (z něm. substantiva Wassermann). Vyprávění o této nadpřirozené bytosti, která topí kolemjdoucí, nejsou v českém, ale ani v zahraničním prostředí ničím výjimečným. I v povídkách a svědectvích respondentů ze Starých Hamer a Bílé se objevovaly všeobecně známé motivy. Nejčastěji se prý stávalo, že koně na mostě poznali, že se pod ním ukrývá basrmon, zastavili se a nechtěli přes něj za žádnou cenu přejet. Basrmon si také čas od času zkracoval cestu tím, že naskakoval formanům na vůz. Nejednou se přihodilo, že skočil i na záda nic netušícího člověka.

Respondenti ve svých vyprávěních uváděli konkrétní místa, kde bylo dříve možné basrmona spatřit – bylo to především pod Velkovským mostem, který ještě před zatopením údolí vedl přes řeku Ostravici, dále v místě, které se nazývalo „V koleně“, v Poledňanském potoku, v Červíku a v Černé.

⁹⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 13.

Nechtěný pasažér

*Nebo se vykládalo, že, já nevím, v potoku žije basrmon, že tam háže mašličky a že tam láká lidi. Anebo že někdo šel a teďkom něco nesl a teď jak by mu něco skočilo na záda, tak to nemohl unést, jo. A že někde potom zase to skočilo zpátky do vody a tak.*⁹⁵

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

*Její dědeček, nevím, to vykladal, jak jel tam na Lhotskou pod Mečovou, jak nemohl ujet, že. Ten vůz nemohl utáhnout. A temu, že mu vodník skočil na oje a teď nemohl. A potom u teho horního můstku zeskočil a koně šli jako nic.*⁹⁶

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Tyto dvě povídky jsou příkladem pověsti o démonické bytosti, která na noční cestě přiskočí na vůz, koně či záda člověka, projeví se pouze svou tíží a na nějakém místě zase zmizí. Uvádí se, že většinou zmizí v okamžiku, kdy překročí hranici bezpečného prostoru, obvykle to bývá práh lidského obydlí nebo posvěcené místo jako kostel, kaple či kříž. Nemusí se vždy jednat pouze o vodníka, nechtěným pasažérem často bývá duch zemřelého nebo přímo smrt. V současných pověstech tradiční démonologické bytosti a přízraky nahrazují tajemní návštěvníci z jiných planet, kteří vypravěčům naráz vstoupí do auta nebo na motorku.⁹⁷

Basrmon pod Velkovským mostem

*Tak se povídalo, že tam v tom jak je, to už je teď pod vodou, jmenovalo se to Velkovský most a tam pod tím Velkovským mostem, to byla taková strašně prudká zatáčka, a jak ti opilí chodili z Hutí do Hamer, tak se často vykoupali, že, protože šli rovně a ... No a to se vysvětlilo tím, že tam je ten basrmon. Ale spousta lidí ho tam vidělo, jak sedí kdesi na břehu a prostě stahuje ty lidi. Ale to jsou zase všechno vize.*⁹⁸

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

⁹⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 14.

⁹⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 15.

⁹⁷ Srov. Janeček, P.: c.d., s. 44–47.

⁹⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 16.

O existenci basrmona pod Velkovským mostem se mluvilo již v dobách, kdy prováděl ve Starých Hamrech sběr Tomáš Čep. V *Lidových povídkách slezských o hastrmanech a fajermonech* zaznamenal, že se zde zastavovali koně a nechtěli se hnout z místa. Pomohla jedině upřímná modlitba, po které koně jeli dále. Z vody se po celou dobu ozývalo basrmonovo pleskání a smích. Také se zde zjevoval „*něobyčejny pes, kery mjul taku hlavu jako velký uhoř a očiska skoro jako taliře*“.⁹⁹ Podle vypravěče se jednalo o basrmona, který se dokázal proměnit ve všelijaká zvířata. Tyto povídky nalezneme převyprávěné i v publikacích manželů Poláškových *Pověsti a legendy Moravy a Slezska* a *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*.¹⁰⁰ Příběh o vodníkovi ze Starých Hamer, který chtěl utopit mladého dřevaře, nalezneme také v knize *Staré pověsti slezské*.¹⁰¹

U této povídky si můžeme všimnout, že postupem času došlo k racionálnímu zhodnocení pravdivosti informace, že se zde vyskytoval basrmon. Dnešní respondentka sama podává vysvětlení, totiž že za „stahování“ lidí do vody mohl alkohol, který měl jistě vliv i na lidskou fantazii. Povídku uzavírá slovy: „*Ale to jsou zase všechno vize.*“

Poslední povídka hovoří o hastrmanovi, který sedával na větvi stromu u Poledňanského potoka. Jedná se o jediné vyprávění, ve kterém hastrman člověku nijak neškodí, pouze se mu ukáže a vrátí se zpět do svého vodního příbytku.

Basrmon v Poledňanském potoku

*V tem potoku byly velké kdysi velké tůně. Kolem vedla cesta na Gruň. A taky se tam povídá, že tam šel turista a na koňáru seděl starý hastrman. Jak ho uviděl, skočil do tůně a udělal žbluňk. To sem taky slyšel, jo.*¹⁰²

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

⁹⁹ Čep, T.: *Lidové povídky slezské o hastrmanech a fajermonech*. Věstník Matice opavské 1924–26, č. 30, s. 106.

¹⁰⁰ Polášek, J. – Polášková, J.: *Pověsti a legendy Moravy a Slezska*. Český Těšín 1997, s. 175–176.

Polášek, J. – Polášková, J.: *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*. Dobrá 2008, s. 31.

¹⁰¹ Jura, R.F.: *Staré pověsti slezské*. Plzeň 1993, s. 152–153.

¹⁰² Přílohy – zvukový záznam č. 17.

4.2.3 O fajermonovi

Další démonickou bytostí, která se podle vyprávění místních vyskytovala v tomto kraji, byl fajermon (z něm. Feurmann) neboli světlonos. Ohnivý muž měl podle respondentů lidskou podobu. V ruce nesl lucernu a zdánlivě něco hledal. Lidem prý neškodil, jeho úkolem bylo posvítit na cestu těm, kteří zabloudili. Podle T. Čepa¹⁰³ to byly duše hříšníků, které bloudily na místě svého hříchu. Mohlo je vysvobodit poděkování „Zaplat' Pán Bůh“. Více v první povídce:

Fajermon na Okruhlici

*Na té Okruhlici, jak sem slůžul, tak mi vyprávěla stará Holubová, že tam kdysi po Okruhlici chodíval světlonos a svítil po lese. A kdo to byl? To byl taký mužiček, měl červený nos a svítil a chodil po tych horach tam. Že ho tam tež kdysi viděla, jak byla mladá, ale já ho nevid'ul už potom.*¹⁰⁴

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Druhé vyprávění ukazuje, že za mnohými nadpřirozenými jevy a bytostmi se mohla skrývat přílišná lidská obrazotvornost. V tomto případě se nakonec ukázalo, že se nejedná o fajermona, ale o hořící větev, kterou si hajný svítil na cestu.

Hajný fajermonem

*Stařenka jednou se nesmírně vylekala, protože šla po tmě z Bílé, a najednou jde lesem a vidí světlo obrovský, takový oheň, který se pohybuje v tom lese a který šel proti ní, že. Takže se strašlivě vyděsila a schovala se za strom, prostě utekla. No ale zjistila, že teda to jako není tady tento divý muž, nýbrž že je to hajný, kerý šel domů, a protože jako byla tma, tak prý si rozsvítil větev a svítil si tou větví.*¹⁰⁵

Zdenka Tomášková

(narozena 22. 10. 1929 v Zámečku u Kroměříže; zaznamenáno 28. 7. 2010 v Bílé)

¹⁰³ Čep, T.: c.d., č. 30.

¹⁰⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 18.

¹⁰⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 19.

Dvě povídky o fajermonech od vypravěčů ze Starých Hamer zaznamenal při svém sběru i Tomáš Čep.¹⁰⁶ Ohnivý muž je v nich popisován jako velké světlo, které může člověka zavést do nepřístupných míst v lese či do potoka: „*Takovy člověk, kereho napadnul svetly muž, citi na plecach velku těrchu, kere se němože strášc a bludi po tych nejhoršich místach dotel, ež ho ten světly muž opusti.*“

Povídky o fajermonovi se vyskytují v celém Slezsku a nalezneme je i v literatuře, např. v *Dukátové stařence* Františka Lazeckého¹⁰⁷ nebo v *Kytici severomoravských pověstí*.¹⁰⁸ Fajermoni v pověstech nabývají nejrozmanitějších podob od neurčitých světýlek přes hořící otep slámy až po hořící bečku.

4.2.4 O tom, jak lidi strašovalo

Podle respondentů dříve lidé věřili kromě lulkaní, basrmona a fajermona i na jiné strašidelné bytosti. Na Javořince bylo prý živé vyprávění o hejkalovi, vládcí lesa, který bránil jeho ticho. Pod Hrachovičným se povídalo, že se tam v noci zjevuje jezdec bez hlavy, kterou si nesl v podpaží. Na Samčance „U obrázku“ se zase podle pověsti objevoval černý pes, z jehož tlamy šlehal ohnivý plamen. V Oboře prý měli jedni lidé na půdě šotka. Téměř každý měl určitou zkušenost se světýlkami, někteří dokonce viděli i bludičky.

Aby se lidé těmto bytostem ubránili, nosovali s sebou kousek chleba nebo modlitební knížku. Jedním z nejučinnějších obranných prostředků byla také svěcená křída a voda. Důkazem jsou následující tři povídky.

Strašidlo, já se tě nebojím!

On trošku si přihnul často, tak šel z Hutí, tam byla taková osada, to je zaleté teď vodou, že, přehradou. Šel z hospody a musel projít takovým hustým lesem. A teď v tom lese slyšel kroky za sebou. Neviděl to strašidlo, že, ale dycky říkal: „No, já sem křičel: ‚Strašidlo, já se tě nebojím, strašidlo, já se tě nebojím!‘ ale utikal sem, co sem moh.“ Až zašel za les, tak prostě strašidla už neslyšel. A tak určitě to byla

¹⁰⁶ Čep, T.: c.d.

¹⁰⁷ Lazecký, F.: *Dukátová stařenka. Pověsti ze slezského a lašského kraje*. Ostrava 1983.

¹⁰⁸ Filip, Z.: *Kytice severomoravských pověstí*. Štíty 2002.

*jeho fantazie, že. No a lidé nosívali dycky kousek chleba v kapse, a když ten člověk měl ten chleba, tak strašidla neměla moc.*¹⁰⁹

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Strašidla se bojí chleba

Tato povídka vypráví o panu Kubalovi, kterému se říkalo „Síla“. Měl totiž velkou sílu, a když se trochu napil, chtěl se poměřovat s ostatními, kdo je větší silák. Před strašidly měl ale velký respekt.

*Tak vím, že jednou vykládal mojimu taťkovi i mi i tomu Karlovi Chromcovi, že, on dycky říkal „e“, „e Polance“ jako, a že tam straší. Tak kupoval vždycky dva nebo tři chleby, a jak už tam přišel na tu Klepačku, jak už tam k tomu Klauzu, tak tam na té Polance byly take dva stromy velké a už tam ty strašidla byly, že. A tak on první, aby ho nedohnaly, tak král chleba a házel ho za sebe. Chleba krajíce. A že až oni to snědli a zase že utek dále a zase dále a potom honem domů a zamknout všechno a ještě skříň ku dveřím přistavit a podepřít kolíkem.*¹¹⁰

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Jak jel pan farář zaopatřovat nemocného

*A tam někdo onemocněl, no tak posli pro pana faráře. A šel s tím farářem a na te Červenkově louce ty strašidla a všechny tam začaly obtěžovat. On měl svěcenu křidu, svěcenu vodu, on jim řekl, ať toho nechají, ať prostě... udělal kolo svěcenu křidu a pokropil jich svěcenu vodu a na sto let jich pry tam do těch skal zaklel.*¹¹¹

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

V regionu existuje také mnoho míst, kterým se zvláště večer a v noci lidé raději vyhýbali, protože se říkalo, že tam straší. Strašidelnými pověstmi byla opředena místa jako Šustkule, uzavřené údolí mezi Němčankou a Javořinou, Rovenky, kde lidé slýchávali, že se na ně sype skála, nebo Kršelky, kde býval koňský hřbitov.

¹⁰⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 20.

¹¹⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 21.

¹¹¹ Přílohy – zvukový záznam č. 22.

Strašidla na Kršelkách

*Tam byl koňský hřbitov, kde místní, taková ti lidi, zakopávali uhynulé koně, jo. Ráno nebo večer, jak chodili starousedlíci do práce nebo z práce, slyšeli za sebou dupot koňských podkov, ale nikoho neviděli. Také se tam zjevoval černý kocour s lucernou nebo bylo slyšet kroky a nikoho neviděli. Znamená, že tam fakt jaksik strašívalo, no. Nevím, ale takle sem to slyšel od těch lidí.*¹¹²

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Hartusení řetízku

*No a jednou tam šla stará Veličková, přes tu dřevjanu lavečku tam idě přes ten potuček. Jamnický potok tam pramení. A tak tam slyšela u te lavečky hartusit na řetozkach a nikoho něviděla. Tak ju to tam taky postrašilo.*¹¹³

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Poslední povídka je autentickým svědectvím vypravěče, který sám zažil situaci, kterou si nedovede vysvětlit jinak než přítomností nějaké tajemné bytosti v domě.

Vrzot schodů

*Mamka mě poslala: „Mirku, běž, robám dones pití, ja?“ Měli žízeň, jo, tak sem šel, tak sem nenes zatím nic. A já ti tu idu, jo, tu už ze spodku a teď normálně tady, jak máme ty schody, normálně sem slyšel vrzot a někdo šel po schodech. Já volám tátu, jo, táta zebrol sekerku, já nůž a šli sme navrch. Na tu huru, esi tam kdo není schovaný. Prohledome hůru, všecko, nikoho něnajděš. A normálně to bylo slyšet, jak normálně idu na hůru, jak stanul na ty stare dřevjané schody, víš, tak to vrže. To opravdu bylo slyšet, jo, jak tam někdo šol, ale něbylo nikoho.*¹¹⁴

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹¹² Přílohy – zvukový záznam č. 23.

¹¹³ Přílohy – zvukový záznam č. 24.

¹¹⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 25.

Jak se dříve strašivaly děti

Jedna z mých respondentek, bývalá paní učitelka, mi během našeho rozhovoru kromě jiného vyprávěla i o tom, jak se dříve strašivaly děti. Rodiče své ratolesti strašili například škrobinohou a stodolanským gazdou. Škrobinoha byl postrachem dětí, které se nechtěly mýt. Říkalo se jim, že si pro ně přijde a bude jim škrábat nohy ostrým předmětem. Stodolanský gazda byl vysoký chlap, který z chalup odnášel zlobivé děti. Zdá se, že to byl mužský protějšek nám známější polednice. Děti se prý těchto bytostí opravdu bály a paní učitelka jim jejich existenci musela častokrát vymlouvat.

4.2.5 O smrti a duších mrtvých

Povídky o smrti, o návštěvách duší zemřelých či o nevysvětlitelných a tajemných jevech, které se pojí s násilnou nebo nespravedlivou smrtí, jsou mezi lidmi velmi rozšířené. Nejinak je tomu i v naší zkoumané lokalitě.

První zaznamenaná povídka hovoří o okamžiku smrti respondentčiny babičky, kdy v místnosti umírající došlo k velmi nezvyklému jevu.

Zlaté vřeteno

*A že naráz z ničeho nic, jak by odněkud, tam byly tak ty stěny těž, jak by ze stropu nebo ze země, ze země to bylo. Ze země jak by zlate vřeteno kolem te postele te babičky. Teď to zčervenalo, hrozně rychle a zmizelo to za tu postel, a to babička vydechla naposledy.*¹¹⁵

Libuše Kubačáková

(narozena 15. 8. 1956 v Čeladné; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Další dvě povídky hovoří o lidech, kteří si vzali dobrovolně život. V první se praví, že se na místě sebevraždy dodnes ozývá zvuk břitvy. V druhé povídce se dozvídáme, že otec vypravěčky viděl, jak mrtvá teta obchází pole a snaží se omluvit všem, kterým během svého života ublížila.

¹¹⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 26.

U křivého smrka

Eště si vzpomínám, tatínek mi vykládal – u křivého smrka, to je mezi Bílou a Mezivodím, nevím, kdo to ale byl, byl to jakýsi chlap a on se podřezal břitvou. No, Berka ňáký. Berka. A tata říkal, že kolikrát, jak šel z Bílé třeba potmě nebo v noci, že normálně u toho křivého smrka pořád je slyšet brusit břitvu. A já bych tam v noci nešla...Na půlnoční sme šli spolu v noci z Kožušanky. Jak sme se blížili k tomu křivému smrku, úplně jak by mi zima byla.¹¹⁶

Libuše Kubačáková

(narozena 15. 8. 1956 v Čeladné; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Mrtvá teta bloudí po poli

Můj táta sám zažil něco takového, ne že by ho haly utancovaly, to ne, ale on zase viděl svoji tetu, která po smrti...ona, jak bych to řekla, ona nežila moc takovým počestným životem a nakonec se oběsila. A mnoha lidem ublížila jako za toho svého života. A on ji po smrti viděl, jak ona chodí po těch po tom poli kolem té chalupy, a jako by se jim chtěla těm lidem omluvit. No, tak to on sám tvrdil, že on ju viděl, že on ju zažil.¹¹⁷

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Další tři povídky popisují místa, kde matka zakopala novorozence. Dlouho se tam prý ozýval dětský pláč, na jednom z těchto míst se dokonce zjevovala světélka. Podobné povídky o zakopaném dítěti jsem zaznamenala i během předchozího terénního výzkumu. Byly ale lokalizovány do jiné oblasti.

Dětský pláč I

Tam právě na te Vyšní Okruhlici byl kdysik, já nevím před sto dvaceti lety, byla chaloupka, sou tam eště základy. To sem jako našel ty základy, zdivo. Že tam ta chaloupka opravdu byla. A bydlel, sem se taky dozvěděl, kdo tam bydlel – nějaký Stýskala. A kdo eště před ním, to už nevím, kdo tam bydlel. Ale právě z těch lidí nějaká babka tam zakopala žive děcko. Hned tam pod ty základy, jo. To mi vyprávěla ta paní Holubová. Tak ona už byla v důchodě, stará paní. No a ona zas se

¹¹⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 27.

¹¹⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 28.

*to dozvěděla od těch lidí, co tam předtým bydleli, něký Kohutovi zas. No a tak se tam povídá, že jak tam chodili lidi, tak slyšeli, jak tam ze země vychází děcký pláč.*¹¹⁸

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Dětský pláč II

*Anebo tu eště se to menuje, říkalo se Kotly. A tam že prý údajně měla něká ženská, a to se ale vykladalo, zakopat male dítě. A že tam to plakalo, že to bylo slyšet občas plakat, jako by tam male kočky byly.*¹¹⁹

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Jak cikánka zakopala dítě

*Jo, tak bludičky, to jo, to třeba i u té chalupy, co zme se narodili, tak tam podle pověsti tam zakopala cigánka děcko a od té doby tam strašilo tím, že se prostě v noci tam objevovaly ty světélka.*¹²⁰

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Následující motivicky velice pěkná a zajímavá povídka je lokalizována do Staré Huti, kde měli v minulosti pytláci zastřelit hraběнку. Po smrti se tato nešťastná žena na osudném místě zjevila náhodné pocestné.

O zastřelené hraběnce

*Kdysik tam lovila hraběнка jeleny, jo. A také tam chodili pytláci z Bečev, a jak se tam hraběнка projížděla na tom koni, pytlák ji zastřelil. No a je tam na tom místě dodnes kříž. Je. Na tom místě, kde byla zastřelena. No a jednou tam šla jedna paní, chytila ji noc a ona tam přespala. O půlnoci ji probudila hudba a uviděla tam vůz tažený párem koní, na voze rakev a za vozem smuteční průvod. To ju probudilo a opravdu to tam viděla.*¹²¹

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹¹⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 29.

¹¹⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 30.

¹²⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 31.

¹²¹ Přílohy – zvukový záznam č. 32.

Miroslav Milata během našeho setkání vyprávěl také o tom, jak s horskou službou hledali mladou učitelku z Trojanovic, Dášu Šlahořovou, která jezdila na Gruň na Švarnou Hanku, kde o víkendech pomáhala v kuchyni. Jednou v zimě za hustého sněžení během cesty nahoru zabloudila. Vydala se proto podél potoka, ale byla natolik vyčerpaná, že zmrzla. Záchranáři ji našli až po třech dnech. V následující povídce vypravěč popisuje, jak na místo, kde nebohá mladá žena umrzla, zareagovali koně, kteří zde přibližovali dřevo.

Koňský instinkt

Potom tam za nějakou dobu sme kaceli takovou svážnici. No, já sem tam poslal svoje kočí. Byli to Slováci dva, aby to dřevo vykácene přiblížili. Jo z trasy, jako z cesty ven jo zasek pro traktor. No ale jak tam ty koně, jo, Janíkové šli, jako k temu místu pomali, kde umrzla, začli koně frkat, hrabat předníma a něchtěli jit dále. To úplně jak by citěli to místo, ale to je skutečně, to se událo, to mi potom ti kočí vyprávěli, aniž by o tom věděli, že tam umrzla ta holka.¹²²

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

V dalších povídkách o sobě duše mrtvých dávají vědět živé osobě. Projevují se ve formě zaklepání nebo konkrétního zjevení.

Klepání

Tak já sem spala tam v té kuchyni a ve čtyři hodiny ráno mi nekdo zaklepal na dveřích do kupelky. Ale já měla strach jíť otevřít, tak sem šla teho vzbudit. Nepamatuješ si? Teta Mařa z Rališky, jak zemřela. Ona zemřela ve čtyři hodiny, tak asi mně byla dát' vědět'.¹²³

Anna Němcová

(narozena 16. 3. 1935 v Horní Bečvě; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Malý kluk na hrobě

No maminka jednou, moje maminka jako tam byla tež kdysi na tym hřbitově, a tak říkala, že to už bylo na podzim, že tam cosi jakysi se objevil pry jakysi kluk na

¹²² Přílohy – zvukový záznam č. 33.

¹²³ Přílohy – zvukový záznam č. 34.

jednym hrobě. Ale či to...eště zme se smjali. Bo se vykalo rodičům, že: „Nevykladejtě, mami, také hlupoty, prosim vas pěkně, kdo by tam moh byt', jaky kluk se vam objevit'.“ „No ja sem ho tam viděla na tym hrobě, jak tam taky kluk maly se objevil.“¹²⁴

Ludmila Zápalková

(narozena 8. 11. 1926 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 20. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

V posledních dvou povídkách je smrt personifikována. Podle svědka, který ji spatřil, je oblečena v bílém a leze po stromě nahoru. Jedná se zřejmě o varianty jednoho příběhu.

Smrt leze po stromě nahoru

Já nevím, třeba ten Pobuda starý šel kdesi domů v noci z hospody nebo co. A nad tu chalupu, my zme tam potom dycky měli jako strach chodit, tam byl taky potuček a takove stromy u teho, a že ho vylekala, že tam jakasi smrt lezla jako v bilym po tym stromě nahoru. A on se tak vylekal, že ani domu nedošel, že letěl zpatky a u tych susedu zůstal do rána, přespal, nešel domu.¹²⁵

Růžena Veličková

(narozena 27. 5. 1947 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 23. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Anebo eště, to moje stařenka Kurečková jako vykladala. Tady nahoře mame studánku, na tom Pobudovým tam je studánka. A tam byl jeden strom, a že, ted' nevím přesně, jesi to ten staříček nebo někdo jiný, viděl, jak tam chytali smrt', že leze po našimu hore řiťu po stromě.¹²⁶

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹²⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 35.

¹²⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 36.

¹²⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 37.

4.2.6 O tom, jak lidi „vodilo“

Během rozhovorů s respondenty jsem se setkala s velice zajímavým fenoménem – to když mi vyprávěli, jak jejich blízké „vodilo“. Znamenalo to, že bloudili několik hodin pořád na jednom místě, z kterého se nemohli dostat dále a trefit domů. Více v následujících vyprávěních.

Jak vodilo mého otce a paní Balášovou

Anebo že lidi vodilo, se vykládalo. Že jak přišli na nějaký ten bludný chodník nebo něco. To mi vykládal i můj otec, který na takové dá se říct povídačky vůbec nevěřil, že se mu jednou stalo, že šel asi na hříby do lesa, že bylo, já nevím, dopoledne. A on se nějak buď zamyslel nebo něco a teďkon říkal, že pořád chodil, že chodil a zkrátka, že šel nahoru kopec, dolu kopec, že já nevím snad půl dne chodil, že vůbec nevěděl, kde je. Že tak nějak se motal, až potom jak dyby mu svitlo v hlavě, a věděl, kde je. Anebo tam vykládali, tam vzadu bydlela paní Balášová, že šla někde na pohřeb někomu. A taky že šla nějak potmě ráno skoro a taky že chodila pořád a že nemohla jako k tomu vlaku dojít. Že se říkalo, že někoho vodi.¹²⁷

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Jak vodilo našeho dědečka

Šel z lesa k večeru a u nás se tomu říká Jámy. A to byla zkratka k nám na tu Kožušanku a říkal, že světýlko tu, světýlko tam. Tak šel a tam sou takové bažiny. Chodil, chodil a pořád nemoh dojít domů. Už se setmělo. A fakt až ráno, jak, no ráno, jak bylo už to, rozednilo se, tak se našel tam na jednom místě. Že chodil pořád kolem dokola.¹²⁸

Libuše Kubačáková

(narozena 15. 8. 1956 v Čeladné; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Jak vodilo mého muže

Něco podobného teda potkalo mého muže, který tady bloudil kolem Javořinky asi v mlze a v takovém drobném sněhu asi tři hodiny. A potom najednou, jako kdyby došlo k určit ... a už jako to vypadalo, dokonce zme potom druhý nebo třetí den po

¹²⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 38.

¹²⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 39.

*těch stopách šli a viděli, jak to všechno probíhalo a už ... a tady u jednoho stromu skoro těsně bych řekla pod tady tím vrškem pod chalupou, takových, dejme tomu sto metrů pod chalupou, už jako se mu moc chtělo spat a už jako to chtěl vzdát. A potom najednou se pořádně rozhlédl a najednou se mu to všechno poskládalo a zjistil, kde je, a normálně došel.*¹²⁹

Zdenka Tomášková

(narozena 22. 10. 1929 v Zámečku u Kroměříže; zaznamenáno 28. 7. 2010 v Bílé)

Jak syn Pepík přišel domů bez bot

*My zme byli totiž domluveni všeci, my zme jeli autobusem, on šel tadyk naprosto na Bumbálku. Ale teď zme sa tam s nim nezešli, kde zme měli. Tak kde byl, on už asi nas předběh na Masaryčku a my zme tam už potom nešli. A tak zas zpátky, dyž ho nebylo, jeli zme autobusem domu. A on, tož večer furt ho nebylo nebylo, ale tak ráno byl, no ale boty nekde, vůbec neví nic, kde byl, vůbec nic, jak ho to vodilo. Tak přišel v ponožkách a to sa dostal potom nák zpatky na Bumbálku a z te Bumbálky šel po cestě až domů. (smích)*¹³⁰

Anna Němcová

(narozena 16. 3. 1935 v Horní Bečvě; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Krásná cesta

*On někdy, jako tež, jako dyž jezdili jako formani, jak tu byli že, s koňami jezdil, že měli koně. A tak se stavili kajsi do hospody. No a potom jeli domu už jako potmě. A naráz že se jim udělala krásná cesta pěčna. Jako a že se jako vzpamatovali až tam vzadku v tym lese – pod Těšiňočku se to mluvilo. Tam se až vzpamatovali, že nějedu domu. Že začli strašně nadavat', a v tym že jak by se jim rozbřesklo v hlavě, kaj su, tak otočili a zpatky domu. (smích) To si pamatuju.*¹³¹

Anežka Němcová

(narozena 9. 2. 1930 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Ale přísahají někteří, že prostě vůbec nebyli opilí, protože šli, byli střízliví, a že se ukázala krás... To bylo hlavně v noci nebo k ránu. Jak odněkud šli, tak že najednou byla krásná cesta se udělala a potom prostě se octl ten člověk úplně v potoku,

¹²⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 40.

¹³⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 41.

¹³¹ Přílohy – zvukový záznam č. 42.

*v takých škarpach, že nevěděl, kde je a co ma dělat. Až zakokrhal kohout ráno, tak to všechno zase se to, ty čáry pry pominuly a zase to, prostě se probral někde a byl normalni.*¹³²

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Bludný Janíček

*Náš táta, on se rád popil, on chodil hodně po hospodách. (smích) A tam taky, že asi? A to si pamatuju, že někdy přišel třeba domů až ráno a to vždycky si stěžoval a nadával na to, že ho jakýsi bludný Janíček vodil kajsi. (smích) Kajsi se potúlal, kajsi z jakési skály spadnul a ... jak po tmě, no tak neviděl a ... (smích)*¹³³

Růžena Veličková

(narozena 27. 5. 1947 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 23. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Všechny povídky popisují danou situaci velice podobným způsobem. Člověk zabloudí (někteří věří, že překročí bludný kořen nebo vstoupí na bludný chodník) a ztratí pojem o místě, kde se nachází. Chodí stále dokola a nemůže se vymanit z bludného kruhu, do kterého se dostal. Po několika hodinách se člověk najednou z ničeho nic zorientuje, uvědomí si, kde je, a dojde domů. V některých případech dojde k orientaci dokonce až ráno, když zakokrhá kohout.

Některým lidem se může ukázat krásná cesta, po které se vydají, a sejdou tak ze své stezky. Cesta většinou končí prudkým srázem nebo v potoku. Až tam si člověk uvědomí, že ho „povodilo“.

Bylo by jistě zajímavé prozkoumat tento fenomén blíže, například z fyzikálního hlediska. Je totiž zajímavé, kolik lidí má s tímto blouděním zkušenosti. V některých případech to lze vysvětlit působením alkoholu (viz. poslední povídka *Bludný Janíček*), jindy je ale jisté, že bloudící alkohol nepožil, a přesto ho „povodilo“. Navíc se tento úkaz váže k určitým místům (např. Javořina, Kyčera), což budí dojem, že se zde opravdu nachází nějaký „bludný kořen“.

Podobný zážitek je zaznamenán i v knize pověstí *Živá voda. Lidové pověsti z Čech, Moravy a Slezska*.¹³⁴ Jedná se o povídku s názvem *Jak naši babičku mánilo*.

¹³² Přílohy – zvukový záznam č. 43.

¹³³ Přílohy – zvukový záznam č. 44.

¹³⁴ Sirovátka, O. – Šrámková, M.: *Živá voda. Lidové pověsti z Čech, Moravy a Slezska*. Praha 1986.

Její děj se odehrává v okolí Hanušovic. Popisované mámení má naprosto stejný průběh jako v našich zaznamenaných povídkách.

4.2.7 O zjeveních

Během sběru lidových povídek se mi podařilo zaznamenat i dvě svědectví o údajném zjevení Panny Marie. V prvním případě svým zjevením varuje manžele, kteří šli v neděli žít trávu. Byl to pro ně natolik silný zážitek, že už v neděli raději nikdy nepracovali. V druhém případě se školačce zjeví bílá paní, o níž si dotyčná myslí, že je to Panna Maria. Je ale možné, že se jí zjevil duch tety, která toho dne odešla na věčnost.

Jak se na Klínku zjevila Panna Maria

*Třeba moje babička, co pocházela taky z toho Klauze, od mojí maminky mamka, ona vykládala, že tam někde blízko toho Klauza byl nějaký Klínek. To byl nějaký palouk nebo něco. A že jejich teta ze strýcem šli, chodili tam na trávu žát. No a že jako jednou taky šli a byla neděle, nějaká ta mariánská neděle. No a že prý se jim najednou zjevila nějaká velikánská postava. Že prý před ní nějak stromy jak dyby se ohýbaly jo, a tak oni říkali, že to byla Panenka Maria. Jenom že prý ji neviděli nohy. A potom říkala, že už v životě nešli v nedělu žat trávu.*¹³⁵

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Bílá paní

*No a moje kamarádka, to je právě tady, je to těž z rodiny holka. Ta šla do školy a tady v tom lese, ona bydlela tam právě na těch Starých Lukách, scházela tam dolu směrem do Hutí a v tom prvním lese uviděla nákou bílou paní. Ona si myslela, že nebo říkala, že to možná byla Panenka Maria nebo něco takového. Ale že uviděla bílou paní. A v ten den umřela ta její teta.*¹³⁶

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹³⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 45.

¹³⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 46.

4.2.8 Pověry a lidové léčitelství

V minulosti existovalo velké množství pověr a pověrečných představ, kterým lidé věřili a podle kterých se řídili. Některé z nich byly zapomenuty, jiné dodnes přežívají v živé paměti, jak dokazují následující povídky a záznamy.

4.2.8.1 Dobytek a úroda

Největší počet pověr se týkal odpradávná dobytka a úrody. Dobytek byl hlavním majetkem rodiny a zajišťoval jí obživu. Pokud někdo chtěl rodině ublížit, mohl tak učinit právě skrze něj. Řada pověr tedy měla za úkol pomoci hospodáři ochránit dobytek od nemocí, očarování a uhranutí. Mnoho z nich také popisuje, jak u dobytka dosáhnout co největší plodnosti a užitkovosti.

První zaznamenané povídky hovoří většinou o očarování dobytka. Vystupují v nich lidé, kteří ovládali praktiky, jimiž dokázali stahovat užitek ze sousedových krav a přetáhnout je na své vlastní krávy. Lidé se těmto zlým silám bránili nejrůznějšími způsoby. Pro radu si chodívali na Bečvy k léčiteli a bylinkáři Vaňkovi, který prý dokázal určit, kdo člověku škodí, a účinně mu poradit.

Starý čert

U nás bydlela na Kyčeře, Kyčera se to jmenovala, jedna ženská. Jmenovala se Děcká a jí říkali starý čert. Ona že čarovala aj se svým chlapem. Oni sbírali na svatého Jana nazi rosu a nosili ju a tym kropili krávy. A tím, že pokropili ty krávy, takže ... a vlastně oni měli vymyšlene ty krávy, od kterých chtěli vzít mlíko. A fakt to si pamatuju, my zme měli tři krávy pořád. A najednou, jak by utlo, po otelení dobré dojnice, všecko, kopat začly, bez mlíka, sáhnut na sebe nedaly. To bylo něco hrozného. Já vím, že babička poslala tatu k Vaňkovi, on byl jakýsi bylinář. Vaněk, no, na Bečvách. Takže dal nějaku bylinu a muselo se to pod žlab zakopat, pokropit jich svěcenu vodu ty krávy a okuřit normálně uhlím z peca. Tou bylinou jako. A jak žhrály a to, jak by utlo.¹³⁷

Libuše Kubačáková

(narozena 15. 8. 1956 v Čeladné; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹³⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 47.

*Oni, jak to mlíko stahovali, tak těž tím způsobem – tlukli nazi spolu dva, ten starý čert s tím manželem, nazi ve sklepě v pravé půlnoci máslo. To zase jich vypožoroval jejich sused.*¹³⁸

Libuše Kubačáková

(narozena 15. 8. 1956 v Čeladné; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Hořké mléko

*Čarování, no tak to tu bylo hodně. Ale u nás doma ne, ale tady u těch tet nahoře. Tak ta jedna teta, ona, jí ta kráva prostě dojila, ale hořké mléko pořád měla. Tak šla si pomáhat k nějakému člověku až někde na Beskyd. A on jí říkal, že musí vzít děckou košili, košilku jako z dítěte. Ted' obejít s tou košilkou tu chalupu, přehodit tu košilku přes tu chalupu, to vim. A já nevím, potřít tu krávu tou košilkou, prostě ta košilka tam hrála nějakou velkou roli.*¹³⁹

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Respondentka k této příhodě dodala, že si myslí, že nešlo o žádné očarování, že hořké mléko způsoboval nedostatek světla, kterým kráva trpěla, jelikož byla v chlévě bez oken.

Stahování mléka

*Ale to sem na vlastní oči viděla, jak ona ... tvrdilo se o ní, že ona stahuje, jesi ste někdy o tom slyšela, mléko z těch jiných krav v okolí jako. No a tu schopnost získala tak, že vždycky dyž podojila, tak umyla ten hrotek, že, tu nádobu, do které se dojilo, a ty splašky z toho hrotka vylela na takovou zvláštní bylinu. A tu bylinu sem tam viděla na vlastní oči. Takže o ní se tvrdilo, že ona vlastně tím, že ... tak sou to povídačky, že, nesmíme tomu věřit, ale lidé v okolí tomu věřili, že ona prostě takovým způsobem ubližuje těm ostatním, že stahuje to mlíko z ostatních krav, no.*¹⁴⁰

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹³⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 48.

¹³⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 49.

¹⁴⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 50.

Čarodějnice

Zas tam bydlela eště níž kousek taková jedna osoba, o ní se také tvrdilo, že čaruje a viděli ji, jak chodí kdesi po louce a sbírá no, sbírá tu rosu, no. A lidé se s ní neradi potkávali, protože dyž se s ní potkali, tak dycky je prostě čekalo nějaké neštěstí. Tak vím, že můj strejda šel jednou kdesi a ona už byla před chalupou, tak dyž ju uviděl, tak se radši vrátil, protože ju nechtěl potkat. (smích)¹⁴¹

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Následující povídka popisuje osobní zážitek vypravěčky s očarováním dobytka. Němcovi kdysi prodávali jedné Slovence tele. Ta, když si ho odváděla, zřejmě stihla strčit pod práh jejich verandy sáček od svačiny, aby si od nich stáhla užitek.

Sáček od svačiny

Já ráno odstřezovala mléko a smetana netekla a netekla. A to ona byla Slovenka, že? Tož tam na hranicách. No ale šak byla Slovenka no. Tož furt, tož zehřela mleko, teple bylo dost'. Ani nekaplo smetany. Nic, rozdělali zme odstředivku, spravili znovu – nic. To už bylo to'to, že? Bylo, už to zme měli spravene. Oto zme všecko tu jako dělali, to bylo stare. Tak tam pod na verandě pod tym prahem byl strčeny sáček od svačiny. Zme na to přišli, tak sáček sa vydělal a pak sa odstřed'ovalo.¹⁴²

Anna Němcová

(narozena 16. 3. 1935 v Horní Bečvě; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Když nejde stlouct smetana

A já sem říkala: „A stařenko, a co v tom případě proti tomu bylo nebo co, jako jak ste se tomu bránila?“ „To bylo jednoduché, to bylo nejlepší,“ a teď se podržte, doslova to říkám, „do té smetany nasrat.“ A říkám: „No a co potom s tím?“ „No stlouklo se to.“ Říkám: „Opravdu?“ „No, stlouklo se to, to se nedalo, to byla jediná cesta.“ A říkám: „A stařenko, co ste dělali s tím máslem?“ „No, já sem to nosila prodávat do hotela.“¹⁴³

Zdenka Tomášková

(narozena 22. 10. 1929 v Zámečku u Kroměříže; zaznamenáno 28. 7. 2010 v Bílé)

¹⁴¹ Přílohy – zvukový záznam č. 51.

¹⁴² Přílohy – zvukový záznam č. 52.

¹⁴³ Přílohy – zvukový záznam č. 53.

Další zaznamenané pověry týkající se dobytka a úrody:

- Na jaře se dobytek, než byl poprvé vyhnán na pastvu, očišťoval před působením zlých sil – okušoval se kočičkami a světil se svěcenou vodou.
- Pokaždé, když se šlo dojit, udělal se kříž.
- Když se koupilo prase, tele, kráva nebo kůň, přivedlo se zvíře nejdříve do kuchyně, aby se mu dařilo, dobře rostlo a dávalo užitek. Pak se teprve zavedlo do chlíva.
- Do chlíva se raději nikdo cizí nepouštěl, aby neočaroval krávy.
- Chtěl-li hospodář navrátit ukradený užitek z krav, musel stahovat rosu v opačném směru.
- Brambory se nejprve zasadily, pak oplely (garbovaly) a nakonec ohrnuly. Tehdy musely hospodyně posedět na zoře, aby i brambory „zasedly“ a měly pak dobrou úrodu.
- Chtěl-li někdo, aby se druhému neurodilo, polil jeho pole vodou, kterou byl předtím umýván mrtvý člověk

4.2.8.2 Úlek

Téměř všichni vypravěči se setkali s pověrami, které se váží k úleku. Když se dítě polekalo zvířete, nejčastěji psa, ustříhlo se mu kus chlupů a polekané dítě se jimi okouřilo. V některých domácnostech bylo dokonce zvykem chlupy uškvařit, rozmělnit s vodou a dát je dítěti vypít. Polekanému se také dávalo líznout soli a byl posílán na malou stranu.

O tom, co dělat, když se dítě vyleká, hovoří i Jan Vyhlídal¹⁴⁴ a František Bartoš: „Polekalo-li se dítě člověka, ustříhne se mu kousek vlasův, a dítě se jimi podkuřuje; oškvarek z nich se rozmělní s vodou a dá se dítěti vypít. Totéž se dělá s chlupy zvířete, jehož se dítě vylekalo.“¹⁴⁵

Většina vypravěčů s některou z těchto praktik měla vlastní zkušenosti, jak dokládá i tato povídka, ve které vypravěčka vzpomíná, jak šli s tatínkem k sousedům připouštět krávu.

¹⁴⁴ Vyhlídal, J.: c.d., s. 205.

¹⁴⁵ Bartoš, F.: c.d., s. 204.

Tak tatínek vzal krávu na provaz a já nějaký bič nebo něco a poháněla sem. Tatínek tam tu krávu uvázal a říkal: „Zajdi řeknot, zajdi poprosit, aby nám pustili toho byka.“ No tak já sem šla, ale šla sem tam snad poprvé nebo podruhé, já nevím. A tam se šlo takovou chodbu až do té kuchyně. A tam, já nevím, to bylo dříve, víte, takové to potíni a tak. To bylo jaksi ty kůlny nebo co tak jedno při druhym. Já nevím, já sem tam fakt šla přes takovou dlouhou chodbu a tam z té kůlny nebo odkudsi na mě vyletěl pes. Ale velký pes. A já sem se hrozně lekla, že já sem do té kuchyně prostě asi vrazila nebo já nevím, jak sem to udělala, že oni všeci vyletěli. A ta paní, to byla paní Zápalková, mám dojem, to byla stará paní, vzala z toho psa tu srst, natrhala, dala to na lopatku a teď to zapálila a kolem mě chodila s tym, no s tu srstí, s tím ohněm. A říkala, ať se jdu tam za chalupu vyčůrat. No a bylo po čarách.¹⁴⁶

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

4.2.8.3 Drobné pověry

Jeden vypravěč na mou otázku, zda si vzpomene na nějakou pověru, odvětil: „Pověř bylo habaděj, jen si vzpomenout.“ Tady jsou tedy ty, na které si respondenti vzpomněli:

- Přeběhne-li černá kočka přes cestu, stane se neštěstí, člověk bude mít smůlu.
- Skřechí-li či kokrhá-li slepice, stane se v rodině neštěstí.
- Vyje-li pes, stane se neštěstí.
- Houká-li večer nebo v noci blízko chalupy sýček, v rodině někdo zemře.
- Svědí-li nos, přijde host nebo zlost.
- Pokud někoho během dne bere spaní, přijde nečekaná návštěva.
- Pokud si žena omylem přehodí přes hlavu šátek s menším koncem nahoře, nebude se jí dařit.
- Pokud si člověk obleče oblečení naruby, nebude se mu dařit.
- Vráti-li se člověk pro něco zpět domů, bude mít celý den smůlu.
- Trhá-li někomu okem, bude mít neštěstí, dostane špatnou zprávu.
- Nůž ani hřeben nesmí být otočen ostřím nahoru, narozené dítě by mohlo zemřít.
- Novorozenec se raději nikomu neukazuje, aby ho nikdo neuřknul.

¹⁴⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 54.

4.2.8.4 Lidové léčitelství

V minulosti se podle slov respondentů k lékaři příliš nechodilo. Jednak to k němu lidé měli daleko, jednak to bylo drahé. Mezi lidmi tak kolovalo velké množství rad i pověr, jak dostupnými prostředky úspěšně léčit nemocné. Tady jsou některé z nich:

- Když člověka bolelo v krku, dal se na něj kus špeku.
- Když vás bolel zub, strčila se do něj smůla z fajfky.
- Na křečové žíly se přikládaly pavučiny z hůry (= z půdy).
- Na bolest žaludku zase pomáhal Boží dřevce (= pelyněk).

Některé rady a praktiky ale nebyly určeny pouze k léčení, jak je zachyceno v následující povídce.

Vyvolání potratu

Ale jediná obrana proti tomu byla, dyž ta žena zjistila, že je v jiným stavu, tak do hrnku hřebíky močit. Hřebíky tam, rezavé, do toho sypaly. A tu rezavou vodu, co ta rezivá voda, pily. Kerá žena byla fakt zdravá a byla odolná, tak to přežila a to dítě potratila. Ale většinou to bývalo půl na půl, že při tom zemřela i ta ženská aj to dítě.¹⁴⁷

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Lidé museli umět léčit i dobytek:

- Onemocněla-li kráva hluzou (= chřipka, nachlazení), strčil se jí do huby klacek, aby držela, a nalil se do ní alkohol.
- Dostala-li kráva brant vemene (vemeno zčervená a bolí), okušovalo se bylinkami.
- Zatvrdlo-li krávě vemeno, zavrtalo se jí do ucha. Bolest poté šla do ucha a vemeno se vyléčilo.
- Nejužitečnější rostlinou, kterou se léčil dobytek, byla čemeřice, která rostla při každé chalupě. Kravám se dokonce dělaly zábaly i z jedovatého oměje.

¹⁴⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 55.

Léčivá síla kořalky

*To eště dělali třeba moji rodiče. Že jednou se jim mladá kráva se někde uhonila do potoka jo, hodně běhala. Po starému se říkalo, že se ušotala ta kráva, jako uřítla. No a tenkrát eště můj muž na to vždycy vzpomínal. Jo tak oni tu krávu přihnali domů a normálně ji vleli půl litra kořalky rezné, aby se jako rozehřála, jo. (smích)*¹⁴⁸

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

4.2.9 Víra v nadpřirozené bytosti a v magii v minulosti a dnes

Jak už bylo řečeno, vývoj společnosti zejména ve 20. století zapříčinil rozklad složitého systému tradiční lidové démonologie a víry v nadpřirozeno. Tajemné jevy začaly být racionálně vysvětlovány a vesnickými oblastmi se šířila osvěta. Už T. Čep podává ve svých studiích mnohá vysvětlení nadpřirozených jevů. Haly jsou podle něj výplodem lidské fantazie ovlivněné impresionistickými dojmy: „Usínající dřevorubec, který se na noc zahřál pálenkou, ve stupňované obrazivosti pozoroval smrky, pohybující větvemi. Ve snu oživil smrk v halu, větve smrku změnil se v ruce, jehličí ve vlasy a smrkové šišky zůstaly v groteskní fantasmii nezměněny, převzavše úlohu hřebene.“¹⁴⁹ Sny o halách si dřevorubci živě vypravovali, takže se ze snu záhy stala skutečnost. Postava basrmona byla taktéž vytvořena personifikací přírodních jevů. Někde podle Čepa představu basrmona vyvolali bobří, jinde to byly vydry. Vodní řasy se lidem jevily jako jeho vlasy nebo vousy, vodní sasanky zase vyvolávaly dojem jeho vypoulených očí. Postavu fajermona a světýlek si lid vytvořil personifikací spatřených světel a ohýnků v lese. Mohlo se jednat o světélkující fosfor na pařezech nebo o lucerny lidí, kteří v době adventní chodívali ráno ještě za tmy lesními pěšinami na roáty. Mnoho zjevení také můžeme přičíst působení alkoholu.

Navzdory těmto racionálním a poměrně logickým vysvětlením byla v lidech víra v nadpřirozené bytosti a jevy ještě nedávno hluboce zakořeněná. Svou významnou roli zde sehrála ústní lidová slovesnost. Lidé slýchali z úst svých rodičů jejich osobní zážitky s nadpřirozenými bytostmi a nemohli jim než nevěřit. Copak by jim rodiče lhali? A navíc, kdyby to nebyla pravda, proč by si o tom vyprávěla

¹⁴⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 56.

¹⁴⁹ Čep, T.: *Slezské povídky lidové o halách a morách*. Vlastivědný sborník slezský II. 1926, s. 206.

celá vesnice? Stejně otázky si kladou i někteří z mých respondentů. I když dnes na tyto bytosti nikdo z nich až na výjimky nevěří, přesto si připouštějí, že zřejmě „něco“ existovat muselo. Vysvětlují si to například tak, že v minulosti strašidelné postavy opravdu existovaly, ale byly knězem zaklety na příštích sto let. Až tato doba uplyne a zakletí pomine, měly by se opět začít ukazovat. Tento názor nalezneme v několika zaznamenaných povídkách i v literatuře. Konkrétně v knize Josefa Strnadla *Rok pod horami*, kde se praví: „Teď už není lulkyně vidět ani slyšet a povídají staří, že je kdosi zaklel na sto roků.“¹⁵⁰ Podobně u Tomáše Čepa čteme: „Staří lidé vypravují, že ještě jejich rodiče vídali hastrmany, ale nyní jsou všichni hastrmani kněžimi zaříkáni.“¹⁵¹ Ať už tomu tak je, či není, lidé si příběhy o tajemných bytostech, kterými ožíval les i vodní toky, nadále vypravují a my můžeme pouze konstatovat, že jejich skutečným původem si nemůžeme být nikdy stoprocentně jisti.

Co se týká víry v magii, zdá se být v dnešní době úplně překonaná. Lidé si dnes uvědomují, že naši předkové za čarodějnice označovali všechny nesympatické, zlomyslné a hádavé ženy, ale i šikovné hospodyně, kterým se v hospodářství nadměrně dařilo. Vědí, že hořké a krvavé mléko i stav, kdy kráva přestane dojit, je možné vysvětlit působením různých rostlin, bakterií a nemocí. Přesto si myslí, zvláště měla-li jejich rodina osobní zkušenost s „očarováním“, že existovali lidé, kteří chtěli a uměli druhým ublížit.

Většina pověr žije mezi lidmi už jen jako vzpomínka na iracionální víru předků, dodnes se ale například věří, že když svrbí nos, přijde návštěva, že černá kočka je znamením smůly a houkání sýčka zase předzvěstí smrti.

Na závěr této kapitoly uvádím povídku, v níž si mladí, kteří v nadpřirozené bytosti už dávno nevěří, dělají legraci ze svých bojácných sousedů a nakonec jsou sami potrestáni.

Jak kluci strašili kolemjdoucí řetazkami

To vždycky Frantík, že švagr vykládal jako, že měli chůdy, že jeden stál na tych chůdách, druhý že mu přehodil plachtu, to vůbec babička nevěděla s dědečkem. Teď

¹⁵⁰ Strnadel, J.: *Rok pod horami*. Ostrava 1973, s. 77.

¹⁵¹ Čep, T.: *Lidové povídky slezské o hastrmanech a fajermonech*. Věstník Matice opavské 1924–1926, č. 30, s. 88.

že zebrali dědečkovy řetazy ze šopy, těma řetazama že tak dělali, a že když věděli, že sou v hospodě, tak že je tak strašili. No a jednou tež to tak udělali hrozně a na druhý den...a tak to bylo – a šel myslivec z lesa, že? Pan, jak se menoval ten hajný? (...) No, nějaký ten hajný šel a stanul na ten řetaz a oni se strašně lekli, že opravdu je někdo straší nebo něco, hrozně se lekli a utíkali domů. No samozřejmě doma nic neřekli, jenom holky prý věděly, Anička s Martu, že kluci cosi vymýšlejí. No a na druhý den přišel pan hajný tady k nam a řekl: „Jindřichu, moš všechny řetazy doma?“ A že: „Myslím, že ja.“ Tak dědeček se šel podívat, oni tam říkali srubek, že, té šopě, do toho srubka a tam řetazky nebylo. A pan hajný ju vytahnul z aktovky: „Tak to ti tvoji lumpy dělaju.“¹⁵²

Marie Červenková

(narozena 8. 9. 1941 v Bílé; zaznamenáno 1. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁵² Přílohy – zvukový záznam č. 57.

4.3 Pověsti

Pověsti patří k nejstarším útvarům lidové slovesnosti. Lidé si už odnepaměti jejich vyprávěním předávají informace o mimořádných událostech, které se v daném kraji přihodily. Pověsti jsou námětově velice bohaté – mohou se týkat dávných historických skutečností, mohou vyprávět o pozoruhodných lokálních jevech a památkách, vysvětlovat místní názvy atd. Jejich klasifikace je proto velice náročná a mezi folkloristy je předmětem dlouhodobých sporů. Nejčastěji se pověsti třídí dle tematiky, ale rozdělit je na přesně vymezené skupiny je téměř nemožné, jelikož často dochází k vzájemným přesahům. To se potvrdilo i během terénního výzkumu ve Starých Hamrech a v Bílé. Zaznamenané pověsti jsem nakonec rozdělila do tří skupin: pověsti místní, etiologické a etymologické. Téměř ve všech případech ale dochází k jejich prolínání. Blíže v následujících kapitolách:

4.3.1 Místní pověsti

Místní pověsti se vztahují ke konkrétním lokalitám a objektům – kopci, studánce, kapličky, kříži, hradu apod. Podle námětů a motivů je třídíme do mnoha cyklů. V tomto terénním výzkumu byly zachyceny tři výraznější tematické skupiny – pověsti o zaniklých hradech, o zaniklých osadách a o zakopaném pokladu.

4.3.1.1 Pověsti o zaniklých hradech

Ve zkoumaném regionu nenalezneme žádný dochovaný hrad či zříceninu, existují ale domněnky, že se zde v minulosti dva hrady nacházely. Oba dva měly střežit kupeckou stezku, která spojovala Moravu a Uhry.¹⁵³ První z nich se údajně jmenoval Kozinec¹⁵⁴ a ležel asi 5 km jižním až jihozápadním směrem od centra obce Čeladné na úzkém skalnatém hřebenu vybíhajícím z masivu Stolové hory. Přestože

¹⁵³ Více informací o těchto zaniklých hradech je možno nalézt v publikacích J. Tichánka a kol. *Šlechtická sídla na Frýdecko-Místecku* (Kopřivnice, 2005) a L. Juroše *Čeladná: zbytky hrádku na Kozinci jižně od Frýdlantu nad Ostravicí* (Dobrá, 2004). V elektronické podobě v článcích *Čeladná Kozinec* [online: cit. 27. 3. 2011], dostupné z WWW: <http://www.hrady.cz/index.php?OID=2270> a v článku *Šorštýn* [online: cit. 27. 3. 2011], dostupné z WWW: <http://www.hrady.cz/index.php?OID=3843>.

¹⁵⁴ Přílohy – Fotografie (Obr. 16).

se zmínky o tomto hrádku vyskytovaly ve starší literatuře, jeho přesné umístění nebylo dlouho známo. Středověkou fortifikaci znovu lokalizoval až neprofesionální archeolog Milan Boris. Na místě dodnes leží zbytky tohoto strážního hradu a byly zde dokonce nalezeny i keramické úlomky, které můžeme časově zařadit do pozdního 13. až 15. století.

V následujícím vyprávění respondent nejprve osvětluje původ názvu osady Mečová a poté již hovoří o zaniklém strážním hradu nad úzkým údolím Čeladenky. Podle jeho slov měl Kozinec spoluvytvářet středověký strážní systém. Měl patřit do sítě severomoravských hradů, které byly postaveny tak, aby bylo vidět z jednoho na druhý a aby bylo možno z nich postupně posílat kouřové signály o případném blížícím se nebezpečí. Mezi tyto hrady patřily například hrad Starý Jičín, Štramberk, Šostýn či Hukvaldy.

Hrad Kozí

No, Mečová, že tam sou zakopané dva meče někde, tam ti vojevůdci, jak tam ... Totiž tam vedla obchodní stezka přes Čeladnou kolem Mečové na Lhotskou a tam se to dělilo na Slovensko a na Valašsko. Že, a tam ty karavany, jak prostě tam, vtedy nebyla cesta, ty karavany měly na sebe ten náklad toho tabáku, koření a čeho všeho, látek. Tak se postavil, na Čeladné byl postavený hrad Kozí. To byl takzvaný strážní hrad, kde ty karavany na noc dycky musely zajít a byly střežené. Oni byli v doprovodu těch ňákých vojáků, že. A nejhorší tam byly ty Tisňavy, tam je také úzké místo, jak se jde na koleni, zespodu z Čeladné na Podolánky, je také uzounké místo, taková tačka, to se říká Tisňavy. Tak tam většinou přepadovali ty kolony, no, ty kolony těch koní, ti loupežníci a brali jim tam věci. Tak tam postavili ten strážní hrad, ten Kozí, navrchu naproti. A ten, ti vojáci to hlídali tam všechno a doprovázeli prostě to. A dyž hrozilo nějaké nebezpečí, tak se to dorozumívalo ohněm. Tam bylo nějaké místo navrchu, kde bylo krásně vidět na Hukvaldy, na hukvaldský hrad. A jak byly ohně, tak viděli, že prostě tam už mají jít.¹⁵⁵

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁵⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 58.

Druhý hrad byl údajně dřevěný a nacházel se na vrcholu Šorštýn (708,6 m n.m.), který se vypíná 700 m jihovýchodně od soutoku Černé a Bílé Ostravice, na katastru obce Bílá. V lokalitě neproběhl žádný archeologický výzkum, proto není domněnka o drobném středověkém opevnění zatím potvrzená. Hovoří pro ni ale více faktorů, například umělý příkop, který se nachází pod vrcholem, a viditelná plošina, která je na západním okraji chráněna téměř kolmou skalní stěnou.

Zajímavostí je, že ačkoliv v mapách, odborných publikacích a na internetu se hovoří o Šorštýně, všichni respondenti nazývali tento hrad Šorštýn.

Šorštýn

A další takový hrad strážní byl tady naproti, jak se de do Bílé, jak je odbočka na Bílou doprava, na Slovensko doleva, tak naproti nahoru se říká Šorštýn. Tam byl strážní hrad taky. To byla dřevěná tvrz, kde ty kolony zase těch koní, které převážely ten náklad, ať tam nebo tam, buď ze Slovenska, z Uher tady nebo naopak, tak dycky musely někde na noc být zavřené, musely se dobře najíst, napít, nabrat zásoby a zase potom pokračovat dále.¹⁵⁶

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

4.3.1.2 Pověsti o zaniklých osadách

Ve zkoumané oblasti se mezi lidmi vypráví přinejmenším o dvou zaniklých osadách a několika zrušených hutích a sklárnách. Jedna z těchto osad nazývaná se Kosteliska se údajně nacházela v dnešní obci Bílá. Kde konkrétně ležela, v tom se vypravěči a dostupné prameny rozcházejí – jedni tvrdí, že na úpatí Bobku (871 m n.m.), druzí ji situují na zalesněný vrch, na který se člověk dostane po lesní cestě vedoucí přes Gašky a Javořinku. Osadě údajně dominoval kostel, který byl společně s celou vesnicí zničen a vypálen během tureckých válek. Toto místo obývali převážně evangelíci. Po jejich vyhnání měla být osada dokonce vymazána z map. Lidé zde prý ještě donedávna nalézali zpustlé hroby, střípky skla a vypálené cihly, které svědčí o lidské přítomnosti v minulých dobách. Pověst o této osadě

¹⁵⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 59.

nalezneme i v literatuře – v knize pověstí manželů Poláškových *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*.¹⁵⁷

Kosteliska

*No anebo někde v Bílé, to taky mám od strýce, někde se říkalo Kosteliska. A údajně v pobělohorské době, jak bylo pronásledování těch evangelíků, že tam stál kostel. A strýc říkal, že v Brně někde v muzeu sou z toho kachliky. A vykládala se pověst, že tam v poledne zní zvony nebo něco takového. Ale kde to je, to já nevím. Kosteliska, někde na úbočí Bobku nebo Gašky.*¹⁵⁸

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Další zaniklá osada se nacházela v blízkosti pramene Černé Ostravice pod Bílým Křížem. Podle svého zakladatele, biskupa Karla z Lichtenštejna, byla pojmenována Karlovice. V roce 1669 byla v těchto místech založena sklárna, okolo níž se začali usazovat osadníci. O tři roky později už zde bylo 36 usedlostí. Okolní vykácené lesy ale umožnily vpád uherských Kuruců (povstalců), kteří vydrancovali a vyplenili okolní obce. V rámci protiopatření před dalšími vpády byla osada i sklárna okolo roku 1680 zničena.¹⁵⁹

Jiná zaniklá sklárna se nacházela na dnes již neexistující osadě Bumbály a také v blízkosti Staré Huti na území obce Staré Hamry. Pod vrcholem Samorostlého se pro tuto sklárnu těžil křemen. Lidé zřejmě našli ve slepencích drobné krystalky pyritu a domnívali se, že se jedná o zlato. Patrně se pokoušeli i o jeho těžbu, byla ale neúspěšná. Odtud název Zlaté d'ury.

Zlaté d'ury

Tak tam kdysi byly sklárny. Byly tam a ještě aj taky, už su zasypane, byly tam štole, kde se doloval písek, a už je to dneska zasypané. Z teho písku oni brali, takové to bylo třpytivé to zrníčko, ještě ten písek tam najdete, je. Proto se to menuje tam i dále

¹⁵⁷ Polášek, J. – Polášková, J.: c.d., s. 46.

¹⁵⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 60.

¹⁵⁹ Srov. *Pamětní kniha Bílé*, s. 9; Polášek, J. – Polášková, J.: c.d., s. 47.

*potom Zlaté d'ury.*¹⁶⁰

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

4.3.1.3 Pověsti o zakopaném pokladu

Téměř na všech vrcholech Moravskoslezských Beskyd jsou uchovány podle pověsti lidu poklady. A nejenom na nich. Z následujících pověstí se dozvídáme, že poklad může být zakopán i na obydlené osadě či hluboko v lese. První a poslední povídku z tohoto okruhu pověstí o pokladech můžeme považovat zároveň za etymologické pověsti, jelikož jsou v nich vysvětleny názvy příslušných osad.

Jak čert proklel zlatý poklad

*Anebo zme šli na hříby a šli zme tady přes naše po lese a tam až zme skončili na, jak bydlí Kurečkovi. A teď v jednom místě říká otec: „Tady, tady se to menuje Kotly, že to tam ten úsek.“ A proč? No, že kdysi tam nějaký boháč zakopal zlato a v určitou dobu že za úplňku, já nevím kdy, zkrátka že tam šel a že to zlato zase vykope. A já nevím, jak už to dopadlo, zkrátka ho tam chytl u toho čert a on ho proklel, a to zlato že se v těch kotlíkách, že se to propadlo zpatky do země a že už to nikdo nevykopal, a tak proto se to tam říkalo přes Kotly, že deme, no.*¹⁶¹

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Býk kopne a vyhrabe hrnec zlaťáků

*Víte, tu vykládali kdysi, že tu je poklad zakopany. Tu u nás, jak se jde na Gruň, zme říkali tomu malý pasínek. No a říkali, že přijde, že bude se pást býk a kopne prostě a vyhrabe hrnec zlaťáků. No a býci se pásli a žádný hrnec zlaťáků nebyl. A už se ani pást nebudu asi, takže poklad je někde tam.*¹⁶²

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁶⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 61.

¹⁶¹ Přílohy – zvukový záznam č. 62.

¹⁶² Přílohy – zvukový záznam č. 63.

O loupežníku Vaňkovi

Dále od té Okruhlice sou Vaňkovice – to je k Poledňané nalevo. A na Vaňkovicích, na Muchovicích před sto osmdesáti lety vedla solná stezka, která právě tady protínala, šla. Chodili kupci, já nevím s kořením a to, z Uher do Polska. A je tam i takové stará, tu cestu, tu staru sem taky našel. No a usídlili se tam takoví vyhnanci, jo, kteří byli, já nevím, odněkud vyhnání, právě Mucha a Vaněk, proto se to má název Muchovice – Vaňkovice. A opravdu tam ta chaloupka byla, protože tam ještě sem našel kousek komína a základy, jo. A právě, jak oni se tam usídlili, měli tam kousek polička, taky se tam nějak živil, jo. A právě, oni se usídlili u té kupecké cestičky a tam právě ty kupce přepadávali, kteří šli z Uher do Polska. A ten loupežník Vaněk tam zakopal sud ze zlaťáky. No a ten je tam někde zakopaný dodnes, ještě ho nikdo nenašel. I já sem kopal.¹⁶³

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

4.3.2 Etiologické pověsti

Etiologické pověsti vyprávějí o původu země, zvířat, člověka. Mohou také vysvětlovat původ zajímavých míst a staveb, hovoří se v nich proto o zakládání měst, hradů, zámků, klášterů a dalších stavebních památek. Jsou úzce spjaty s místními i etymologickými pověstmi.

První zaznamenaná etiologická pověst mluví o postavení bílého kříže na stejnojmenné osadě, která se nachází na hranicích se Slovenskem. Motivací k vztyčení kříže byla událost stará téměř dvě stě let. Pašeráci tabáku v těchto místech zabili jágra (příslušníka finanční stráže), který střežil obchodní stezku. Na místě ho pochovali a na mohyle postavili kříž z oloupaného smrkového dřeva. Podle kříže, který svítil do dálky, dostala osada jméno Bílý Kříž. Vypravěč tuto pověst poněkud inovuje – bílý kříž byl podle jeho slov postaven z peněz z nalezeného pokladu.

¹⁶³ Přílohy – zvukový záznam č. 64.

Bílý kříž

*Na tom místě, kde byl postaven ten bílý kříž, taky to má význam – právě tam se kdysik našel zlatý poklad. A z těch peněz byl postaven bílý kříž. Také tam vedla právě ta, přes ten Bílý Kříž vedla ta solná stezka. Tež chodili ti kupci.*¹⁶⁴

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Na svahu Sulova (942,8 m n.m.), kde leží osada Bílý Kříž, pramení potok Černá Ostravice. O tom, jak byl pramen objeven, vypravuje následující pověst.

Jak vznikl potok Černá Ostravice

*Dále na Bílém Kříži pásli Valaši ovečky. Bylo sucho a jedna ovečka se jim zatulala. A tak, jak ju šli hledat' a jak tak chodili, tu ju jeden uvid'ul, jak stojí u velkého balvana a olizuje. Tak zkušol kameněm pohnuť a kameň se uvolňul, vytryskla voda, a tak vznikl potok Černá Ostravice.*¹⁶⁵

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Téměř shodně o vzniku pramene Černé Ostravice hovoří i pověsti zaznamenané v literatuře. Pasáček ovcí uvolní obrovský balvan, zpod kterého vytryskne pramen tak mohutný, že ho vymrští vysoko do vzduchu, a pasáček se zabije. Voda se valí velkou silou do údolí, lidé utíkají do hor. Zachrání je až rada starého bači, který nařídí mrtvému pasáčkovi utnout hlavu a vhodit ji do otvoru, ze kterého voda vyráží ven. Pramen se nezastaví, ale zbude z něj jen menší potůček, který teče údolím dodnes. Takto je pověst zaznamenaná v publikacích *Z úst do úst. Lysohorské pověsti, Staré pověsti slezské* a v dokumentárním filmu *O starých Starých Hamrech*.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 65.

¹⁶⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 66.

¹⁶⁶ Polášek, J. – Polášková, J.: c.d., s. 47. – Jura, R. F.:c.d. – *O starých Starých Hamrech*. Studio Telepace, Ostrava 2001.

4.3.3 Etymologické pověsti

Etymologické pověsti vykládají jména obcí, osad, kopců, vodních toků, přírodních lokalit nebo stavebních památek. Původ jmen vysvětlují bez ohledu na vědeckou etymologii. Svou roli při vzniku pověstí hraje především lidová etymologie, kdy lidé odhadují původ místních jmen na základě vnější podobnosti.

Nejrozšířenější etymologická pověst, která se ve zdejším kraji traduje, vykládá, jak vznikl název osady Kosti ležící na území obce Bílá. Podle pověsti zde během jedné kruté zimy zemřel pasáček i s ovce a na jaře po nich zůstaly jenom kosti. Podobná pověst se váže i k osadám Umučený a Mizerov.

Kosti

To se vyprávělo, že na těch Kostech, že byl pasáček a měl stádo ovcí. A jednou přišla nějaká velká zima a napadlo hodně sněhu. A jemu prý pochybělo krmivo, jako seno. A dokud měl valašku, tak prý těm ovečkám orubával tu četynu. A pak prý se mu ta valaška zlomila, byly velké mrazy a zahynul ovčák a zahynuly ovečky a pak tam prý nacházely jenom spoustu kostí.¹⁶⁷

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Tenkrát prý napadlo strašné velké množství sněha, takže on neměl možnost se ani nikam pro ten sníh jinak dostat. A potom pry aj zlomil obušek. No, obušek je taková sekera na takým dlouhým štýlu, keru vlastně rubal tu četynu. Že aj to zlomil, takže ani tym ovcám už neměl jak dát tu četynu, takže nakonec tam všichni zahynuli. Takže na jaro tam našli jenom toho mrtvého chlapa a kosti od ovcí. Že, takže no, ale to se vykládá o Kostách, ale to samé aj tady o Mizerově. A proto Mizerov, že to tam tak zle dopadlo.¹⁶⁸

Petr Šimeček

(narozen 23. 7. 1950 v Ostravě; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁶⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 67.

¹⁶⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 68.

*Od děcka sem dycky slýchávala, že tam bylo velké stádo ovcí, víte. A ty ovce tam zůstaly na zimu. Napadlo moc sněhu a tam zahynul aji ovčák aji s tyimi ovečkami. A na jaře zůstaly jenom po nich ty kosti.*¹⁶⁹

Anna Červenková

(narozena 16. 6. 1919 v Bílé; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Poslední vypravěčka Anna Červenková je přímo rodačkou z Kostí. Stejná pověst s naprosto totožnými motivy se tedy vypravuje jak v místě jejího vzniku, tak i v širokém okolí.

Osady dostaly svá pojmenování nejčastěji po svých zakladatelích a prvních osadnících. Dle výpovědí respondentů se například Lojkaščanka jmenuje podle Lojkáaska, Němčanka podle Němce, Klubová podle Klubovského, Pavlonka podle Pavlanského, Obora podle Oborného, zaniklá osada Bumbály podle rodu Bumbálů. Osada Kožušanka získala své jméno po Kožuchovi, který prý vydělával kůže.

Další názvy vznikly na základě vnější podobnosti. Hora Okruhlice¹⁷⁰ (831,5 m n.m.) je pojmenována podle toho, že je okrouhlá a má tvar kužele. I hora Baňa (820 m n.m.) měla podle informátora získat své jméno na základě jejího tvaru. Ve skutečnosti pomístní jméno vzniklo toponymizací původně slovenského substantiva „baňa“, které znamená „miesto, kde se rube ruda, uhlie apod.“¹⁷¹ V minulosti se zde totiž těžila železná ruda. Osada Jamník je pojmenována podle charakteru terénu, ve kterém se nachází – leží totiž v kotlině, v jámě. Pojmenování Kršelky je podle jednoho respondenta odvozeno ze substantiva „krychle“, jelikož hřeben má tvar podobný tomuto geometrickému útvaru. Jiní informátoři uvádějí, že název Kršelky vznikl ze substantiva „krchov“ (nář. „kršla“) ve významu hřbitov, jelikož zde lidé v minulosti zakopávali uhynulé koně. Motivací pro vznik tohoto názvu mohlo být i sloveso „krsati“ ve významu zakrsávat nebo sloveso „kršlit“ ve významu loupat kůru.¹⁷²

¹⁶⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 69.

¹⁷⁰ Na vrcholu hory lze podle informací místních nalézt tři krátery, které vytvořilo anglické letectvo během druhé světové války, když se vracelo z bombardování Ostravy a nad Beskydami se zbavovalo nepoužitých bomb.

¹⁷¹ Haramijová, P.: *Pomístní jména katastrálního území Staré Hamry I.* Diplomová práce. Masarykova univerzita. Brno 2010, s. 30.

¹⁷² Tamtéž, s. 59.

Některá vlastní jména, která dnes označují osady či vrcholy, fungovala původně jako obecná jména. Například proprium Gruň je starý valašský název pro táhlý travnatý nezalesněný hřeben, který je nahoře plochý. Název Kyčera znamená, že se jedná o strmý tmavý zalesněný svah. Gigula, jak byl donedávna nazýván vrchol Lysé hory (1323 m n.m.), zase značí obecně vrcholek na hřebeni.

Ostatní zaznamenaná vysvětlení pomístních jmen mají rozličnou motivaci. Na osadě Medvědí se prý vyskytovali medvědi, na Javořince vždy rostlo mnoho javorů (ve skutečnosti je „javořina“ označení pro horskou pastvinu řídké porostlou lesem), na Mečové jsou zakopané dva meče, Žarovjanka dostala jméno podle milířů a osada Velké se jmenuje podle stejnojmenného potoka.

V následujících etymologických pověstech vypravěči vysvětlují název osady Porubané, která se nachází ve Starých Hamrech nad kostelem sv. Jindřicha, a název části osady Jamník, které se říká Kotly.

Porubané

*Ten kopec nad náma, tomu se říká Porubané, protože to byl les, no a jak to ... Tu byl jeden dědeček byl Božoň, hned vedle bratr jeho byl Božoň, tam za nima nahoře, jak bydlí ti Gistingerovi, tam taky bydlel zas další Božoň. Tak oni to ty stromy museli prvně vykacet a ty kořeny z toho z té země vydobýt, tak se tomu začlo říkat Porubané, že porubali ty stromy, a tak se ten kopec tu potom začal menovat, no.*¹⁷³

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Kotly

*No a ty Kotly třeba, to vzniklo z toho, že právě tady se dolovala ta ruda. A vznikly, oni to odváželi tím potokem, to odváželi tam do toho města, kde to potřebovali. No a skutečně vznikl takový kotl, kotel, že, při tom, dyž to těžili, no a tak se tomu říká na Kotlách, no.*¹⁷⁴

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁷³ Přílohy – zvukový záznam č. 70.

¹⁷⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 71.

4.4 Memoráty

Memoráty neboli vzpomínková vyprávění mají pro folkloristiku velkou hodnotu. Zachycují svědectví o životě minulých dob, vyjadřují názor vypravěče na společenské a historické události a v neposlední řadě nabízejí posluchačům zábavné i poučné informace. Předávají se pouze ústní reprodukcí, vyznačují se tak jedním z nejzákladnějších znaků ústní lidové slovesnosti.

Terénní výzkum potvrdil, že memoráty jsou jedním z nejproduktivnějších útvarů lidové slovesnosti. Získané povídky ze života jsem rozdělila do čtyř tematických skupin: vzpomínky na válku a partyzánské hnutí, vzpomínky na život našich předků, starodávné zvyky a povídky ze současnosti.

4.4.1 Vzpomínky na válku a partyzánské hnutí

Těžko přístupné beskydské lesy se za druhé světové války staly působištěm několika partyzánských odbojových skupin. V okolí Starých Hamer a Bílé operovala především 1. československá brigáda Jana Žižky z Trocnova, jejímž velitelem byl poručík Janko Ušiak. Po jeho smrti převzal velení kapitán Rudé armády Dajan Bajanič Murzin. Dne 13. září 1944 se na púdu Beskyd dostal paravýsadek Wolfram, který měl organizovat partyzánský odboj. Členové této skupiny byli ubytováni v loveckém srubu na východním svahu hory Trojačka. Po určité době ho přenechali brigádě Jana Žižky a přemístili se do chaty hajného Kabilky na Samčanku. Nedaleko Samčanky operoval i tzv. 1. slovenský partyzánský odřad kpt. Bělavského. Jednalo se o zpravodajskou skupinu vedenou kpt. Rudé armády Adamem Jevsejeničem Niščimenkem, která našla svůj úkryt v Kamenitém na Javořině. K této skupině se připojil i Karel Karas, který se jako uprchlík z totálního nasazení musel skrývat.

Největší akcí namířenou proti těmto partyzánským hnutím s úkolem zničit 1. čs. brigádu Jana Žižky byla tzv. operace Tetřev.¹⁷⁵ V brzkých ranních hodinách dne 16. listopadu 1944 prapory wermachtu obklíčily horský masív od Čeladné až po Rožnov p. Radhoštěm a Frenštát p. Radhoštěm. Přestože akce byla velice rozsáhlá a jejím velitelem byl sám státní tajemník K. H. Frank, skončila

¹⁷⁵ Více Ivanov, M.: *Akce Tetřev*. Praha 1974.

neúspěchem. Nacistům se partyzánské jednotky zničit nepodařilo. Naopak, po přemístění do prostoru Valašska–Meziříčska a Vsetínska se partyzánské řady ještě rozrostly.¹⁷⁶

Místní obyvatelé, zvláště hajní a ti, kteří přebývali na odlehlých samotách, byli s partyzány v dennodenním kontaktu. Pomáhat jim bylo velmi riskantní a mnozí za to zaplatili životem. Téměř všichni vypravěči tvrdili, že partyzánské hnutí přineslo více škody než užitku. Početným a chudým rodinám brali, často i pod pohrůžkou zastřelení, dobytek a potřebné potraviny. Mnoho lidí také uvrhli do nebezpečí, když jim nechtěli dovolit, aby jejich návštěvu šli nahlásit na gestapo, což bylo jejich povinností a jediným způsobem, jak si opatřit alibi. Kdo by tak totiž neučinil, měl v případě, že by na to Němci přišli, jistou smrt. Ne každý měl tolik štěstí jako tato rodina:

Prchající partyzáni

Jednou prý, a to měli štěstí, ráno se vzali, utekli do lesa, jak by něco tušili. A ti Němci přišli a fakt – prase jim vzali, pšenici, mouku, cukr, co měli, nějaké potraviny to byly. Ted' vzali vidly a křížem krážem probodali vidlami seno, všechno, že vědí, že sou tam partyzáni. Čili někdo jich udal.¹⁷⁷

Libuše Kubačáková

(narozena 15. 8. 1956 v Čeladné; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Po této kontrole partyzáni k rodině už raději nechodili. Přesto je rodina nadále zásobovala jídlem, které jim nosila až na Lhotskou louku, kde měli partyzáni své úkryty.

Pamětníci vzpomínají, že každý vtrhnul do chalupy se samopalem, ať to byl Němec, četník či partyzán. O tom, že lidé byli opravdu postaveni do nelehké situace, svědčí následující řádky.

Ráno gestapo, v poledne četníci, večer partyzáni

Ti lidé byli pod takovým tlakem, že prostě oni, jak říkali, třeba ráno tam bylo gestapo, v poledne tam byli policajti z Bílé, odpoledne večer tam zase byli partyzáni.

¹⁷⁶ Srov. Dvořák, J.: *Paraskupina Wolfram – bojový výsadek ze západu*. In: Sborník státního okresního archivu Frýdek-Místek. Frýdek-Místek 2004.

¹⁷⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 72.

*Teď oni jenom trnuli, jestli tam budou stopy nějaké, a poznají to ti, to gestapo nebo ti četníci, co mají jako říct, že.*¹⁷⁸

Miroslav Kubačák

(narozen 2. 5. 1948 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Místním lidem přinášela pomoc partyzánům v některých případech i nemalé výhody. Odbojáři byli totiž vybaveni penězi a za služby obyvatel bohatě platili. Ke konci války také rozdávali potvrzenky, že jim ti a ti lidé pomáhali. Kvůli financím se bohužel ve dvou případech stali obětí zločinu. O jednom z nich vypravuje následující povídka o dvou ruských partyzánech, kteří seskočili poblíž Charbuláka na Gruň. Jeden z nich si při seskoku zlomil nohu.

Partyzáni obětí zločinu

*No, tak si tam vykopali zemljanku. No a potom se zkontaktovali tam s jedněma lidma z Janikuli, takové osady. No, tak ti jim prostě dávali jídlo a obvazy a já nevím, léky a tak. No, nebo navečer si k nim přišli posedět, že se jim zdálo, že je to bezpečné. Ale oni za všechno platili, poněvadž oni tu byli zasazeni za účelem jako zpravodajské služby. No a byli dost vybaveni těma protektorátníma penězma a oni, jak zjistili, že mají dost peněz, tak oni je jednou prostě zabili, a ty peníze jim ... kvůli penězům zase to bylo.*¹⁷⁹

Petr Šimeček

(narozen 23. 7. 1950 v Ostravě; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Tragická historie sovětských partyzánů je zaznamenána i na informační tabuli naučné stezky Gruň–Bílý Kříž, kterou autor předchozí povídky spoluvytvářel. Na této tabuli se uvádí:

Draplavé

Tři sta metrů odtud směrem nahoru bývala za války partyzánská zemljanka. Na konci roku 1944 do lesa Draplavého pod Janikulou seskočili dva sověští partyzáni, podporučík lékařské služby Petr Andrejevič Bachtin a rudoarmějce N. Alexandr. Jejich úkolem měla být zpravodajská činnost. Při seskoku se poranili.

¹⁷⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 73.

¹⁷⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 74.

Vyhledali pomoc v nejbližší chalupě a vykopali si zemljanku v lese Draplavém. Obyvatelé chalupy je zásobovali potravinami a obvazy, ale vše za peníze, kterými byli partyzáni dobře vybaveni. Často v podvečer chodili partyzáni k chalupě posedět si na lavičce pod rozložitým bukem. Po nějaké době, snad ze strachu z prozrazení, snad i z chamtivosti po jejich penězích, syn s otcem oba partyzány usmrtili a jejich těla zakopali. Neuniklo to ale sousedům v nejbližší osadě. Těsně po osvobození se vše prozradilo, partyzáni byli exhumováni a důstojně pohřbeni. Jejich jména jsou uvedena i na památníčku obětem války na Samčance.¹⁸⁰

Na stejném místě prý zastřelili ze zjištěných důvodů i partyzána – uprchlého amerického zajatce. Byl pochován ve Starých Hamrech, odkud byly jeho tělesné pozůstatky transportovány do Ameriky.

Výstižný obraz o tehdejší době podává následující vyprávění pana Josefa Kubačáka, pamětníka druhé světové války a svědka tragického osudu osad Medvědí a Břestové.

Medvědí

Dne 16. listopadu 1944 přišli zrána na Medvědí tři partyzáni: mladý Čech Emil Muroň s dvěma zraněnými Rusy. Jeden z dvojice Rusů byl velitelem 1. československé brigády Jana Žižky major D. B. Murzin, po kterém velice toužilo německé gestapo. Nejprve se šli partyzáni najíst ke Stýskalům, kteří jim napekli placky. Rusové byli postřeleni a potřebovali ošetření, proto je Stýskalovi poslali ke Kubačákům, jelikož paní Kubačáková, respondentova maminka, byla vyhlášená léčitelka. Po ošetření se pan Kubačák ptal, kdy přijde Rudá armáda. V té chvíli ještě netušil, že zrádný Muroň „pracuje“ pro obě strany a že obyvatele Medvědího, kteří se k partyzánům zachovali tak pohostinně, o dva měsíce později udá Němcům.

No a ten Muroň, oni vykládali až možná do půlnoci. Nevím, do kolik, ale dluho. No a my zme jako žili v té kuchyni, tak zme to všeci posluchali, víte. A tak tatínek se ptal, kdy přijde jako s Rudu armádu, toho Muroň, víte. A říkal: „No, za pět týdnů sem u vás s Rudu armádu, víte.“ A teď nevím, esi to bylo devatenáctého nebo dvacátého ledna, přišel ráno akravalón [?], vešel do té síně, jako do chodby, a řval:

¹⁸⁰ *Draplavé* [online: cit. 5. 4. 2011], dostupné z WWW: http://www.stezka-grun.cz/treti_zast.html.

„Fronta, fronta!“ A moje maminka byla na seno pro krávy jako na hůře. Ona od radosti málem spadla z té hůry. No ja, ale on přišel s Němcama, to právě to jagdkomando přived.¹⁸¹

Josef Kubačák

(narozen 12. 9. 1935 v Ostravici [dnešní Staré Hamry]; zaznamenáno 30. 7. 2010 v Nové Vsi)

Nemělo smysl nic zapírat. Kubačákovi nenahlásili na gestapo, že u nich byli partyzáni, a teď za to měli krutě pykat. Je třeba dodat, že pan Kubačák se původně chtěl s Muroněm domluvit, kdy je má nahlásit na gestapo, aby měl alibi, jak bylo tehdy běžnou praxí. To mu ale pod pohrůzkou smrti Muroň nechtěl dovolit, proto nic nahlašovat nešel. Nakonec byli zatčeni manželé Stýskalovi, Kubačákovi a Kubalovi, u kterých partyzáni přespali. Němci vyslýchali postupně také jejich děti. Panu Josefu Kubačákovi bylo v té době devět let. Jeden Němec na Medvědí zůstal. Takto žili pod ochranou gestapa dva měsíce. Kdyby se rodiče nakonec nevrátili, byli by dáni na poněmčení, nebo by je poslali do koncentračního tábora.

Zatčení byli umístěni na gestapo v Bílé, kde byli vyslýcháni a mučeni.

Tak tatínka potom brali ještě podruhé nějak k výslechu a dali mu první stupeň mučení. Oni měli celou škálu těch mučících to. Tak první stupeň bylo špendlíky za nehty strkali. No a potom třeba trhali ty nehty nebo vám strhli kůži z dlaní, zavázali a vám ty ruky srostly. No, různé takové, prostě měli, že kdo co věděl, tak neexistovalo, aby to oni nedostali z něho.¹⁸²

Josef Kubačák

(narozen 12. 9. 1935 v Ostravici [dnešní Staré Hamry]; zaznamenáno 30. 7. 2010 v Nové Vsi)

Paní Kubačáková byla poté převezena do Olomouce, kde strávila asi jeden týden. Poté ji deportovali do Brna do Kaunicových kolejí, kde se musela spolu s ostatními ženami dívat na hrůznou smrt dětí, které byly před jejich očima roztrhány psy.

Teď se tam museli postavit čelem ke zdi, bylo v noci. Vyhnali do ohrady děcka a psy. A teď říkám, zřejmě většina v tom autobuse byly ženy, co měly děcka, že. Ale to, já to nevím, že, ale určitě to tak už oni dovedli, víte, naaranžovat. No a ti lidé tam u té zdi

¹⁸¹ Přílohy – zvukový záznam č. 75.

¹⁸² Přílohy – zvukový záznam č. 76.

*stáli tak dlouho, až ti psi ty děcka roztrhali, víte, tak ten nářek strašný a to. Takže, rozumíte, to vám vlasy stály na hlavě. A potom jeden po druhým k výslechu.*¹⁸³

Josef Kubačák

(narozen 12. 9. 1935 v Ostravici [dnešní Staré Hamry]; zaznamenáno 30. 7. 2010 v Nové Vsi)

Do Brna odvezli i pana Kubačáka. Jedním z nejhorších zážitků pro něj bylo vidět popravu ostatních vězňů na dvoře pod obrazem sv. Václava. Jejich utrpení často nekončilo vstřelenou kulkou, umírali dlouho a v krutých bolestech.

Rodiče pana Kubačáka měli veliké štěstí – 19. března 1945 opět spatřili svůj rodný kraj a milované děti. Brzy po návratu domů za nimi přišel velitel gestapa a sdělil jim, že byli propuštěni pouze na milost a pokud by jakýmkoliv způsobem porušili ustanovené příkazy a zákazy, budou popraveni doma před očima dětí a sousedů. Za čtrnáct dnů po tomto varování na Medvědí přišli partyzáni a přivedli s sebou kradeného koně i se sedlem. Vyhrožovali jim, že pokud je nahlásí, rozstřílí je a vypálí. Pan Kubačák byl v zoufalé situaci. Vydal se proto až na horu Trojačku za velitelem partyzánů, od kterého dostal povolení nechtěnou návštěvu nahlásit. Pro kradeného koně si poté přišli Němci.

Břestový

Na osadě Břestový byl dominantní rod Strnadlů. Vlastnili dvě chalupy a obhospodařovali asi 8 ha pozemků. V březnu roku 1945 měli u Sládečků zabijačku spojenou s oslavou narozenin paní Strnadlové, na kterou se dostali se i dva údajní partyzáni Muroň a Vávra. V noci přišli k Pepovi Strnadlovi, který spolupracoval s partyzánským hnutím, a chtěli po něm kontakt na partyzány. Odpověděl jim, aniž by tušil, že právě vydává všanc sebe i celou svou rodinu konfidentům gestapa.

Mysleli, že to su partyzáni. No a eště v noci ti partyzáni jakoby klepali na toho Pepu Strnadla v te spodní chalupě, bo v té jedné půlce bydleli ti rodiče s tým Pepu a eště děvucha, v té druhé bydlel mladší syn František, kerý už měl rodinu, měl už tři děcka v té době, víte. No, tak u teho Pepy Strnadla zaklepali a ptali se, kde by, kontakt na partyzány. No a on si myslel, že su to partyzáni, tak jim řek, že su u teho strýca Jindřicha Dudka v Hutích pod Smrkem. No ale ráno, už bylo brzo ráno obstúpená

¹⁸³ Přílohy – zvukový záznam č. 77.

*chalupa, oni museli prostě všechny jako vybrali, všechny ty lidi. No a temu Pepovi nařídili, že jich musel k tomu strýcovi zavést. Tam zatkli ty majitele, toho Dudka i paní Dudkovu a chytli tam ty dva partyzány.*¹⁸⁴

Josef Kubačák

(narozen 12. 9. 1935 v Ostravici [dnešní Staré Hamry]; zaznamenáno 30. 7. 2010 v Nové Vsi)

Němci zatkli všechny zainteresované obyvatele z Břestového i z Hutí, celkem se jednalo asi o dvacet lidí. Všichni zřejmě zemřeli v koncentračním táboře v Mauthausenu, kam byli deportováni.

Teprve dvaadvacetiletý Emil Muroň, který podle informací pamětníků do konce války udal okolo osmdesáti místních obyvatel, byl nakonec dne 18. 4. 1947 oběšen.¹⁸⁵ Tolik vyprávění pana Josefa Kubačáka.

Další povídka vypovídá o hrdinství obyčejných obyvatel, kteří se nebáli riskovat své životy pro životy svých blízkých.

Jak schovali bratránka před gestapem do padolu

No ale potom bratránka zebrale. Emila Chlopečíka zebrale gestapo z Javořinky, ale to ho zas sestra zachránila eště. Tu na tu Ostravačku ho zebrale, já nevím, co proti němu měli nebo, to já vůbec nemám zdání. Ale on šel potom zpátky z te Ostravačky s tu Toničku, jako ze sestru šli. Tak se staval u nás a jako tatínkovi říkal: „Strýčku, já sem se přišel s vámi rozlučit.“ A tatínek praví: „Ale čemu, prosim tě, Emilku?“ „No, já nevím, já se mám zítra nahlásit jako tu na Ostravačku u teho gestapa, esi se vrátím, nevím,“ říkal. A tatínek praví: „Di di, prosim tě, kaj tam pujdeš na Ostravačku, esi maš možnost, uteč kdesi nebo cosi, eště se necháš trápit nebo co, že.“ No a tak on ale ... představte si, maminka ho ... My sme žádnen nevěděli z rodiny, kde je. No ztratil se, Emila nebylo. Gestapo přišlo a (nesrozumitelné) se nedostavil, měl být na devět hodin tu na te Ostravačce. No tak přijeli na Javořinku gestapáci a kluka nebylo, že. Žáden nevěděl, kde je. No a maminka ho měla tu dřív to bylo, to se říkalo padol, estli víte. To bylo třeba v chodbě nebo kdesi v kuchyni,

¹⁸⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 78.

¹⁸⁵ Srov. *Seznam popravených pro retribuční trestné činy v ČSR: Zločiny proti lidskosti* [online: cit. 6. 4. 2011], dostupné z WWW: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/p/97630>.

*víte, taký poklop a tam bylo, tam aj brambory mívali nebo cosi těž, víte, na zimu lidi. Tak ona ta maminka ho měla v tym schovaného jak dluho, až potom přešel.*¹⁸⁶

Ludmila Zápalková

(narozena 8. 11. 1926 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 20. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Emil Chlopčík poté přešel podle slov vypravěčky k partyzánům ke Karasům. Po převratu se vrátil domů. Stejný příběh jsem slyšela i z úst Ludmily Remešové, ta ale uváděla, že hledaný měl vykopaný úkryt pod hromadou dřeva.

O tom, jak lidé partyzánům pomáhali a riskovali své životy svědčí i tyto dvě povídky.

Jak jsme s tatínkem chodili „na hříby“

*Strýc jeden zase, sestra druhá od otce, tak její manžel byl na obecním úřadě v Ostravici zaměstnaný. No a vtenkrát bylo vlastně všechno na lístky, tak ty, kde se dalo, jak se dalo, tak dycky nějaké ty lístky stopil, dal to otci: „Na, ty ted' chod' a nakupuj.“ Tak něco se šlo koupit ke Krasulům, něco k Havlíčkům, něco tu do obchodu. Tak, aby to nebylo napadné, že toho kupuje hodně – chleba a to. A potom to nabral dycky do ruksaku a poudá: „Pod', půjdeme na hříby.“ Tak zme šli na hříby. A to zme šli tady pod Smrk, jako jak je Břestové, Velké, tam nahoru. Tak na tom Velkém byl nějaký hajný Šípek nebo Šipka, on to tomu Šípkovi nosil a ten zase to nosil do Smrku potom těm partyzánům, no. No tak mamka ta dycky vystála hrůzy a to, že eště mě do toho tahá. On zase mě vzal proto, že to sem byla taková méně napadná.*¹⁸⁷

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Netrvalo dlouho a hajného Šipku zatkli a odvěkli do koncentračního tábora. Strýc byl odvezen do Kaunicových kolejí. Ke konci války se vrátil domů, ale musel se až do osvobození skrývat ve včelíně, ve kterém byl sklípek.

¹⁸⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 79.

¹⁸⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 80.

Holič partyzánů

Mojiho taty brácha byl holičem a on chodil ty partyzány stříhat jako na usedlost, jako Těšinočka se to menovalo. No a tak chodil chodil, až potom ten Muroň, ten zrádce ten konfident ... to všecko prasklo a to, tak potom chodili a zbírali ty, co měli styk s těma partyzánama. Tak aj mojiho tatu zavřeli do Bílé na do vyšetřovačky také, že. A ten strejda, co ty partyzány stříhal, tak jeho odvezli kdesi do Mirošova do koncentračního tábora. Deset měsíců tam byl. No a pravil, že to tam bylo hrozné, že dycky vybírali ten, ten, ten, ten, ten, že a do řady a potom jich jako stříleli jako ty, že to byla hrůza. A on to přežil? On to přežil, on přišel po tych desíti měsících domů.¹⁸⁸

Antonín Velička

(narozen 12. 1. 1939 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 23. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

O utrpení, které si prožili zatčení, vypravuje i následující svědectví. Předposlední povídka vypovídá o opatření za heydrichiády, kdy měli být zavražděni všichni, kdo neměli z jakýchkoli důvodů doklady. Poslední memorát přibližuje, jak probíhaly za druhé světové války taneční zábavy.

Zubožení držitelé zbraní

Málem měla být naše osada vypálená, protože jeden občan tady, prostě byl trošku šálený, namluvil, že dva z našich lidí mají zbraně. A Němci udělali kontrolu, no ale ty zbraně nenašli naštěstí. No ale přesto ty dva chlapy odvezli do Ostravy na výslech – jeden z nich byl můj švagr a jeden byl ještě takový, tam bydlel na druhém konci osady. A byli tam tři týdny, a dyž se vrátili, tak je lidé nepoznali. Tak je prostě dotlukli, tak je zmrzačili. Úplně ten jeden z nich byl hluchý, protože oni ho na jakýsi kozoolec dávali, točili s ním a teď uvázali ho na jakési to, pak s ním točili a mlátili ho. Ale nakonec nic, nakonec je pustili, protože se neprokázalo, že nějaké ty zbraně mají.¹⁸⁹

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁸⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 81.

¹⁸⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 82.

Jak se Němci mstili za heydrichiády

No a tak to mi právě vyprávěl náš strýc, že tady také po té heydrichiádě přijel nějaký Němec a měl také dělat kontroly po těch chalupách. A každý, kdo neměl doklady, měl být uvězněný nebo někde odtažený, no. A já sem se zrovna narodila v tom dvaastyřicátém roce a ještě sem ty papíry neměla. A on, že byl natolik solidní, že říkal, tam ležel na kraji té naší osady, a říkal: „Doneste mi jídlo a pití a já nic kontrolovat nebudu.“ Tak mě vlastně zachránil.¹⁹⁰

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Jak chtěli postřílet účastníky zábavy

Údajně tam u těch Vašutů ... dříve nesměly být zábavy za války. Tak tam ty zábavy se pořádaly po chalupách, že dali nábytek nebo postele pryč a tančilo se. I třeba z Bílé tam chodili, z Hamer tam chodili. No a vykládali, zase od maminky rodiče bydleli tady na Volňonce dolů, jak se jede, je tam jedna chalupa teď. No a na Ostravače mělo sídlo gestapo. No a jak oni z té zábavy šli, tak si svítili. No a ráno prý přišli tam na chalupu a všechny postavili a chtěli je postřílet, že to byli partyzáni. Až ten jeden Němec řekl, že ne, že on byl taky na té zábavě někde, že to oni šli a tak.¹⁹¹

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Těmito povídkami samozřejmě vyprávění respondentů nekončilo. Mnoho z nich mluvilo o tzv. provokatérech, kteří se tvářili jako partyzáni, žádali od místních obyvatel pomoc, ale ve skutečnosti to byli převlečení Němci. Vzpomínali také na kruté banderovce,¹⁹² poražené ukrajinské bojovníky bojující za samostatnou Ukrajinu, kteří přes území Beskyd procházeli na podzim roku 1947. Podařilo se mi také vyslechnout smutný příběh o dvou mladých nevinných mužích, Leopoldu Myslikovjanovi a Františku Polachovi, kteří pomáhali partyzánům, kteří je

¹⁹⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 83.

¹⁹¹ Přílohy – zvukový záznam č. 84.

¹⁹² Více informací o banderovcích např. v článku *Historie.cs (eu): Banderovci*. Dostupné z WWW: <http://www.ct24.cz/textove-prepisy/historie-cs-eu/101858-banderovci/>.

na základě falešného udání dne 16. 4. 1945 na Lhotské louce sami zavraždili.¹⁹³ Jejich pomník můžeme nalézt v Bílé. V regionu se také vypravuje o ženě, která pracovala pro partyzány i pro Němce. Skončila neslavně – byla zastřelena partyzány. Někteří tvrdí, že její tělo zakopali na Trojačce, jiní, že je pochována na Lhotské louce.

4.4.2 Vzpomínky na život našich předků

Kromě válečných událostí respondenti vzpomínali také na život našich předků. Vyprávěli o uhlířích, kteří byli po pastevcích ovcí prvními zdejšími obyvateli, o chudobě, s kterou museli dříve lidé v nehostinném horském kraji bojovat, i o tom, jak to dříve vypadalo se školní docházkou.

Jak se získávalo uhlí do hamrů

*Tak oni právě tady původně rostly jenom jedle a buky, tady smrky vůbec nerostly. A oni z těch z toho dřeva bukového si právě do těch hamrů si vyráběli uhlí, dřevěné uhlí. No a to je krásně, to je popsáno, jakým způsobem to oni dělali ty takové ty hromady. Naskládali, pokryli to drnem, teď z několika míst udělali otvory, teď to zapálilo a bez přístupu vzduchu se to dřevo proměnilo v uhlí. No a pak to využívali v těch hamrech.*¹⁹⁴

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Mi švrlok, mi švrlok!

*Potom eště tady byla Smrečanka, to mi vykládala babička, ta osada, a že tam žili lidi a že měli hodně dětí, ale to bylo z dávných dob asi. A že měli velkou bídu, tak že prý ona jim vařila krupicu a z hřibů. A že ty děcka křičely: „Mi švrlok, mi švrlok!“ Jo, že měly hlad, že chtěly aspoň olíznut ten švrlok.*¹⁹⁵

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁹³ Srov. Dvořák, J.: c.d., s. 125.

¹⁹⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 85.

¹⁹⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 86.

Školní docházka

V této povídce vypravěčka popisuje, jaký byl problém dostat se v zimě za velkého sněhu z Javořinky do školy v Hamrech nebo v Bílé. Informace čerpá z úst stařenky Baláškové.

No a dyž, aby se do té školy dostali, tak že šla kráva napřed, za tou krávou že byl koš s kamením a ta kráva tahla ten koš s tím kamením, a tím jim protahla tu cestu. A potom teda mašírovali do Hamer nebo do Bílé jako ten průvod takovy. Já sem říkala: „Kolik těch dětí bylo?“ „No to bylo různý, podle toho jak měli oblečení, jaký bylo počasí, jak bylo moc zima, ale dycky tak nejméně pět, pět prostě nás jako za tou krávou šlo.“ A nazpátek, že se vraceli většinou potmě.¹⁹⁶

Zdenka Tomášková

(narozena 22. 10. 1929 v Zámečku u Kroměříže; zaznamenáno 28. 7. 2010 v Bílé)

4.4.3 Starodávné zvyky

Oproti dnešní době bylo v minulosti dodržování tradičních zvyků mnohem rozšířenější. Jak vzpomínali respondenti, na Velký pátek se chodili mýt ke studánce, aby byli po celý rok zdraví, na sv. Jana (24. června) skákali přes svatojánské ohně a na sv. Štěpána (26. prosince) chodili se štěstím. František Bartoš tento zvyk přisuzuje lidem z Lašska: „Na Laších chodívají ráno i dospělí ‚se štěstím‘ (chvojkou) po sousedech, zvláště svobodní chasníci.“¹⁹⁷ Jak dokládá následující vzpomínka, se štěstím chodily i dívky. Zajímavostí je, že v koledě nahradily slovo „koledníček“ ženským ekvivalentem „kolednička“.

Štěstí

A tenkrát se chodilo s tym štěstím na ty Vánoce a na toho Štěpána. To se takove nosily ty, no, ani tu němám, ale mívala sem někdy zastrčenu, chvojí jedlové a nazdobené pěkně na ty papírami všelijakými a takové. No a to se chodilo po chalupách a jako se koledovalo: „Koleda, koleda, Štěpáne.“ Anebo, hodně tych koled, tak: „Já sem malá kolednička, tetičko, přišla sem k vám pro červené jablíčko. Pro jablíčko červené, pro koláček bílý, jak je vám ten koledníček milý.“ No a to je,

¹⁹⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 87.

¹⁹⁷ F. Bartoš: c.d., s. 24.

*eště hodně se dá povídat'. No a za to dycky buď padesátník anebo koruna, to byl jako taký výdělek.*¹⁹⁸

Anna Červenková

(narozena 16. 6. 1919 v Bílé; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Po sv. Mikuláši, dne 8. prosince na Slavnost Panny Marie počaté bez poskvrny prvotního hříchu, chodívala po staveních Matička, žena v bílém hávu, která nosívala dětem rozličné dobroty. František Bartoš¹⁹⁹ uvádí, že na Podluží chodí Matička večer po sv. Mikuláši, učí děti modlitbě, ale dary nerozdává, na západní Moravě zase chodívá večer na sv. Barborku (4. prosince) a jinde společně se sv. Mikulášem.

Matička

Já si vzpomínám, že vždycky, když (měli) byl prosinec, tak mi zme se hrozně jako děti těšily. Stařenka nám vždycky říkala: „Jestli budete hodní, uvidíte, že ku vám přijde Matička.“ No a já to mám furt utkvěné dycky jako, protože je Marie, že, osmého prosince, je Marie, že, šestého bylo Mikoláše, nebo že, a osmého je Marie. No a oni jako měli, Mikoláš, vždycky sme dostali něco, ale vždycky ta Matička že přijde. No a já už snad sem měla deset roků a furt sem byla zvědava, nikdy sem tu Matičku jako neviděla. Protože my vždycky zme to dostali buď za okno nebo nějak, no. Takže já sem mohla mít těch deset roků, no, možná jedenáct. A moje sestra Božka a bráška byl malý ... No a tak jednou, tak to bylo ráno, bouchalo na dveře. Maminka říkala: „Jé, kdosi tu je. Běž odemknuť.“ No a já sem šla odemknuť. Maminka dobře věděla, kdo tam je. No a to byla naše stařenka. A ona byla za Matičku. Ona měla dlouhé bílé prostěradlo. No a tak já sem se vyděsila hrozně. No a vždycky nám nosívala sušené jabka, sušené hrušky, švestky ...²⁰⁰

Marie Červenková

(narozena 8. 9. 1941 v Bílé; zaznamenáno 1. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

¹⁹⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 88.

¹⁹⁹ F. Bartoš: c.d., s. 9.

²⁰⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 89.

4.4.4 Povídky ze současného života

Následující povídky se týkají nejrůznějších témat. První z nich líčí, jak bylo pro obyvatele Starých Hamer těžké opustit před výstavbou přehrady svá bydliště. Na tuto vzpomínku navazuje druhá, ve které vypravěčka, bývalá majitelka obchodu nad kostelem sv. Jindřicha, popisuje, jak bylo mnohdy náročné po přeměně obce v důsledku vybudování přehrady prodat všechno zboží.

Stěhování na poslední chvíli

Tam byl člověk, měl baráček přímo u vody. Taký dřevěný a byl to stryk od ze Samčanky od tety Marty. Bakota se menoval. A ten ti nechce z tamodsud odejít. Potom byl starostu v Hamrách na obci. Starostu národního výboru. A on ti pořád prostě, že z tamodsud se neodstěhuje z té Řečice. Ež to napouštěli, ja, tu vodu, tu přehradu, tak měl po práh vody, než z tamodsud ho dostali.²⁰¹

Vojtěch Lukeš

(narozen 5. 4. 1938 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 22. 7. 2010 v Ostravici)

Zbytky z obchodu

My zme pořád jenom vymýšlali. Zůstaly rohlíky – no nic, ty zůstanou na strouhanku. Zůstal chleba – cosi se hodilo do mražáku, udělaly se topinky, udělalo se to. Zůstal salám – tak co, honem musíme nějaký guláš nebo gulášovu polívku z toho. A pořád zme jedli to, co v obchodě nám zůstávalo, tak zme to museli zužitkovat, ať to nepříde vniveč.²⁰²

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

V další povídce respondentka vzpomíná na smrt svého otce, který byl po celý život velice zbožný. Ve farním kostele v Bílé dělal kostelníka a zpěváka. Snad za jeho dobrotu a všechny služby věnované církvi a Bohu mu bylo dopřáno v 82 letech zemřít na prahu kostela, bez jakékoliv bolesti a trápení.

²⁰¹ Přílohy – zvukový záznam č. 90.

²⁰² Přílohy – zvukový záznam č. 91.

Lehká smrt

No a tak šel do kostela ráno, ještě že půjdě na mšu, to bylo před půl sedmu. A maminka se za ním prý ještě tak nahlídla ještě a on tatínek, že se tak ještě obhlídnul na zadek zase. Že se podíval. Včil do kostela, kostel ještě byl zavřený, pan farář tam ještě nebyl. Tak to obešel do zákristie. No a před zákristií překročil práh a bác a konec. Tak měl taku lehkou smrt'.²⁰³

Anna Červenková

(narozena 16. 6. 1919 v Bílé; zaznamenáno 31. 7. 2010 v Bílé)

Zato starý pan Literák, kterému říkali gazda, doplatil na to, že si na svůj pravidelný výlet do hospody nevzal svého věrného koníčka. Minul mostek, spadl do řeky a utopil se.

Jak skončil starý Literák gazda

A on měl koníčka, on ho dovez domů, on moh být ožralý. Ho nasadili na vůz a kůň věděl, jak má íst', ja. On měl takový vycvičeného koníčka. Normálně, tak ho naposadili do toho vozu a kůň ho dovezl domů, zas na to Řehúci, jo. Jenomže jednou koníčka nechal doma, šel pěšky. A neska to je, jak je to most přes přehradu, co je na druhou stranu, je to v tym Masarykově údolí. A tam byl taky malý mostek přes ten potok, tam ještě nebyla přehrada, to byl ještě furt ten to. A šel do té hospody, minul to, nák ten mostek, spadl a tam se utopil. Našli ho tam potom na druhý den. Tak tak skončil chudák starý Literák gazda.²⁰⁴

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Následuje příhoda ze studentského prostředí, která líčí, jak zařídit, aby student nemusel na těžkou zkoušku. V tomto případě se jedná o studenty Lesnického učiliště v Bílé.

Zlomená ruka

Anebo ještě ti jeden řeknu přímo od kluků takový. Tak nechtěli ti kluci, tak oni měli tych sedmnáct osmnáct roků, a nechtěli ke zkoušce. Měli nějaké zkoušky na konec

²⁰³ Přílohy – zvukový záznam č. 92.

²⁰⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 93.

*roku. A ten jeden, dva byli, nechtěli jít ke zkouškám, ja. Tak co, zebrali kýbl ten plechový, normální a klacek takový, dost hrubý. Šli na tu sjezdovku do Bílé a ten jeden dal ruku na ten kýbel a ten druhý mu po ní praštil a zlomil mu ju, aby šel na nemocensku.*²⁰⁵

Vojtěch Lukeš

(narozen 5. 4. 1938 v Ostravici [nyní Staré Hamry]; zaznamenáno 22. 7. 2010 v Ostravici)

Poslední memorát vypravuje o zásahu horské služby, který skončil šťastným nalezením hledané osoby.

Ztracená borůvkářka

*Pod Gruněm šla taková babka, šla na borůvky. A ta se na noc nevrátila. Tak ti mladí, jo, volali na horskou: „Babička se nám z lesa nevrátila, zabloudila, ztratila se.“ Tak šťastný konec zas. Tak zme pročešávali od Švarný Hanky dole po Černú, údolí Černá, k Bílému kříži. Babička vesele měla baňku pětilitrovu borůvek. Ona se na noc přikryla trávou, četynou, baňku borůvek snědla od hladu. A babička žije dodneska. (smích) Tak ju našli kluci, jo, ve smrčkách, tam na takové pasece.*²⁰⁶

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

²⁰⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 94.

²⁰⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 95.

4.5 Humorky a anekdoty

Povídky obsažené v této kapitole jsou rovněž memoráty. Vyznačují se ale výrazným humorným podtextem. Vypravěči jsou podávány tak, aby se posluchač v první řadě pobavil. Typické je, že povídky končí překvapivou a humornou pointou. První z nich nese název *Letadlo u posrané jedle*.

Letadlo u posrané jedle

Dále, tam hodně ti lidi z tych Těšiňoku, oni tak – tam byl obchod a hned vedle obchodu byla hospoda. A ti starousedlíci chodili nakupovat, samozřejmě potom s nákupem vlezli do hospody a seděli. Řachali, vykládali různé věci a popíjali. A tam nějaký Lukeš z toho Řehúciho pravi: „Už musím íst', už se šěři.“ A taku zkratku, od posrane jedle se to pravi. Temu že, čemu to je ta posraná jedla. Je dodněš a je to památný strom. Dodněš stojí a je to cedulka „chráněný státém“, jo, jako dali z Rožnova CHKO. Temu, že jak přšelo, každý si čapnul a pod tu jedlu...jo, udělal potřebu. Temu má název posraná jedla. A od te posrane jedle byl chodník na to Řehúci. Samozřejmě před tym su po lese to, zlomy různé. A přes ten chodník idě idě zehnutý jako hoček, šel ten Lukeš a narazil hlavu do toho zlomu, jo, do toho vývratu. „Mala,“ pravi, „tu cosi je, tu cosi leži.“ A huči to, bo hučel věter, jo. Tak to šumělo ty lesy, dolu potok. A pravi, přilezl zpatky do toho Charbulaka, pravi: „Chlapi, potě pomoct, tam spadlo letadlo! Ludě volaju o pomoc a jo právě ted' sem tu, abystě šli mi pomoc tym luďám nebo co.“ A přišli tam a tam byl ten vývrat. Jej, tak mu nadali!²⁰⁷

Miroslav Milata

(narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Další dvě povídky hovoří o Jurule, svérázného obyvatele Javořinky, která se stala během svého života kmotrou snad stovky dětí. V první povídce je vylíčeno, jak Jurula během cesty od pana faráře vytratila z peřinky právě pokřtěné děťátko. V knize *Pytláci v zadních horách*²⁰⁸ je popisována naprosto totožná „nehoda“, kmotrou je ale „matka Oprštěná“ z Podolánek. Nabízejí se dvě možnosti – buď se

²⁰⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 96.

²⁰⁸ Krop, V.: c.d., s. 112.

jedná o tutéž příhodu, která se stala jednou, ale byla přisouzena dvěma různým kmotrům, nebo se tato nehoda s prázdnou peřinkou opravdu stala vícekrát. Pravdy se dnes už asi nedopátráme, to ale nemění nic na tom, že se veselé příhodě můžeme od srdce zasmát. Druhá povídka, v níž je hlavní hrdinkou opět zasloužilá kmotra, vysvětluje vznik místního přirovnání „bažebný jak bažebná Jurula“.

Jak kmotra vytratila dítě z peřinky

Tam na Javořině bydlela nějaká rodina - manželé, menovali se Juři nebo tak nějak. Říkali jim, jí říkali Jurula. A oni neměli děti a bydleli v nějaké chaloupce, velice chudé, že ani podlahu neměli, měli prý jenom hlínu na zemi. Ale byli strašně hodní a ona prý snad odnesla ke křtu sto dětí. A právě babička vykládala, že nesla někoho ke křtu z těch Kostí. No a zřejmě si ráda lokla, no a ona se vrátila z kostela a přinesla prázdnou peřinku. (smích) Tak šli a dítě hledali, až ho našli.²⁰⁹

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Bažebný jak bažebná Jurula

A ona taky, že ten její muž dělal někde v Bílé. Dyž se dělalo u toho císaře pána nebo tak, tak chodil nějaký protektor nebo někdo vyplácet mzdu někde do hotelu. No a ona tam těž čekala na tu výplatu. A on prý si dal jídlo a ona prý chudák měla hlad, tak prý mu vpadla do toho jídla, snědla mu to a říkala: „Inu, inu oni by to nezjedli.“ Tak od té doby se říkalo, že je někdo bažebný jak bažebná Jurula.²¹⁰

Ludmila Remešová

(narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku; zaznamenáno 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Humorka rozsahem snad nejdelší popisuje první setkání Helenky, respondentčiny tety, s alkoholem. Povídka je velice dobře obsahově i formálně vystavěná.

Jak si Helenka lízala alkoholu

Co si pamatuju, tak vím, jak vykládala, že by to měla napsat do těch Bakalářů, tak se to menoval ten pořad. Povídá, že byla malá, a to byli vtenkrát byli na tom Baraní, dědeček tam byl na té hospodě. A povídá: „Helenko, zajdi mi dolu do sklepa,“

²⁰⁹ Přílohy – zvukový záznam č. 97.

²¹⁰ Přílohy – zvukový záznam č. 98.

dostala džbáněk, „a natoč kmínku.“ To se tenkrát neprodávalo ve sklenicích alkohol, ale bylo to v sudech. A to se dycky natočilo do džbánu a pak se to v té hospodě rozlívalo. No a tak ona šla, natočila do džbánu, jak to už chtělo odkapnut, tak to olízla a ono to bylo takové dobré, sladké, tak se trochu napila i z toho džbánu. No a aby to nebylo vidět, tak zase dotočila a tak to udělala několikrát, džbáněk odnesla. Za chvíli přiletěla ... Jí maminka zemřela, dyž měla, moje mamka měla tři roky a byla jako nejmladší, tak jich pomáhala vychovávat teta, právě od dědečka sestra ... Přiletěla ta teta a povída: „Františku, prosim tě pod', s Helenku je zle. Co s ní budeme dělat?“ Helenka úplně byla jako, no, jak po alkoholu, že. Vedle bydleli nějací Staníkovi. Povída: „Honem, já letím ke Staníkům, ať pan Staník zapřáhne, ať ju odveze dolu,“ to bylo v zimě, „na saních ať sjede dolu do Hamer k doktorovi.“ No a ted' přišel do hospody, že se musí hospoda zavřít, že Helenka je zle. A přišel tam právě ten Staník a povída: „Ale pane Hrnčíř, nechte...“ Jo a že je jí strašně zle, tak to bylo, že je jí strašně zle. Tak kdosi říka: „Dejte jí štamprlu slivovice.“ Tak do ní naleli eště štamprlu slivovice. No a tož to už Helenku úplně dorazilo. A ten, náhodou tam potom přišel ten Staník, co se děje a to. A on říka: „Ale pane Hrnčíř, nechte ju vyspat, nechte ju vyspat, já sem byl na dvorku a ted' sem viděl, že tam kdosi ve sklepě chodí, tak sem se díval a Helenka tak statně polizovala tam z toho žbánu.“ (smích) Tak se to tak prokouklo, že nakonec Helenka z toho fakt vyspala a bylo dobře. (smích)²¹¹

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Hrdinkou další humorky je Božena Lukešová, osobitá žena, která po celý svůj život hýřila vtipem a lidem ve svém okolí prováděla nenapodobitelné kousky a žerty. Její specialitou byla mystifikace. Příhoda je zaznamenána i písemně ve *Starohamerském zpravodaji*.²¹²

Sociální pracovnice

My sme šli do kostela na osm hodin, na osmou bylo v kostele, a manžel říkal, že až my odejdem, on měl něco s nohou, a tak až my odejdem, že on se oholí a umyje a

²¹¹ Přílohy – zvukový záznam č. 99.

²¹² *Starohamerský zpravodaj*, č. 7. Obecní úřad Staré Hamry 2006.

tak, no. Aby se dal do pořádku. Tak dobře. No ale, já nevím, jestli se zamknul nebo nezamknul. A najednou ťuk ťuk na dveře a to a za dveřmi paní vystrojená a představila se, jako že je sociální pracovnice. No a tak že se ho ptala, brašnu měla přes sebe, no a že se ho ptala, jak mu je a tak a jak se cítí. A on říkal, jako že už lepší a to. No, tak si spolu vykládali. A on ju nepoznal. Paní měla paruku, vycpané tady prsa, namalovaná byla. A kabelku přes rameno, že, na podpatku střevíce, jenom ty punčochy nepasovaly k tomu. Ty punčochy, víte, jaké nosily ty silnější punčochy. Také trochu shrnuté to měla. A manžel říkal, že do té doby ju nepoznal jako, že prostě odpovídal na ty otázky a to. A jak se podíval na ty nohy, praví: „Dyť vy ste tětka Lukšena!“ (smích)²¹³

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Říká se, že život je nejlepší scénárista. Dokazuje to i následující povídka, která líčí, jak se sjelo celé příbuzenstvo na pohřeb žijícího a naprosto zdravého člena rodiny. Omyl byl naštěstí záhy vysvětlen. V avizovanou dobu se pohřeb opravdu konal, jen v rakvi ležel někdo úplně jiný.

Přežil vlastní pohřeb

Byl poslaný telegram v Hamrech: „Zemřel otec. Dcera. Pohřeb tehdy a tehdy.“ No tak poslali to do Ostravy, do Brna a všude po té rodině. Až uviděl telegram, přečet ho a říkal: „Jěšinerky, Francek Lid'ak zemřel. Tomu musíme jít všeci na pohřeb. Co se tež mu stalo, tak náhle zemřel. Tož chudák,“ mamka se menovala Lidka, „chudák Lidka, co si tam sama počne. Tak musíme jít.“ No tak oni se v té ... A do Brna přišel tež telegram. A on si říkal: „Tož, to snad není možné, co se tomu švagrovi stalo, že tak náhle zemřel.“ Ale už mu to vrtalo hlavou, víte, že tam bylo jenom napsané dcera, a nebylo napsané jako která dcera. Tak ti z té Ostravy nakoupili věnce, všecko a jeli na ... večer už v těch sedm hodin přijeli do Hamer. A už v tom, on jezdil myslím autobus, a v tom autobuse se jich lidé ptali: „A tož komu dete na pohřeb?“ „No Franckovi Lid'okovi, on zemřel.“ A kdosi říka: „A dyť sem ho eště ted' viděl v Hamrách. Tož, co se mu tež stalo? To muselo být cosi náhlé.“ Přišli dom, přišli nahoru, bylo tma a odemklé. Tak si říkali, no tak asi je to pravda, že eště dostali

²¹³ Přílohy – zvukový záznam č. 100.

*takový strach. A ty věnce a to všechno nechali tam na potíní. No a vešli dovnitř. A naráz podívali se a děda v lůžku ležel. (smích)*²¹⁴

Ludmila Menšíková

(narozena 16. 1. 1943 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 9. 9. 2010 ve Frýdlantě n/Ostravicí)

Vypravěčem s největším repertoárem humorných historek a anekdot je určitě pan Ladislav Ničman. V první zaznamenané povídce líčí, jak využil podobnosti svého spoluhráče z kapely se známým českým vězněm a nechal své posluchače v přesvědčení, že jim hraje sám Jiří Kajínek.

Kajínek

S Jirku Hamplem sme hráli šest hodin v kuse. (nesrozumitelné) On vypadá jak Kajínek, úplně. Sme hráli a baba v Turzovce: „Boha jeho, keď to je Kajínek!“ Já říkám: „Ano, je to Kajínek. On je dokonce od toho Mírova, bo to je blízko Mohelnice. Já sem ho na tři dni vymoh, aby tu šel zahrát a hraje. Potem ho musíme zavřít, ni?“ Kura, já sem potom musel: „Né, to není pravda, je to Jirka Hampl.“²¹⁵

Ladislav Ničman

(narozen 31. 12. 1944 v Krásné; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Následující dvě povídky nebyly zaznamenány jako zvukový dokument, ale jsou převzaty z respondentovy vlastní tvorby. Vypravěč sepsal na dvojlist papíru vtipné historky a sám je rozšířil mezi lidi. V prvním „blábolu“, jak respondent své humorky nazývá, vypravuje o tom, jaké následky může mít terování střechy (natírání střechy asfaltem). Druhá historka dokládá vypravěčův vtip a pohotovost.

Jak terovali

Na Gruň se přistěhovol jeden chlop a ten pomohol ruzně po chalupach. Domluvjul, co třeba bylo zrobit'. No prišol schvalně a věšinu, jak gazda něbyl doma. Tež roz mjul naterovať střechu terem, tak prišol, roba sama doma, očka mrkly. Dol ter na pec v kuchyni vařit' a šli oba na huru. Jak tak asi počítali a počítali stěbla sěna, ten ter na pecu vařenim vyskipol a chalupka byla v plameňu. „Tak sem ti to, Agnešo, doterovol,“ zknurčul ten chlopisko němrava. Tak tak se oba zhrnuli z hury za

²¹⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 101.

²¹⁵ Přílohy – zvukový záznam č. 102.

chalupu do břeha. No, že je to pravda a stalo se to, dokazuje místo po té chalupě u transformátora u JZD na Gruňu.

Ladislav Ničman

Haviř ze Švorné Hanky

Roz vom tak idu rano do ovčina kolem Švorné Hanky, tu vylezě haviř, chlop jak hora, ruky jak uhelné lopaty. No idě ku mně. Jo si myslim, co asi chce? Možna ovčí sýr, žinčicu, oščepek, brynzu něbo co? Ale on zhurta: „Synku, to je měsíc lebo slunko?“ A bylo vidět, že eště něšpol a byl ve veselé náladě. Tak jo pravim: „Vy jo, něvim, bo něsem zdejší.“ Un sě zarazul a jo šol k ovčinu. Jak mě vid’ul podruhe, volol: „Počkaj!“ A jak přišol ku mně, pravjul: „Synku, davno už mě tak nikdo něvydrbol.“ A ze širokým usměvem mě to haviřisko pozvalo na večer na Švornu Hanku.

Ladislav Ničman

O následujících záznamech můžeme mluvit jako o anekdotách. V případě „hlodů“ se jedná spíše o vtipná rčení či aforismy.

Vysokoškolské a středoškolské vzdělání

Jinak já říkam, že mám vysoku školu každému. Sem dokonce, mě chtěli dát na VUML policejní škole na SNB.

Já sem říkal: „Já mám vysoku školu.“

„Jaku?“

„Bezručovu - osm set metrů nad mořem. A středoškolské vzdělání.“

„Jake? Dyť nikde...“

„No bo sem chodil jenom ve středu do školy.“²¹⁶

Ladislav Ničman

(narozen 31. 12. 1944 v Krásné; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

²¹⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 103.

„Hlody“

*Tak co mě tak napadlo ted', zase jeden taky můj hlod: Můj děda, jak žul, tak kúřul a pjul, a jak zemřel, už přestal kuřit' aj piť. Anebo: Lidé kvůli malé blechy nevid'o stádo slona.*²¹⁷

Ladislav Ničman

(narozen 31. 12. 1944 v Krásné; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

Říká se, že podstatou vtipu je, že spojuje věci zcela různé a přisuzuje jim naprosto neočekávané vztahy. Čím jsou spojované věci významově vzdálenější a čím se jejich spojení jeví nenucenější, tím je vtip podařenější. Jako v následujícím případě.

Básnička

*Můj syn nejstarší, ten jak měl složit básničku: „Maminko, já taky mám jednu, no mám jednu: Maminko, ty si moje,
já sem tvůj,
budem spolu vozit hnůj.“ (smích)*²¹⁸

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

²¹⁷ Přílohy – zvukový záznam č. 104.

²¹⁸ Přílohy – zvukový záznam č. 105.

4.6 Přísloví a rčení

Na otázku, zda si respondenti vzpomenu na nějaké hojně užívané přísloví nebo rčení, jsem nedostala příliš odpovědí. Zaznamenala jsem jedno všeobecně známé přísloví ve znění: *Čí chleba jíš, toho píseň zpívej*. Jedná se o staré české úsloví, které může mít dva odlišné významy. Vyjadřuje jednak požadavek loajality k tomu, kdo danému člověku pomáhá a dává práci, na druhé straně může poukazovat na to, že člověk formuje a vyjadřuje svůj názor dle požadavků toho, kdo jej živí.

Dále se mi podařilo zachytit dvě specifická rčení, která respondentka zná z úst svého strýce: *Mám peněz jako Pán Bůh bratrů*.

Déle moje bídy jako vaší rozkoše.

V prvním případě chtěl strýc vyjádřit, že nemá žádné peníze, stejně jako Pán Bůh nemá žádné bratry. Stejnou skutečnost sděluje například rčení: *Má peněz jako žába chlupů (peří)*.²¹⁹ Druhé úsloví respondentka slyšela, když maminka nechtěla strýci nalít kořalku. Vyjadřoval tak, že je chudák.

4.7 Pranostiky

Na rozdíl od přísloví a rčení respondenti znali pranostik mnohem více. Nejprve zde uvádím ty, které jsou vázány na jednotlivá roční období a na systém kalendářních svátků:

- *Únor bílý – pole sílí.*
- *Duben – vyměto z humen.* (V dubnu hodně fouká, ještě je nečas.)
- *Na svatého Řehoře čáp letí přes moře, líný sedlák, který neoře.*
- *Na sv. Jiří vylézají hadi a štíři.*
- *Po Jiřím už by se nemělo chodit po pastvinách, ale jen po chodníčkách.*
- *Až po Juřím se může sedat na zem, ze země jdou jedovaté výpary.*
- *Uchcaný jako Žofka.* (Pokud prší na sv. Žofii, příštích třicet dnů nepřestane; srovnatelné s pranostikou: *Žofie pole pochčije*.²²⁰)
- *Svatá Markéta hodila srp do žita.*

²¹⁹ Bittnerová, D. – Schindler, F.: *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Praha 2002, s. 168.

²²⁰ Urban, Z.-Robek, A.: c.d, s. 160.

- *Svatá Anna – chladna zrána.*
- *Svatý Vavřinec – první podzimec.*
- *Jako Vavřinec navaří, tak se podzimec vydaří. (Jiná varianta: Jak vavřinec zavaří, tak se podzim vydaří.²²¹)*
- *Svatý Vavřinec donese hrnec na brambory. (Jiná varianta: Na svatého Vavřince – brambory do hrnce.²²²)*

Co se týká frekvence, nejčastěji respondenti uváděli pranostiku *Svatá Anna – chladna zrána* (4 respondenti) a pranostiky *Na sv. Jiří vylézají hadi a štíři* (3 respondenti) a *Svatá Markéta hodila srp do žita* (3 respondenti).

Další záznamy se týkají prognóz, jaká bude zima. Naši předci průběh zimy předpovídali podle nejruznějších přírodních úkazů:

- *Je-li hodně hřibů, bude silná zima a hodně sněhu.*
- *Když má cibule hodně sukniček, bude tuhá zima.*
- *Když má zvěř hodně loja, bude velká zima.*
- *Je-li hrudní kost u slípky zbarvena dotmava, můžeme čekat tuhou zimu.*

Podobně se předpovídal i nejbližší průběh počasí – zda-li bude hezky, či zaprší-li.

- *Jak kury dluho choďa, tak budě pršet. Jak idu spať, budě pěkně.*
- *Když fučí ráno vítr do rosy, bude pršet.*
- *Když kameny před dveřmi navlhnu, přijde do dvou dnů déšť.*
- *Když komáři tlučou masnici, bude pěkně. (Tlouci masnici znamená létat ve válci nahoru dolů.)*
- *Pokud se mračí od Klubové, přijde bouřka či déšť.*

²²¹ Tamtéž, s. 186.

²²² Tamtéž, s. 187.

4.8 Ostatní žánry

Kromě výše uvedených žánrů ústní lidové slovesnosti se mi podařilo zaznamenat ještě posměšky na jména, úryvky hymny a jednu báseň.

Pro posměšky na jména je typická záliba v rýmování, jak dokládají i tyto záznamy sepsané paní Annou Liškovou, bývalou místní učitelkou.

Posměšky na jména

Marie: Maryna, čuryna,

vezla kašu do mlýna,

němohla ju uvezt,

musela ju ujest.

František: Franta Rasu

hrol na basu

staré krávě

u ocasu.

Stará kráva

byla ráda,

že mo Franta

kamaráda.

Anna: Hana Hanu

něpohani,

kdyby bylo

hovno na ni.

Bedřich: Bedra, národní knedla.

Jan: Jan Kolián

ten mo hlavu

jako džbán.

Anna Lišková

Hamerské hymny

My máme dvě hymny Hamry – lašsku a sleskomoravsku. V jedné se zpívá: Srol, srol, srol, trovy se držol, trova se s ním utrhla a on beknul do hovna.“ A tak sme to dozpívali a ta redaktorka z Ostravy, ona je z rozhlasu, (nesrozumitelné) vyborna holka, ale ju to tak dorazilo, pry: „ (nesrozumitelné) to je taka sprostárna.“ „Co, dyť to je naša hymna! Tak vam zazpívam našu druhu hymnu moravsku. Tam se zpívá: „Přišel za ňu ...“,“ to už neznám, „dal ji jupku, potrhl ji dupku rozkošnu.“ Ona: „Dyť to je tež take sprostě!“ (smích)²²³

Ladislav Ničman

(narozen 31. 12. 1944 v Krásné; zaznamenáno 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

V případě údajné lašské hymny se jedná o skatologickou píseň, kterou zaznamenal již Jan Jeník rytíř z Bratřic.²²⁴ Jeníkova varianta zní následovně:

*Sral, sral, sral,
trávy se držel;
tráva se mu utrhla
a on upad do hovna –
zmazal si prdel.*

Posledním zaznamenaným útvarem lidové slovesnosti je báseň paní Marie Liškové reflektující situaci ve Starých Hamrech po výstavbě přehradní nádrže Šance. Z básně cítíme, že tato stavba byla velikým a necitelným zásahem do života místních obyvatel. Báseň vyšla v mírně pozměněné podobě v publikaci *Pozdrav z Čeladné*²²⁵ pod názvem *Vzpomínka*.

²²³ Přílohy – zvukový záznam č. 106.

²²⁴ Viz. Traxler, J. *Písňe krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic, 1. díl*. Praha 1999, s. 561.

²²⁵ Magnusek, K.: *Pozdrav z Čeladné*. Frenštát p./Radhoštěm 1995.

Přehrada

*Tam v Beskydech pod horami
vesnice se rozkládá,
proměněná k nepoznání,
změnila ji přehrada.*

*Lesy šumí jako kdysi,
větrík s listím hraje si,
potůček svou píseň zpívá,
je mi smutno, stýskám si.*

*Vzpomínám si na ty časy,
kdy do Hamer jezdil vlak.
Cestování Frýdlant–Bílá,
to už není jenom tak.*

*Místo chalup na Samčance
vystavěn je panelák
a u naší školy staré
zbudován je kulturák.*

*Tam naproti na středisku
pro nemocné záchrana.
Jak se tam jen mohu dostat,
když je cesta vzdálená?*

*Přehrada nás rozdělila,
neznáme se pomalu.
Spřátelí nás naše škola
přestavěná z Horalu.*

*Tam na Gruni živo bylo,
zeleň, pěkné kopečky,
chaloupky jsou poloprázdné,
pasou se tam ovečky.*

*Hodně lidé opustilo
kraj svůj i své domovy,
vzpomínají, vracejí se,
těžko zvyknout na nový.*

*Rád se starý Hamřan vrací
do míst, které miloval,
přirostly mu k srdci, k duši,
mnohý se i rozplakal.*

*My, co jsme zde věrně žili,
neb se dříve narodili,
buďme hrdí na svůj kraj,
vždyť i Bezruč o něm psal.²²⁶*

Marie Lišková

(narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech;
zaznamenáno 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech)

²²⁶ Přílohy – zvukový záznam č. 107.

5. VYHODNOCENÍ TERÉNNÍHO VÝZKUMU

5.1 Žánrové rozvrstvení ústní lidové slovesnosti

Během terénního výzkumu provedeného v červenci a září roku 2010 se mi podařilo od třiatvaceti vypravěčů ze Starých Hamer a Bílé získat devět různých žánrů ústní lidové slovesnosti. Došla jsem ke zjištění, že mezi nejživější vypravěčské druhy patří pověrečné povídky, memoráty, humorky a pověsti. Méně zastoupeny byly tzv. drobné folklorní žánry jako anekdoty, pranostiky, přísloví, rčení a posměšky na jména. Zaznamenala jsem také jednu skatologickou píseň a jednu báseň.

Přestože pověrečná povídka neboli numinózní pověst už dnes není nejrozšířenějším vypravěčským druhem,²²⁷ ukázalo se, že v námi zkoumaném regionu pověrečná povídka dosud žije a tvoří základnu repertoáru místních vypravěčů. Specifikem oblasti je vyprávění o lesních divoženkách nazývaných lulkaně či haly, které se v žádné jiné lokalitě u nás ani v sousedních státech nevyskytuje.²²⁸ Během folklorního sběru jsem zaznamenala dvě tematické skupiny těchto povídek – první hovoří o setkání lulkaní s dřevorubci, druhá líčí návštěvu divoženek u místních obyvatel. Oba typy pověstí byly zaznamenány již Tomášem Čepem ve 20. letech 20. století. Pokud povídky z obou terénních výzkumů, které od sebe dělí téměř jedno století, porovnáme, zjistíme, že hlavní motivy a dokonce i repliky zůstaly nezměněny. Jelikož všichni vypravěči uvedli jako zdroj těchto pověrečných povídek vyprávění někoho blízkého a nikdo z nich nepotvrdil, že by povídky znal z literatury, jedná se o jasný důkaz životnosti ústní lidové slovesnosti.

Další pověrečné povídky hovoří o nadpřirozených bytostech, jako je basrmon a fajermon, o strašidelných místech a tajemných jevech, které doprovázejí smrt a bloudění. Ve dvou povídkách je dokonce zaznamenáno zjevení Panny Marie. Vypravěči hodně mluvili také o pověrách a magii, což dokazuje, že se v této horské oblasti víra v iracionální skutečnosti udržovala poměrně dlouho.

Mezi další produktivní a dynamické folklorní žánry tohoto kraje patří memoráty a humorky. Téměř všichni respondenti jsou pamětníky druhé světové

²²⁷ Srov. Janeček, P. c.d., s. 64.

²²⁸ Srov. Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Ostrava 1997, s. 111.

války, navíc žijí v lokalitě, kde působili partyzáni, je tak přirozené, že nejčastěji hovořili o válečných událostech a partyzánském hnutí. Vypravovali také o životě svých předků, o zvycích a o zajímavých událostech a osobnostech, které poznamenaly jejich život a utkvěly jim v paměti.

Poměrně velkou životnost v této oblasti vykazují také pověsti. Zaznamenala jsem tři druhy: místní pověsti, které hovoří o zaniklých hradech, osadách a zakopaných pokladech, dále etiologické pověsti, které vysvětlují původ staveb a vznik přírodních jevů, a především etymologické pověsti, která zachycují lidová vysvětlení názvů osad.

Mezi vypravěči jsou poměrně hojně rozšířeny pranostiky, které se váží ke konkrétnímu kalendářnímu svátku nebo přírodnímu jevu, podle kterého lze předpovídat krátkodobý i dlouhodobý vývoj počasí. Mnohem menší frekvence výskytu byla zjištěna u přísloví a rčení.

Kromě těchto typických druhů lidové slovesnosti se mi podařilo zaznamenat i několik škádlivých posměšků na jména, jednu báseň a skatologickou píseň. Ta je respondentem podávána jako místní hymna. Zřejmě ani on sám netuší, že se jedná o variantu písně zaznamenané již Janem Jeníkem z Bratřic na počátku 19. století. V tomto případě se opět jedná o důkaz životnosti ústní lidové slovesnosti.

Pokud porovnáme žánry zaznamenané v terénním výzkumu v roce 2008, z kterého vzešla citovaná bakalářská práce, a žánry zachycené během výzkumu v roce 2010, dojdeme ke zjištění, že druhý výzkum, který byl mnohem rozsáhlejší, prokázal větší bohatství a pestrost zdejšího slovesného folkloru. V prvním výzkumu byly zaznamenány pouze tři žánry ústní lidové slovesnosti (pověrečná povídka, memorát a etymologická pověst), ve druhém jich bylo zaznamenáno devět.

Z hlediska formální a umělecké stránky lidové povídky odpovídají tomu, že jsou podávány ústně – nesou tedy všechny znaky mluveného projevu. Na první pohled je zřejmá uvolněnost syntaktické skladby, která je dána především chybějící větnou perspektivou u vypravěče. Věty jsou k sobě řazeny lineárně, nejčastěji spojkou *a*, resp. spojovacím výrazem *no a*. V povídkách často nalezneme vsuvku, elipsu, anakolut, zeugma, atrakci, parcelaci či kontaminaci. Vypravěči také opakují slova nebo celá slovní spojení, aby získali čas a uspořádali si následující myšlenky. Ke stejnému účelu slouží i parazitní zvuky, kterými mluvčí vyplňují dlouhé pauzy mezi větami nebo větnými úseky, a používání vycpávkových slov (např. *no, jako, vlastně, právě, já nevím, že* atd.). K udržení pozornosti posluchače mluvčí do svého

projevu zapojují rozličné kontaktní prostředky (*že, víte, to vám povídám* atd.). Zvýšené pozornosti publika dosahují také oživením povídek přímou řečí a dialogy. Co se týká stylistiky a slovní zásoby, všechny zaznamenané lidové povídky nesou znaky místního dialektu, které byly podrobněji rozebrány v teoretické části práce. Mluvčí používají nespisovná slova, citově zabarvené výrazy a nebojí se sáhnout ani po vulgarismech. Během výzkumu jsem nezaznamenala použití žádné formule, časté ale bylo odkazování se na svědectví někoho blízkého (např. *Křestný z Roha, ja, křestný on se dušoval; To moje stařenka Kurečková jako vykládala; To vždycky Frantík, že, švagr vykládal jako*). Povídky často končily výraznou pointou (...*a to babička vydechla naposledy; A v ten den umřela ta její teta*) nebo potvrzením, že takto se o dané věci skutečně vykládalo a respondent si to tímto způsobem uložil do své paměti (*Nevím, ale takle sem to slyšel od těch lidí; To si pamatuju*).

Jak již bylo řečeno, jedná se o povídky mluvené, primárně určené k poslechu, jejich umělecká hodnota je tedy dána především přednesem vypravěče. O tom již v následující kapitole.

5.2 Repertoár a výkony jednotlivých vypravěčů

V červenci a září roku 2011 jsem navštívila celkem třiatdvacet obyvatel Starých Hamer a Bílé, kteří svolili k řízenému rozhovoru a zaznamenání vyprávěných lidových povídek. Na základě zpracovaných dotazníků lze o respondentech uvést následující údaje. Jejich průměrný věk činil 70 let. Nejstarší respondentce bylo 91 let, nejmladší 54 let. Starší obyvatele jsem pro účely tohoto výzkumu vybírala vědomě, jelikož je všeobecně známo, že ve starší generaci nalezneme dobré vypravěče, kteří mají oproti mladší generaci mnohem více zkušeností a mohou vyprávět i o událostech ze vzdálenější doby (např. o druhé světové válce). Šetření se zúčastnilo 15 žen a 8 mužů. Podle dosaženého vzdělání se soubor respondentů rozvrstvil následovně: základní škola 10, střední odborné učiliště 5, střední škola zakončená maturitní zkouškou 6, vysoká škola 2. Co se týká místa narození, 14 respondentů se narodilo nebo vyrůstalo ve Starých Hamrech, 6 v Bílé. Jedna respondentka pochází z Horní Bečvy, jedna ze Zámečku u Kroměříže a jeden

respondent se narodil v Ostravě a vyrůstal v Ostravici. Každý z nich se ale nějakým způsobem ocitl ve Starých Hamrech nebo v Bílé a sžil se s daným prostředím.²²⁹

Tak, jak se lišily povahy a životní osudy vypravěčů, lišil se i jejich repertoár lidových povídek. Nejvyhraněnější repertoár měli Ladislav Ničman a Josef Kubačák. Ve vyprávění Ladislava Ničmana převažovaly humorky, anekdoty a příběhy ze života, které měly humorné podbarvení a dokazovaly osobitý vtip tohoto vypravěče, který se ve Starých Hamrech snaží rozvíjet místní folklor a bavit lidi. Josef Kubačák je pamětníkem tragických událostí na osadách Medvědí a Břestový za druhé světové války, v jeho repertoáru tedy nalezneme především memoráty týkající se partyzánského hnutí a válečných událostí. Každého posluchače při vyprávění pana Kubačáka musí překvapit, že si detailně pamatuje, co se který den stalo, a ke každé události přidává i konkrétní datum. V roce 1980 se dokonce zúčastnil soutěže pamětníků války.

V repertoárech mnoha vypravěčů převažovaly pověrečné povídky. Bylo tomu tak zvláště u Miroslava Milaty, který strašidelné historky podával s velkým přesvědčením a zaujetím, u Anny Liškové, která v závěru povídek často uváděla objektivní a mnohdy kritický vztah k jejich obsahu, dále u Ludmily Remešové, manželů Kubačákových a manželů Veličkových. Petr Šimeček uvedl ze všech respondentů nejvíce etymologických pověstí, resp. fundovaných výkladů názvů jednotlivých osad. Je to dáno tím, že se dlouhodobě o tuto problematiku zajímá. Jeho zásluhou bylo dokonce v katastrálních mapách opraveno několik špatně zaznačených lokalit. Jarmila Valášková nejrozsáhleji hovořila o kulturní situaci ve Starých Hamrech v době jejího mládí a poté, co byla zbudována přehradní nádrž Šance.

Co se týká interpretace lidových povídek, nejvýraznější přednes jsem zaznamenala u Miroslava Milaty, který vypravoval velmi živě, poutavě, příběhy dramaticky stupňoval, u Růženy Veličkové, která mluvila výrazným hlasem s nezaměnitelnou melodií, a u Ladislava Ničmana, mistra vtipných průpovědek. Vypravěčky Anna Lišková, Ludmila Remešová a Jarmila Valášková měly své povídky nejlépe logicky vystavěné a své myšlenky dokázaly dobře formulovat.

Nejbohatší povídkový fond byl zaznamenán u M. Milaty (16 čísel), A. Liškové (15 čísel), L. Remešové (11 čísel) a M. Kubačáka (10 čísel).

²²⁹ Více v medailonech vypravěčů v přílohách.

6. ANALÝZA DAT ZÍSKANÝCH Z ŘÍZENÉHO ROZHOVORU S RESPONDENTY

6.1 Nositelé lidové slovesnosti

Už O. Sirovátka si klade otázku, kdo udržuje současný folklor, jací jsou a byli jeho nositelé.²³⁰ Stejnou otázku jsem položila i mým respondentům během terénního výzkumu. Na základě získaných informací můžeme konstatovat, že nejčastěji se lidová slovesnost šířila v rodině. Respondentům vyprávěli především jejich rodiče, zajímavé je, že častěji otec než matka. Dále jim povídali prarodiče, od kterých jako děti slyšali strašidelné historky nebo zážitky z první světové války. Dva respondenti uvedli, že jim nejvíce vyprávěl strýc, jeden prý sám zažil strašidla, druhý byl velmi společenský a veselý člověk, který uměl barvitě vyprávět. V odpovědích se také dvakrát objevilo, že největší vypravěčkou byla respondentova teta. Jako další nositele lidové slovesnosti respondenti uvedli služku a sousedy. Kromě vertikálního tradování od starých k mladým mělo velký význam také šíření horizontální, tj. mezi vrstevníky, s kterými si respondenti vyprávěli při práci, ve škole i při zábavě. Ve všech případech to tedy byli lidé z blízkého okolí, kteří byli s respondenty v dennodenním kontaktu.

Na otázku, zda si mezi sebou vypravovali spíše ženy než muži, jsem dostala tuto odpověď: „To bylo stejné. Tak, jak si ženské vykládaly na škubačkách, vykládali chlapy v hospodě.“ Ve dvou odpovědích zaznělo, že spolu častěji hovořily ženy. Více respondentů se k dané otázce nevyjádřilo.

Srovnáme-li tyto údaje s odpověďmi respondentů z předešlého terénního výzkumu, zjistíme, že jsou dosti podobné. Vypravěči také označili za hlavní nositele lidové slovesnosti rodinné příslušníky, a to především prarodiče, kteří měli podle jejich slov na děti více času než rodiče.

²³⁰ Sirovátka, O.: *Kdo udržuje současný folklór?* SN 31, s. 30–36. In: Šrámková, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008, s. 94.

6.2 Vypravěčské příležitosti

Kromě nositelů lidové slovesnosti bychom si měli všimnout i prostředí, ve kterém folklorní útvary žijí, tj. vypravěčských příležitostí. Respondenti nejprve uváděli, při jakých příležitostech se vyprávělo v minulosti.

Lidé často chodili k sousedům na tzv. besedy. Jednalo se o nečekané, ale vždy vítané návštěvy. Jak probíhaly, popisují následující řádky.

Tak lidé se kdysi navštěvovali, i když neměli důvod. Prostě to byly ty besedy, že. Tady přišla sousedka a byla tu půl dne. A co se dělalo? Jenom se vyprávělo. To my sme seděli jak potichoučku jak pěny a ona řečnila, že. Mamka někdy něco přitakala nebo těž něco řekla, ale ... to byly takové návštěvy, jak říkám, nezvané, že ti lidé přišli, ani nemuseli zdravít, ani nemuseli klepat. Prostě přišli, sedli a povídalo se.²³¹

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Také u Lidáků na Javořince se prý dveře „netrhly“. V chalupě přespávali dráteníci, kteří informovali místní o tom, co je ve světě nového, letní hosté i borůvkáři, s kterými tatínek respondentky rád večer poseděl a povykládal. Nejčastěji prý vyprávěl strašidelné historky.

Další příležitostí pro povídání byla práce. Vypravovalo se při pasení krav, stříhání ovcí, okopávání brambor i mlácení obilí.

Potom při práci hodně, protože si navzájem lidé pomáhali. Třeba když bylo, já nevím, kopání brambor nebo mlácení, tak to vždycky se sešli lidé z okolí. Vymlátilo se v jedné chalupě, další den se šlo do druhé chalupy a často to končovalo i zábavou při harmonice.²³²

Anna Lišková

(narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Lidé si vykládali i po práci ve chvílích odpočinku. V létě venku u táboráku, v zimě večer při tzv. černých hodinkách, kdy se zhasly petrolejové lampy, přikládalo se do

²³¹ Přílohy – zvukový záznam č. 108.

²³² Přílohy – zvukový záznam č. 109.

kamen, zpívalo se, modlilo a povídalo o tom, co je kde nového. Sousedé se scházeli každou neděli na mezi, mladí zase na pasínku, kde si nejraději zahráli na harmoniku a zazpívali si.

Někteří respondenti měli to štěstí, že ještě zažili kouzlo škubaček neboli draček, při kterých prý bývalo velmi veselo. Hovořilo se o tom, kde koho postrašilo, kdo s kým chodí, zpívalo se a četly se pohádky B. Němcové. Na zpěvočkách lidem do zpěvu moc nebylo, přesto byla tato chvíle, kdy se známí sešli okolo mrtvého a modlili se za něj, příležitostí i pro vypravování.

Muži se rádi scházeli v hospodě, kde si zahráli karty a sdělovali si své zážitky. Na Hlavaté se scházeli i v místním obchůdku, kde si dali pivo a probrali nejčerstvější novinky.

Respondenti měli uvést i vypravěčské příležitosti dnešních dnů. V tu chvíli z jejich úst často zazněl povzdech, že dnes už není s kým se sejít. Do mnoha míst Starých Hamer a Bílé jezdí už jen chataři, trvale žijících obyvatel je na osadách velmi málo. Přesto mnozí přiznávají, že i dnes patří návštěvy u sousedů k nejčastějším vypravěčským příležitostem. Nejvíce se v dnešní době podle slov respondentů vypráví na oslavách a během svátků, kdy se sejde celá rodina - sourozenci, děti i vnoučata. Rodina se schází také při pohřbech a v den, kdy je sloužena v kostele mše svatá za zemřelé členy rodiny. Krátké vypravěčské situace vznikají také při cestě autobusem nebo vlakem a při posezení v hospodě.

6.3 Žánry ústní lidové slovesnosti

Žánry, které se vyprávěly v minulosti a dnes, jsou na konkrétních ukázkách prezentovány v celé předkládané práci. Respondenti k této problematice ještě dodali, že se dříve hodně hovořilo o hospodářství, o práci, dále se povídalo o výjimečných nebo zvláštních lidech, snad nejčastěji ale o válce. Mnozí muži totiž byli během první světové války v zajetí, kde toho spoustu zažili. V repertoáru některých lidí převažovaly strašidelné historky, jiní zase vzpomínali na zážitky z dětství.

Respondenti uvedli, že dnes je při rozhovorech převažujícím tématem politická situace v zemi. Často se také vzpomíná na minulý život, na mládí a dětství.

6.4 Faktory působící na ústní lidovou slovesnost

Repertoár vypravěčů je ovlivňován mnoha faktory. Ukazuje se, že nejvýrazněji na něj působí rodina, vzdělanost, kultura a sdělovací prostředky.

6.4.1 Vliv rodiny a vzdělanosti

Nejdůležitější úlohu při formování vypravěče a jeho repertoáru má rodina a domácí prostředí. Při terénním výzkumu se to potvrdilo hned v několika případech. Například pokud repertoár respondenta tvořily z velké části pověrečné povídky, vyprávěly se většinou nejčastěji i u nich doma. Rodiče své děti také poprvé seznamují s pohádkami či s příběhy z dětských knížek a vedou je k četbě, která repertoár vypravěčů v mnohém obohacuje. Někteří respondenti uváděli, že se u nich doma hodně četlo nahlas při petrolejce. Nejčastěji pohádky od B. Němcové, které jim při jiných příležitostech rodiče převyprávěli. Mnoho vypravěčů ale uvedlo, že rodiče měli hodně práce a svým dětem příliš nečetli. Někteří to potom doháněli při pastvě u krav, jiní ve škole. O tom, jak je pro děti důležitá společná četba dětských knížek, vypravuje následující povídka.

No, tak pohádky jo, pohádky jo. Já vím, že dostala sem od toho dědečka Hrnčíře, sem dostala, dyž sem měla šest roků, tak sem dostala knížku Raneček. A tam byly takove krátké jakoby pohádky a mezitím zase byly říkanky. A když k nám přišla ta teta Hela, tak dycky sem jí tu knížku donesla, ať mi to čte. No a my zme to skoro dycky pokaždé přečetly celé. A na konci, já říkám: „Eště to zme nečetly.“ A teta: „To je obsah.“ Já říkám: „Ale já to chcu o těch psách, ať mi to přečteš!“ (smích)²³³

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Kromě rodiny a domácího prostředí na repertoár vypravěče působí i jeho zájmy a dosažená úroveň vzdělání. Nepotvrdilo se, že v repertoáru vypravěčů s vyšším vzděláním chybí pověrečné povídky, které jsou mnohými lidmi považovány za výplod pouhé fantazie. Tito vypravěči se ale většinou více ptají po příčinách vzniku těchto historek a hledají jejich vysvětlení. V jejich projevu se také častěji objevují cizí slova a výrazy.

²³³ Přílohy – zvukový záznam č. 110.

6.4.3 Vliv kultury

Lidovou slovesnost ovlivňuje také míra kulturního vyžití u vypravěčů. Respondenti jsou dnes už ve věku, kdy kulturu příliš nevyhledávají, v mládí tomu ale bylo podle jejich slov jinak. Respondenti chodili minimálně jednou týdně do kina k Dužímu a navštěvovali divadelní představení místního ochotnického souboru. Ochotníci pořádali estrády, vždy dvakrát do roka nacvičili novou hru a pro děti hrávali v neděli loutkové divadlo. Za vysokou kulturou se občas jezdilo se školou do divadla do Ostravy. Všichni respondenti uvedli, že v mládí pravidelně chodili na taneční zábavy, plesy, poutě a jarmarky.

Podle mého názoru byl vliv kultury v době mládí respondentů na lidovou slovesnost pozitivní. Je pravda, že kulturní a zábavní prostředky se staly náhradou za autentické folklorní projevy, ale na druhou stranu s sebou přinesly nové náměty, vezme-li v úvahu, že si lidé často převyprávěli děj zhlédnutých filmů a představení, a přinesly s sebou i nové vypravěčské příležitosti, jelikož do kina i divadla se chodilo z jednotlivých osad společně a po cestě se vždy hodně hovořilo.

6.4.4 Vliv sdělovacích prostředků

Snad největší vliv na vyprávění v dnešní době mají sdělovací prostředky. V minulosti jejich vliv nebyl tak zásadní. Respondenti uváděli, že se hodně poslouchalo rádio, zvláště v období, kdy ještě nebyla rozšířená televize, a odebíraly se noviny (např. *Hvězda*, *Lidové noviny*, *Katolický týdeník*, *Zemědělské noviny*, *Rodina* atd.). Lidé si ale stále mezi sebou hodně vyprávěli, a rádio ani noviny tak lidovou slovesnost nenahradily. Jiná situace nastala poté, co se objevila televize a lidé u ní začali trávit čas, který dříve věnovali besedám se sousedy. Ale ani televizi nesmíme upřít jisté pozitivní působení v oblasti folkloru. Zpočátku, když ještě televizní přijímač neměla každá rodina, se totiž sousedé scházeli u těch, kteří si televizi již pořídili. Tato setkání se jistě stala další vypravěčskou příležitostí. V dnešní době jsou navíc televize a rozhlas významnými šířiteli lidové slovesnosti, jelikož většinu pohádek, lidových písní a tanců známe právě z televizních inscenací.

6.5 Stav ústní tradice v minulosti a v dnešní době s výhledem do budoucnosti

Při rozhovorech s respondenty jsem mimo jiné zjišťovala, jak hodnotí stav ústní tradice v minulosti a v dnešní době. Při odpovědích z jejich úst zaznělo často skeptické konstatování, že dříve se vypravovalo mnohem více. Zajímalo mě tedy, zda se snaží tento stav změnit a podílejí se na dalším šíření lidové slovesnosti tím, že někomu vyprávějí a vyprávějí příběhy, které slýchali v dětství. Asi polovina respondentů odpověděla kladně. Když byly jejich děti malé, vyprávějí jim pohádky, pověsti o lulkaních, basrmonech a vzpomínali na to, jak se dříve žilo. Dnes si zase vypráví s vnoučaty. Dokladem je toto svědectví:

Zme jezdívali na dovolenou, tak, no už byly děcka velké, větší, tak to bylo dycky: „Mami, vykládej nám pohádku.“ Tak každý večer před spaním, než zme v karavanu nebo ve stanu usli, tak sem musela vykládat pohádky, no. To, co sem ve školce četla děckám, tak sem zas musela tym našim hepulenám vykládat večer, no.²³⁴

Jarmila Valášková

(narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech; zaznamenáno 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech)

Druhá polovina vypravěčů uvedla, že svým dětem ještě zdejší pověsti a příběhy vyprávěla, vnoučata to ale už prý nezajímá, na nějaké strašidelné historky už nejsou zvědavá, protože jim nevěří. Zde se dostáváme k problematice přístupu k pověrečným povídkám, dnes nejživějšímu žánru ústní lidové slovesnosti ve zkoumaném regionu u vypravěčů nad 50 let, který může zásadním způsobem ovlivnit tradování těchto povídek v budoucnosti. Většina dnešních vypravěčů těmto povídkám totiž už nevěří, i když si připouštějí, že zřejmě něco nadpřirozeného v minulosti existovat muselo. Můžeme se tedy ptát, zda pověrečné povídky ochuzené o jejich nejdůležitější složku, tj. o přesvědčení o opravdovosti jejich obsahu, mohou v dnešním světě přežít a budou šířeny další generací. Doufejme, že budou vyprávěny alespoň jako vzpomínka na minulé časy a budou uchovány v kolektivní paměti místních obyvatel jako dědictví předků.

²³⁴ Přílohy – zvukový záznam č. 111.

Jedním ze způsobů, jak uchovat slovesný folklor pro příští generace, je jeho zpřístupnění v tištěné podobě. V letech 2004–06 vycházely ve *Starohamerském zpravodaji* články o historii jednotlivých osad Starých Hamer, které byly místními obyvateli velmi vítány a hojně čteny. O osadách psali i někteří z mých respondentů (uvedeno v medailonech vypravěčů v přílohách). O zdejším kraji píše i Vladislav Krop. Některé místní pověsti zaznamenal do knih *Pytláci v zadních horách* a *Černí myslivci v Zadních horách*.²³⁵ Rovněž v publikacích manželů Polášků *Moravskoslezské pověsti*, *Pověsti a legendy Moravy a Slezska* a *Z úst do úst. Lysohorské pověsti* nalezneme nejednu zdejší pověst.²³⁶ Na jednadvacet lidových povídek bylo zaznamenáno i v bakalářské práci *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*,²³⁷ která byla v tištěné podobě rozdána vypravěčům, od kterých byly dané povídky získány. V elektronické podobě je práce přístupná na stránkách obce Staré Hamry²³⁸ a v databázi bakalářských a diplomových prací Univerzity Palackého.²³⁹ Tři respondentky, které jsem navštívila pro účely terénního výzkumu, z kterého vychází tato předkládaná práce, citovanou bakalářskou práci četly a uvedly, že se z ní dozvěděly plno nových informací nejen o zdejší lidové slovesnosti, ale i o historii obce.

6.5.1 Vyhodnocení dotazníků žáků ZŠ

O tom, jaký je současný stav slovesného folkloru vypovídá kromě jiného i situace u nejmladší generace. V rámci terénního výzkumu jsem proto v září 2010 provedla dotazníkové šetření u žáků ZŠ ve Starých Hamrech, kterou v té době navštěvovalo 19 žáků. Získala jsem 13 vyplněných dotazníků od sedmi dětí ze Starých Hamer a šesti dětí z Bílé. Šetření se zúčastnilo sedm chlapců a šest dívek ve věkovém

²³⁵ Krop, V.: *Pytláci v Zadních horách*. Český Těšín 2003; Krop, V.: *Černí myslivci v Zadních horách*. Český Těšín 2010.

²³⁶ Polásek, J. – Polášková, J.: *Pověsti a legendy Moravy a Slezska*. Český Těšín 1997; Polásek, J. – Polášková, J.: *Moravskoslezské pověsti*. Český Těšín 2000; Polásek, J. – Polášková, J.: *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*. Dobrá 2008.

²³⁷ Fibichová, L.: *Lidová slovesnost na Starých Hamrech*. Bakalářská práce. Univerzita Palackého. Olomouc 2009. Dostupné z WWW: <http://theses.cz/id/c5gyij/>.

²³⁸ <http://www.stare-hamry.cz/public/kapitola.phtml?kapitola=130843>.

²³⁹ <http://theses.cz/id/c5gyij/>.

rozmezí 7–10 let. Z jejich odpovědí vyplynuly následující výsledky. Všichni uvedli, že si doma s rodiči nebo prarodiči vypravují. Nejčastěji jim vyprávějí zážitky z jejich dětství a mládí, pohádky a každodenní příhody. Žádné z dětí neuvedlo, že by jim rodiče či prarodiče vypravovali strašidelné historky o lulkaních a basrmonech. Odpovídá tomu i znalost těchto místních strašidelných postav. Pouze jedno dítě uvedlo, že tyto postavy zná. Deset dětí napsalo, že si nejčastěji doma vypravují večer, tři děti uvedly, že na výletě a když přijdou ze školy domů. Všechny děti odpověděly, že jim doma rodiče čtou nebo četli z knížek.

Shrneme-li odpovědi těchto dětí, budoucích pokračovatelů místní ústní tradice, můžeme říci, že vypravování rozhodně z jejich volného času nezmizelo a pravděpodobně ani nezmizí. Jen v jejich aktivním repertoáru zřejmě bude chybět tradiční žánr pověrečné povídky a jejich zájem se bude soustředit na jiné druhy lidové slovesnosti, jako je povídka ze života, humorka nebo anekdota.

ZÁVĚR

Diplomová práce s názvem *Lidová slovesnost v regionu Starých Hamer a Bílé* představuje současný vypravěčský repertoár dvou horských obcí ležících v srdci Moravskoslezských Beskyd. Na základě terénního výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, jaké žánry ústní lidové slovesnosti jsou v současné době ve zkoumané oblasti živé, můžeme konstatovat, že se jedná o mimořádně bohatý folklorní region, který si uchoval svá specifika.

Během terénního výzkumu, který proběhl v červenci a září roku 2010, jsem postupně navštívila třiadvacet vypravěčů, od kterých jsem získala na 111 lidových povídek, které můžeme rozdělit do devíti žánrových kategorií. Navzdory současnému přirozenému vývoji slovesného folkloru je u místních vypravěčů nad 50 let nejživějším žánrem stále pověrečná povídka. Dalšími produktivními a dynamickými žánry jsou memoráty, humorky a pověsti. V repertoáru vypravěčů jsou v menší míře zastoupeny i tzv. drobné folklorní žánry jako anekdoty, pranostiky, přísloví, rčení a posměšky na jména.

Kromě tematické klasifikace a interpretace zaznamenaných povídek práce obsahuje i analýzu řízeného rozhovoru s respondenty, ve kterém bylo zjišťováno, kdo je nositelem ústní tradice, jaké jsou vypravěčské příležitosti dnešní doby i minulosti a nakolik ovlivňuje lidovou slovesnost rodina, vzdělanost, kultura a sdělovací prostředky. V práci je dále srovnáván stav ústní tradice v minulosti a současnosti a nastíněn předpokládaný vývoj slovesného folkloru v budoucnosti.

Ze získaných poznatků vyplynulo, že lidové vyprávění v posledních letech prodělalo určité strukturní proměny, ať už týkající se změn vypravěčského fondu, samotné frekvence vyprávění či obousměrného působení kultury a sdělovacích prostředků, ale potřeba vzájemně si sdělovat příběhy a naslouchat jim navzdory tomuto vývoji ani v dnešní době nevymizela.

ANOTACE

Jméno a příjmení	Bc. Lucie Žárská
Fakulta a katedra	Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky
Název diplomové práce	Lidová slovesnost v regionu Starých Hamer a Bílé
Název diplomové práce v angličtině	Folk literature in the Staré Hamry and Bílá region
Vedoucí práce	Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Počet znaků	271 545
Počet příloh	7
Počet titulů použité literatury	54
Klíčová slova	Folklor, lidová slovesnost, vyprávění, lidová povídka, terénní výzkum, Staré Hamry, Bílá
Klíčová slova v angličtině	Folk literature, narrative, folk tale, terrain research, Staré Hamry, Bílá
Charakteristika práce	Diplomová práce mapuje soudobý stav lidové slovesnosti v obcích Staré Hamry a Bílá. Vychází z výsledků terénního výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, jaké žánry ústní lidové slovesnosti jsou v současné době ve zkoumané oblasti živé. Zaznamenané lidové povídky jsou žánrově a tematicky klasifikovány a systematicky rozebrány. Práce dále zkoumá, jakým způsobem dnes ve srovnání s minulostí probíhá ústní předávání a jaká je jeho budoucnost. Analyzuje nositele vyprávění, vypravěčské příležitosti a vliv rodiny, vzdělanosti, kultury a sdělovacích prostředků na zdejší lidovou slovesnost.
Charakteristika práce v angličtině	My master's thesis deals with the contemporary state of the folklore in Staré Hamry and Bílá. It works with the results of terrain research. My main objective was to discover the narrative types that are actively used in this region. The recorded folk tales are classified according to their genre and theme and then analyzed systematically. This thesis also examines the way of oral transmission, compares it with the past and its possible development in the future. My thesis also contains the analysis of the narrators, narrative opportunities as well as the influence of family, education, culture and mass media on the local folklore.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ADAMEC, T.: *Železnice a přehrada*. In: Sborník státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 1. Frýdek-Místek 1999

ADAMUS, A.: *Naše Slezsko*. Praha 1924

AL SAHEB, J.: *Počátky školství v Ostravici*. In: Sborník státního okresního archivu Frýdek-Místek. Frýdek-Místek 2004

BARTOŠ, F.: *Moravský lid*. Reprint Zlín 2006

BĚLIČ, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972

BĚLÍČEK, P.: *Poetika folkloru*. Praha 2001

BENEŠ, B.: *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990

BEZRUČ, P.: *Slezské písně*. Praha 1977

BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Praha 2002

BOUČEK, S. – JEŘÁBEK, R.: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska III*. Praha 2007

ČEP, T.: *Lidové povídky slezské o čertech a čarodějnicích*. Věstník Matice opavské 31–32, 1925–26

ČEP, T.: *Lidové povídky slezské o hastrmanech a fajermonech*. Věstník Matice opavské 30, 1924–26

ČEP, T.: *Slezské povídky lidové o halách a morách*. Vlastivědný sborník slezský II. 1926

Československá vlastivěda III. Praha 1934

DVOŘÁK, J.: *Paraskupina Wolfram – bojový výsadek ze západu*. In: Sborník státního okresního archivu Frýdek-Místek. Frýdek-Místek 2004

Encyklopedický slovník češtiny. Brno 2002

FILIP, Z.: *Kytice severomoravských pověstí*. Štítý 2002

HARAMIJOVÁ, P.: *Pomístní jména katastrálního území Staré Hamry I*. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Brno 2010

JANEČEK, P.: *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy: současné fámy a pověsti v České republice*. Praha 2008

- JANEČEK, P.: *Černá sanitka: třikrát a dost: mytologie pro 21. století*. Praha 2008
- JURA, R. F.: *Staré pověsti slezské*. Plzeň 1993
- KELLNER, A.: *Nářečí širšího Ostravska*. In: *Od Ostravice k Radhošti. Duchovní kultura kraje*. 1941
- KROP, V.: *Černí myslivci v Zadních horách*. Český Těšín 2010
- KROP, V.: *Pytláci v Zadních horách*. Český Těšín 2003
- KRULIKOVSKÝ, Z. V.: *Laško-český slovník*
- LAMPRECHT, A.: *České nářeční texty*. Praha 1976
- LAZECKÝ, F.: *Dukátová stařenka. Pověsti ze slezského a lašského kraje*. Ostrava 1983
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: *Folklór a folkloristika*. Bratislava 1982
- MAGNUSEK, K.: *Pozdrav z Čeladné*. Frenštát p./Radhoštěm 1995
- NAHODIL, O. – ROBEK, A.: *České lidové pověry*. Praha 1959
- NOVÁK, A.: *300 let Starých Hamer*. In: *Bezručův lid 1939*, č. 9
- Pamětní kniha Bílé*, 1.díl (1951–1977), rkp., uložen ve fondech Státního okresního archívu Frýdek-Místek
- Pamětní kniha obce Staré Hamry*, rkp., uložen ve fondech Obecního úřadu Staré Hamry
- POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Moravkoslezské pověsti*. Český Těšín 2000
- POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Pověsti a legendy Moravy a Slezska*. Český Těšín 1997
- POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Z úst do úst. Lysohorské pověsti*. Dobrá 2008
- POSPÍŠILOVÁ, J. A KOL.: *Rajče na útěku: kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukádkami*. Brno 2003
- SATKE, A.: *O slezských pohádkách a jejich vypravěčích*. In: *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*. Ostrava 1984
- SIROVÁTKA, O.: *Byly časy, byly. Lidové pověsti z Moravy*. Praha 1960
- SIROVÁTKA, O.: *Folkloristické studie*. Brno 2002
- SIROVÁTKA, O.: *Lidová kultura Slezska*. Brno 1994

SIROVÁTKA, O.: *Úloha interpretace ve folklóru*. In: Slovenský národopis 23, 1975

SIROVÁTKA, O. – ŠRÁMKOVÁ, M.: *Živá voda. Lidové pověsti z Čech, Moravy a Slezska*. Praha 1986

Starohamerský zpravodaj, č. 7. Obecní úřad Staré Hamry 2006

STRNADEL, J.: *Rok pod horami*. Ostrava 1973

STRNADEL, J.: *Zamrzlá studánka*. Ostrava 1985

ŠRÁMKOVÁ, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000*. Praha 2008

ŠRÁMKOVÁ, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklor*. In: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Ostrava 1997

ŠRUBAŘ, D.: *Vznik kostela sv. Bedřicha v Bílé*. In: Sborník státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 6. Frýdek-Místek 2005

TOMÁŠKOVÁ, Z.: *Ortel samoty*. Brno 2003

TRAXLER, J. *Písně krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic, 1. díl*. Praha 1999

URBAN, Z.-ROBEK, A.: *Svatý Petr seno seče, svatá Anna buchty peče aneb Česká pranostika*. Třebíč 1997

VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha 1984

VYHLÍDAL, J.: *Naše Slezsko*. Praha 1903

Elektronické zdroje:

Bílá (okres Frýdek-Místek) [online: cit. 17. 2. 2011], dostupné z WWW:
[http://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADl%C3%A1_\(okres_Fr%C3%BDdek-M%C3%ADstek\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%ADl%C3%A1_(okres_Fr%C3%BDdek-M%C3%ADstek))

Čeladná Kozinec [online: cit. 27. 3. 2011], dostupné z WWW:
<http://www.hrady.cz/index.php?OID=2270>

Draplavé [online: cit. 5. 4. 2011], dostupné z WWW:
http://www.stezka-grun.cz/treti_zast.html

Naučná stezka Gruň – Bílý Kříž [online: cit. 3. 4. 2011], dostupné z WWW:
www.stezka-grun.cz

Seznam popravených pro retribuční trestné činy v ČSR: Zločiny proti lidskosti [online: cit. 6. 4. 2011], dostupné z WWW:
<http://forum.valka.cz/viewtopic.php/p/97630>.

Statistika dat k 31. 12. 2010 [online: cit. 17. 2. 2011], dostupné z WWW:
<http://www.stare-hamry.cz/tmp/dokumenty/27159.doc>.

Šorštýn [online: cit. 27. 3. 2011], dostupné z WWW:
<http://www.hrady.cz/index.php?OID=3843>.

Zajímavá rčení. [online: cit. 10. 3. 2011], dostupné z WWW:
<http://www.hradec.org/gustav/slova2.html>.

<http://www.stare-hamry.cz>

<http://www.obecbila.cz/>

Film:

O starých Starých Hamrech. Studio Telepace, Ostrava 2001.
(natočen v letech 1955–1960 místním rodákem Františkem Dužím)

PŘÍLOHY

1. Mapy

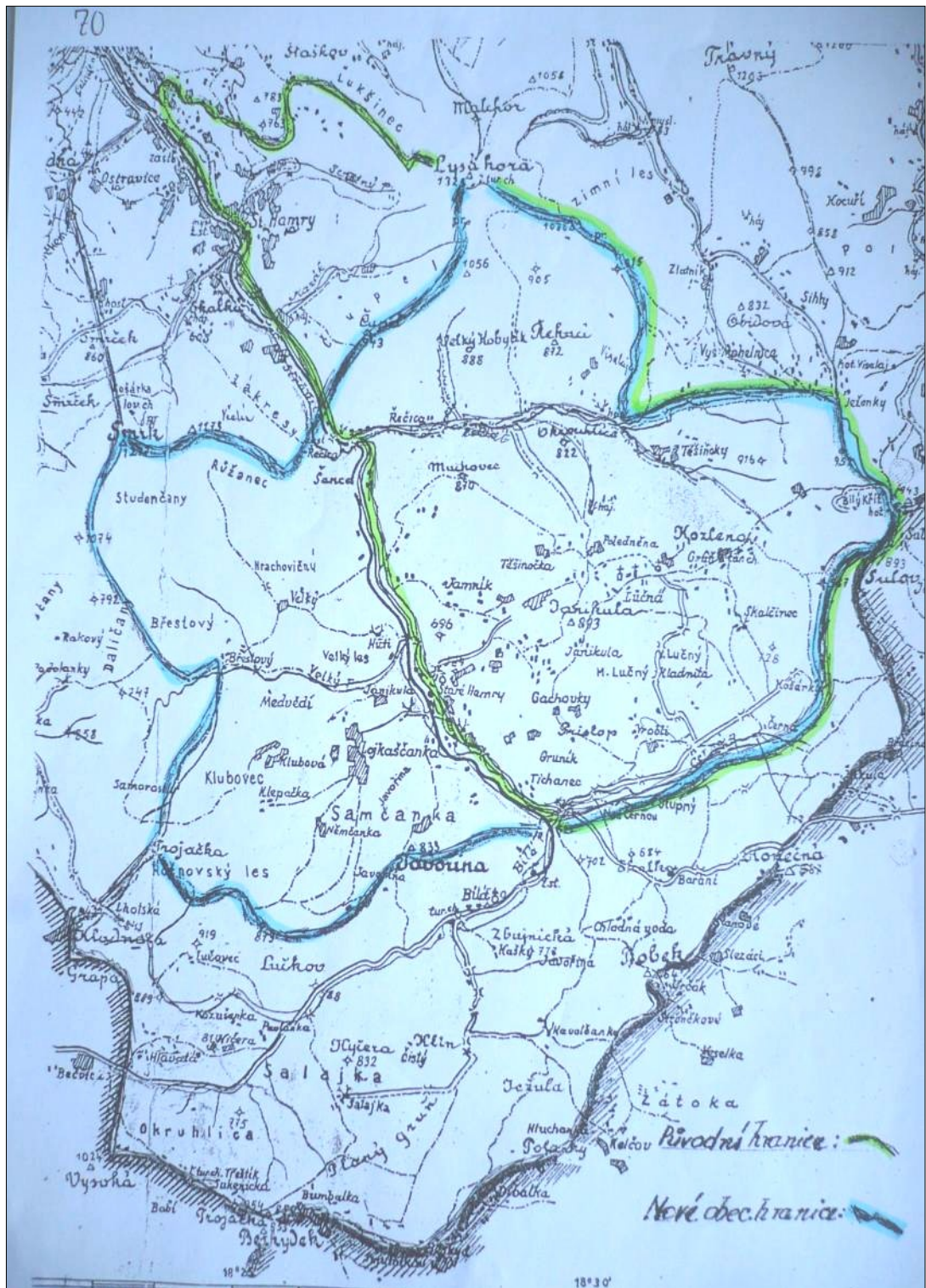

Obr. 1 a 2 – Staré Hamry a Bílá (www.mapy.cz)

Obr. 3 – Národopisné oblasti severní Moravy a Slezska

(Bouček, S. – Jeřábek, R.: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska III*. Praha 2007)

Obr. 4 – Tzv. „příčný řez“ obce v roce 1951 (Pamětní kniha obce Staré Hamry)

2. Fotografie

Obr. 5 – Dnes zatopené centrum Starých Hamer

(<http://www.stezka-grun.cz/image/zastaveni1.jpg>)

Obr. 6 – Hostinec Duží, ve kterém bylo před zbudováním přehrady Šance provozováno kino (<http://www.stezka-grun.cz/image/zastaveni4.jpg>)

Obr. 7 – Přehradní nádrž Šance, která na počátku 70. let navždy změnila charakter Starých Hamer (<http://www.turistik.cz/cz/kraje/moravskoslezsky-kraj/okres-frydek-mistek/ostravice/vodni-nadrz-sance/galerie/19260/>)

Obr. 8 – Břestový

(<http://www.mavlast.cz/top-vylety.krajinou-ve-svazich-majestatneho-smrku>)

Obr. 9 – Gruň (<http://www.stare-hamry.cz>)

Obr. 10 – Bílý Kříž (foto autorka)

Obr. 11 – Ladislav Ničman na výstavě místních umělců v kulturním domě ve Starých Hamrech (<http://www.stare-hamry.cz>)

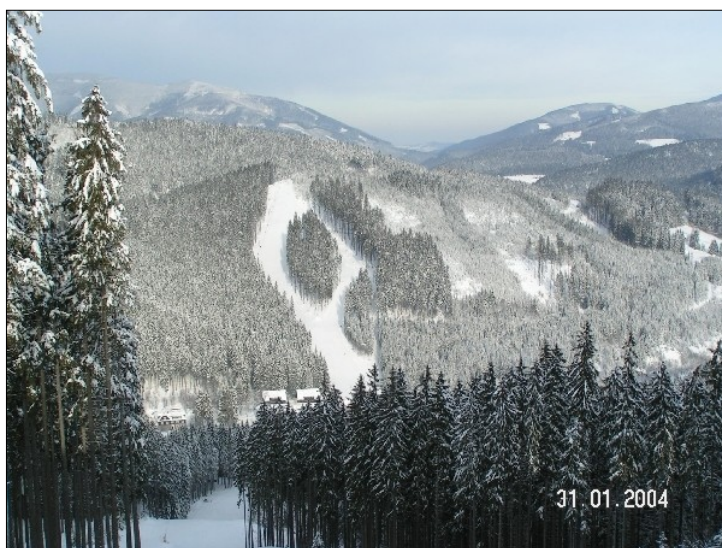
Obr. 12 – Kostel sv. Bedřicha v Bílé (<http://static.panoramio.com/photos/original/17482125.jpg>)

Obr. 13 – Lovecký zámek v Bílé (foto autorka)

Obr. 14 – Hotel Pokrok v Bílé (<http://www.hotelpokrok.cz/images/gallery/default/477.jpg>)

Obr. 15 – Lyžařský areál v Bílé (<http://www.obecbila.cz/fota/image025.jpg>)

Obr. 16 – Pohled od říčky Čeladenky na možnou podobu hrádku Kozinec ve středověku (http://www.hrady.cz/wnd_show_pic.php?picnum=45656)

Obr. 17 – Pohled na Lysou horu z osady Němčanka (*foto autorka*)

3. Medailony vypravěčů

Anna Červenková, roz. Kubačáková

Narodila se 16. 6. 1919 v Bílé na osadě Kosti, zemřela 3. 10. 2010 v Bílé. Matka pocházela ze Starých Hamer (Němčanka), otec z Bílé (Kosti). Navštěvovala ZŠ v Bílé. Už v dětství musela do služby – čtyři roky sloužila u Lukešů na Javořince, poté na revíru Baraní a v Černé (okr. Valašské

Meziříčí). Pracovala jako kuchařka ve Vítkovické zotavovně v Bílé, také pekla dorty a koláče na svatby. Pocházela ze šesti dětí, sama vychovala tři děti. Po celý život hodně četla, v poslední době především noviny (*Frýdeckomístecký deník*).

Nahrávání proběhlo 31. 7. 2010 v Bílé v bytě respondentky. Vypravěčka vzpomínala na své rodiče, na dětství, na službu, hovořila o zvycích i místních pověstech. Záznam trvá 1 h 10 min. Přítomni byli: Anna Červenková a Lucie Žárská.

Marie Červenková, roz. Matějková

Narozena 8. 9. 1941 v Bílé, kde žila až do roku 1959, kdy se provdala do Starých Hamer. Navštěvovala ZŠ v Bílé a Starých Hamrech, ve Frýdku-Místku se vyučila kuchařkou. Téměř třicet let pracovala v Ústavu sociální péče na Mazáku jako kuchařka. V současné době je v důchodu, je vdaná a vychovala tři děti. Nejraději čte večer, kdy sáhne po knize od B. Němcové nebo listuje recepty. V televizi sleduje zprávy, seriály a poslouchá dechovku.

Nahrávání proběhlo 1. 9. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondentky. Vypravěčka vzpomínala na mládí a na dobu, kdy se seznámila se svým mužem. Hovořila o své rodině, místních zvycích, pověrách a uvedla i několik současných vypravěčských příležitostí. Záznam trvá 1 h 40 min. Přítomni byli: Marie Červenková, Antonín Červenka a Lucie Žárská.

Helena Kočajnarová, roz. Kolmačková

Narozena 5. 11. 1951 v Čeladné. Pochází ze sedmi dětí. Od narození žila jen v Bílé na osadě Hlavatá. Navštěvovala ZŠ v Mezivodí, Bílé a Starých Hamrech. Pracovala v Tesle Rožnov, v JZD a jako pokojská na Ebece v Bílé. V současné době je v invalidním důchodu a pomáhá v hospodářství. Je vdaná, má dvě děti. Na četbu respondentka nikdy neměla čas, občas si ale přečte *Rytmus života*, *Blesk* nebo *Moravskoslezský deník*. V televizi sleduje zprávy a počasí.

Nahrávání proběhlo 8. 9. 2010 v Bílé na zahradě respondentky. Vypravěčka hovořila o životě na Hlavaté, o kulturní situaci v Bílé v době jejího mládí, uvedla také několik pověr a pranostik. Záznam trvá 43 min. Přítomni byli: Helena Kočajnarová a Lucie Žárská.

Josef Kubačák

Narozen 12. 9. 1935 v Ostravici (dnešní Staré Hamry) na osadě Medvědí. Matka pocházela rovněž z Medvědí, otec z Bílé (Beskyd). Měl čtyři sourozence. Do šestnácti let vyrůstal na Medvědí a navštěvoval ZŠ ve Starých Hamrech. Poté se dva roky učil strojním zámečnickem v MEZu ve

Frenštátě pod Radhoštěm, kde později i pracoval. Vojenskou službu absolvoval na Břeclavsku. Přestěhoval se do Ostravy a pracoval zde jako zámečnický a technolog v kovárně Nová huť. Ve 24 letech se přihlásil na večerní strojní průmyslovou školu v Ostravě Vítkovicích. Po čase přešel do Nové huti na podnikovou technickou školu, kde později maturoval. Od roku 1973 žije v Nové Vsi. Je v důchodu, rozvedený a má dvě děti. Volný čas tráví na zahrádce. Čte málo, ale před šesti lety přečetl šestisvazkové *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě* od F. Palackého. Rád si přečte časopis *Lidé a země*. V televizi sleduje dokumenty o válce, dechovku, pořady *Toulavá kamera* a *Objektiv*.

Nahrávání proběhlo 30. 7. 2010 v Nové Vsi v domě respondenta. Vypravěč hovořil o osudech svých rodičů, o tom, jak jeho maminka léčila lidi i dobytek, a o tragických událostech na osadách Medvědí a Břestový během druhé světové války. Záznam trvá 2h 38 min. Přítomni byli: Josef Kubačák a Lucie Žárská.

Miroslav Kubačák

Narozen 2. 5. 1948 v Ostravici (dnešní Staré Hamry) na Lojkaščance. Jeho matka pochází z Bílé (Hlavatá), otec z Lojkaščanky. Od narození žije ve Starých Hamrech kromě dvouletého pobytu na vojně v Dašicích a krátkého času po svatbě, kdy s manželkou bydleli v Bílé na Kožušance. Vyučil se strojním zámečnickem na SOU ve Frýdlantě nad Ostravicí, kde následně pracoval v podniku Norma. Později byl zaměstnán jako řidič u Lesního závodu Ostravice a u Lesostaveb Frýdek-Místek. V současné době je v důchodu, ale stále pracuje jako řidič. Je ženatý s Libuší Kubačákovou a má dvě děti. Ve

volném čase se věnuje hře na jazztrubku, křídlovku a borlici B. Hraje na plesích, na honech a mysliveckých akcích. Vyrábí také valašky a kreslí. Čte především knihy s mysliveckou tematikou, o válečných událostech a cestopisy. V televizi se rád podívá na válečný film. Je informátorem spisovatele Vladislava Kropa (*Pytláci v Zadních horách*, *Černí myslivci v Zadních horách*) a živě se zajímá o lidovou slovesnost.

Nahrávání proběhlo 8. 9. 2010 ve Starých Hamrech v bytě respondenta. Respondent vyprávěl strašidelné historky, pověsti, dále hovořil o válce, partyzánech a o pověrách a magii. Záznam trvá 2h 39 min. Při nahrávání byli přítomni dva respondenti – manželé Miroslav a Libuše Kubačákoví a Lucie Žárská.

Libuše Kubačáková, roz. Kolmačková

Narozena 15. 8. 1956 v Čeladné. Oba rodiče pocházejí z Bílé (matka z Kožušanky, otec z Hlavaté). Je ze tří dětí. Od narození žila v Bílé na osadě Kožušanka, poté se přestěhovala do Starých Hamer, kde žije dodnes. Navštěvovala ZŠ v Mezivodí, Bílé a ve Starých Hamrech. Poté vystudovala gymnázium ve Frýdlantě n./Ostravici. Vystřídala několik zaměstnání: operátorka ve výpočetním středisku, technik na Místním národním

výboru Staré Hamry, recepční a kuchařka na Ebece, recepční a zástupce vedoucího na horském hotelu Sukenická. V současnosti je v invalidním důchodu, je vdaná za Miroslava Kubačáka a má dvě děti. Ve volném čase pracuje na počítači, luští křížovky, vaří, zpívá a čte. Nejraději má faktografickou literaturu, přečte asi 10 knih za rok. Celý den poslouchá rádio Impuls a v televizi sleduje detektivky, zprávy, pohádky, staré filmy a pořady o vaření.

Zvukový záznam byla pořízen společně s Miroslavem Kubačákem (viz. výše). Respondentka hovořila taktéž o strašidelných bytostech, pověrách, léčitelství a partyzánském hnutí.

Anna Lišková

Narozena 12. 3. 1942 ve Starých Hamrech na osadě Jamník. Oba rodiče pocházejí ze Starých Hamer (matka z Jamníku, otec ze Starých Luk). Je z osmi dětí. Má vystudovanou Pedagogickou školu pro vzdělání učitelů národních škol v Novém Jičíně. Kromě čtyřletého působení v Nýdku pobývala celý život ve Starých Hamrech, kde pracovala jako učitelka. Ve volném čase sbírá a pěstuje léčivé bylinky. Zajímá se i o místní pověsti a nářečí.

O osadě Jamník a rozcestí Kršelky psala do *Starohamerského zpravodaje*. Baví ji ruční práce a četba. Přečte asi 3 knihy za měsíc, nejčastěji to jsou historické romány, memoárová literatura nebo knihy o přírodě. Čte také noviny (*Hospodářské noviny*, *Blesk*) a časopisy (*Vlasta*). Poslouchá slovenská rádia a v televizi sleduje historické filmy a dokumenty o přírodě. V současné době je v důchodu, je svobodná a má jedno dítě.

Nahrávání proběhlo 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech na zahradě respondentky. Respondentka vyprávěla strašidelné historky, pověsti, dále hovořila o válce, partyzánech, o pověrách a magii. Uvedla také několik rčení a pranostik. Záznam trvá 1h 20 min. Přítomni byli: Anna Lišková a Lucie Žárská.

Marie Lišková, roz. Kurečková

Narozena 3. 6. 1944 ve Starých Hamrech na osadě Pavlonka. Její rodiče jsou taktéž ze Starých Hamer - z Pavlonky a Lučky. Pochází ze dvou dětí. Ve Starých Hamrech žije od narození. Navštěvovala zdejší ZŠ, po které se vyučila kuchařkou. Toto zaměstnání vykonávala celý život. V současné době je v důchodu, je vdovou a vychovala tři děti. Knihy příliš nečte, spíše časopisy a *Katolické noviny*. Snaží se psát básničky. O osadě Pavlonka také psala do *Starohamerského zpravodaje*.

Nahrávání proběhlo 2. 9. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondentky. Respondentka vyprávěla především příběhy ze života, humorky, pověsti, ale hovořila i o pověrách a přednesla jednu svou báseň. Záznam trvá 1h 6 min. Přítomni byli: Marie Lišková, Lucie Žárská a částečně syn paní Liškové.

Vojtěch Lukeš

Narozen 5. 4. 1938 v Ostravici (dnešní Staré Hamry) na osadě Němčanka. Pochází z osmi dětí. Do třiceti let žil na Němčance, poté se přestěhoval do Ostravice, kde žije dodnes. V Ostravě se vyučil automechanikem. Dvanáct let pracoval jako řidič autobusu lesního učiliště v Bílé, dále byl zaměstnán v Ostravě na dopravním podniku. Pracoval také jako automechanik a svářeč. Je v důchodu, ženatý a má tři děti. Knihy nečte, pouze noviny (*MF DNES*) a časopisy. Poslouchá rádio i televizi.

Nahrávání proběhlo 22. 7. 2010 v Ostravici na venkovním posezení před bytem respondenta. Respondent vyprávěl strašidelné historky a příběhy ze života. Záznam trvá 33 min. Přítomni byli: Vojtěch Lukeš a Lucie Žárská.

Ludmila Menšíková, roz. Lid'áková

Narozena 16. 1. 1943 ve Starých Hamrech na osadě Javořinka., odkud pochází i její otec. Matka byla z Bílé (Beskyd). Je ze dvou dětí. Do svatby žila na Javořince, poté se přestěhovala na Novou Dědinu, kde žije dodnes. Studovala gymnázium ve Frýdlantě n./Ostravici a večerní průmyslovou školu ve Frýdku-Místku. Pracovala jako úřednice. V současné době je v důchodu a volný čas tráví s vnoučaty. Když může, jede na víkend na Javořinku. Je vdaná a má dvě děti.

Četla především v dětství, dnes si občas přečte pohádku nebo ženský román. Čte noviny (*Právo, Blesk*) i časopisy (*Katka*). V televizi sleduje *Ordinaci v růžové zahradě, Poštu pro Tebe, Rady ptáka Loskutáka*, pořady o vaření a životopisné nebo přírodopisné dokumenty.

Nahrávání proběhlo 9. 9. 2010 v Nové Dědině v domě respondentky. Respondentka vyprávěla především příběhy ze života, humorky, ale uvedla i několik strašidelných historek a pověr. Záznam trvá 1h 48 min. Přítomni byli: Ludmila Menšíková, Lucie Žárská a vnučky paní Menšíkové.

Miroslav Milata

Narozen 18. 2. 1945 ve Starých Hamrech na osadě Jamník. Matka byla z Bílé (Borsučí), otec z Jamníku. Pochází ze tří dětí. Celý život žije ve Starých Hamrech kromě krátkodobého pobytu na Bruntálsku, kde působil jako praktikant, a dvouletého vojenského výcviku, který absolvoval na Liberecku.

Vystudoval Lesnické odborné učiliště Bílá a Lesnickou mistrovskou školu ve Strážnici. Čtyřicet jedna let dělal ve Starých Hamrech lesníka. Působil také jako dobrovolný člen horské záchranné služby na Gruni. Dnes je v důchodu, ale stále vypomáhá jako lesník. Je ženatý, děti nemá. Volný čas tráví v lese - krmí zvěř, sbírá hříby a borůvky. V zimě rád jezdí na běžky a v létě cestuje. Zajímá se o místní

pověsti, dříve si dokonce od starých lidí zapisoval jejich vzpomínky. Čte detektivky a odbornou lesnickou literaturu. Přečte asi jednu knihu za měsíc. Poslouchá rádio, televizi nemá.

Nahrávání proběhlo 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondenta. Respondent vyprávěl především strašidelné historky z blízkého okolí, pověsti a příběhy ze života, které se přihodily jemu nebo místním obyvatelům. Záznam trvá 1h 41 min. Přítomni byli: Miroslav Milata, Lucie Žárská a Pavlína Fibichová.

Josef Němec

Narozen 3. 6. 1927 v Bílé na osadě Mezivodí. Oba jeho rodiče byli z Bílé (otec z Kožušanky, matka z Kyčery). Pochází z osmi dětí. Celý život žil v Bílé kromě pobytu na vojně ve Frenštátě p./Radhoštěm. Navštěvoval ZŠ v Mezivodí, poté pracoval jako kočí a v

těžbě. Je ženatý s Annou Němcovou a má tři děti. Čte duchovní literaturu, pohádky a časopis *Spirit*. Poslouchá Radiožurnál, televizi moc nesleduje.

Nahrávání proběhlo 31. 7. 2010 v Bílé v domě respondenta. Respondent vyprávěl strašidelné historky a vzpomínal na partyzány. Záznam trvá 1h 18 min. Při nahrávání byli přítomni dva respondenti – manželé Josef a Anna Němcovi a Lucie Žárská.

Anna Němcová, roz. Solanská

Narozena 16. 3. 1935 na Horní Bečvě, odkud pocházejí i oba její rodiče. Je ze čtyř dětí. V Bílé žije od svých 19 let. Navštěvovala ZŠ na Horní Bečvě. Pracovala u Lesů, v Tesle Rožnov, doma v zemědělství a pomáhala i u vleku

v lyžařském areálu Mezivodí, který se nachází na jejich pozemku. Je v důchodu, je vdaná za Josefa Němce a má tři děti. Knihy čte málo, nejraději má pohádky. Odebírá duchovní noviny *Spirit*. Poslouchá ČRo Ostrava. V televizi sleduje zprávy a *Prostřeno*.

Zvukový záznam byla pořízen společně s Josefem Němcem (viz. výše). Respondentka hovořila taktéž o strašidelných bytostech, tajemných jevech a pověrách.

Anežka Němcová, roz. Marková

Narozena 9. 2. 1930 ve Starých Hamrech, odkud pocházejí i oba její rodiče. Byla z šesti sourozenců. Navštěvovala zdejší ZŠ, poté sloužila a pracovala u Lesů. Po svatbě se přestěhovala na osadu Obora, kde žije dodnes. Je v důchodu, vdova a má tři děti. Velmi ráda čte, nejraději Vlastu Javořickou. Čte také *Katolický týdeník* a *Vlastu*. Rádio moc neposlouchá, v televizi sleduje jen zprávy a pořady TV Noe.

Nahrávání proběhlo 26. 7. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondentky. Respondentka vyprávěla o své rodině, vzpomínala na mládí, rodiče i na válku. Vzpomněla si také na velké množství pranostik. Záznam trvá 1h 47 min. Přítomni byli: Anežka Němcová a Lucie Žárská.

Ladislav Ničman

Narozen 31. 12. 1944 v Krásné, odkud pochází jeho matka. Otec je ze Starých Hamer z osady Gruň, kam se později přestěhovali. Pochází z 10 dětí. Navštěvoval ZŠ na Gruni a ve Starých Hamrech. Během svého života vystřídal mnoho zaměstnání. Pracoval v JZD na Gruni jako bača a traktorista opravář, 12 let dělal okrskáře u SNB, poté pracoval na poště a v několika horských chatách, kde byl správcem (Armaturka, Konečná, Baraní, Malenovice). Byl

zaměstnán v JZD Baška, v lese, pracoval v zámečnických dílnách, byl u horské služby. V 90. letech si založil firmu Hamersluž na stříhání ovcí. Před důchodem pracoval na pile. Celý život žil ve Starých Hamrech kromě období, kdy jezdil vždy na 3–4 měsíce do Kazachstánu jako opravář stavebních stojů Vítkovických

stavebnin. Je ženatý a má jednoho syna. Ve volném čase vyrábí tzv. „zlepšováky“ (např. kleště na zamykání lyží, mříže do aut, poštovní třídící koše, zamykání na dveře atd.), zhotovuje dřevěné rámy, poutače, samorosty a vozembuchy. Je také dřevorytcem. Pořádá výstavy místních umělců na Ostravici. Je zakládajícím členem Partyje Maryčky Magdonové, ve které se sdružují lidé, kteří něco umí – hrát na hudební nástroj, zpívat, povídat, kreslit apod. Dvakrát do roka organizuje sraz Hamřanů. Jezdí po besedách, kde hraje na harmoniku, housle, píšťalu, vozembuch a baví lidi. Bývá oblečen v kroji. Knihy čte jen zřídka.

Nahrávání proběhlo 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech v restauraci na Samčance. Respondent hovořil o svém životě, o svých povoláních, vyprávěl humorky a anekdoty. Záznam trvá 3h 18 min. Přítomni byli: Ladislav Ničman a Lucie Žárská.

Ludmila Remešová, roz. Lukešová

Narozena 20. 7. 1953 ve Frýdku-Místku. Její matka pocházela z Ostravice (dnešní Staré Hamry), otec z Bílé (z Javořinky). Do 18 let žila v Bílé na Javořince, poté ve Starých Hamrech. Navštěvovala zdejší ZŠ a učiliště ve Frýdku-Místku. Pracovala jako prodavačka a uklízečka. Je

v důchodu, vdova a má tři děti. Zajímá se o historii zdejšího kraje a o místní pověsti. Do *Starohamerského zpravodaje* sepsala povídání o osadě Javořinka. Je velkou čtenářkou, přečte i jednu knihu za den. Nejráději čte ženské romány, zajímají ji také knížky o staré Praze. Čte také noviny (*Blesk*) a časopisy (*Katka*). Rádio neposlouchá, v televizi sleduje filmy pro pamětníky a naučné pořady.

Nahrávání proběhlo 24. 7. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondentky. Respondentka hovořila o vypravování v minulosti i v dnešní době, o místních pověstech a strašidelných historkách. Uvedla i několik humorek a pranostik. Záznam trvá 1h 26 min. Přítomni byli: Ludmila Remešová a Lucie Žárská.

Ing. Petr Šimeček

Narozen 23. 7. 1950 v Ostravě. Jeho matka pochází ze Starých Hamer (z Podbužanky), otec z Bílé (z Bobku). Je z devíti dětí. Od narození žil v Ostravici. Vystudoval Střední všeobecnou vzdělávací školu ve Frýdlantě n./Ostravici a VŠ zemědělskou v Českých Budějovicích. Od r. 1972 žije ve Starých

Hamrech, kde působí jako předseda místního JZD. Mezi lety 1998 a 2006 byl místostarostou Starých Hamer. Je vdovec, má čtyři děti. Od starousedlíků sbíral údaje o historii jednotlivých osad Starých Hamer. Články vzniklé z tohoto sběru vycházely na pokračování v letech 2004–06 ve *Starohamerském zpravodaji*. Ve volném čase si rád přečte zajímavou knihu. Pravidelně sleduje televizní i rozhlasové zpravodajství a publicistické pořady. Čte *Právo* a *Zemědělce*.

Nahrávání proběhlo 7. 9. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondenta. Respondent vypravoval strašidelné historky a pověsti, které slyšel od místních obyvatel, dále o partyzánském hnutí a o motivaci pojmenování jednotlivých osad. Záznam trvá 1h 38 min. Přítomni byli: Petr Šimeček a Lucie Žárská.

PhDr. Zdenka Tomášková, roz. Kadlecová

Narozena 22. 10. 1929 v Zámečku u Kroměříže. Po maturitě na prostějovském gymnáziu se stala sekretářkou básníka Petra Bezruče, kterého doprovázela až do jeho smrti. Vzpomínky na toto desetileté období vepsala do knihy *Ortel samoty*.²⁴⁰

Absolvovala Univerzitu Palackého v Olomouci, obor psychologie. Celý život

působila jako klinická psycholožka, specializovala se na poradenství a pedopsychologii. V současné době je v důchodu, ale stále působí v oblasti klinické psychologie. Je vdaná a má tři děti. Od r. 1952 s rodinou pravidelně jezdila do Bílé

²⁴⁰ Tomášková, Z.: *Ortel samoty*. Brno 2003.

na osadu Javořinka, kde si koupili chalupu. V současnosti zde již patnáctým rokem žije trvale. Vždy se zajímala o zdejší folklor a od místních starousedlíků si nechávala vyprávět o tradicích, zvycích a pověrách tohoto kraje. V budoucnu se chystá sepsat rodové vzpomínky a osobní svědectví, kde se hodlá zabývat problematikou autorství *Slezských písní*. Literaturu čte ve volných chvílích, nejraději sáhne po esejistických úvahách.

Nahrávání proběhlo 28. 7. 2010 v Bílé v domě respondentky. Respondentka vzpomínala na vyprávění místních obyvatel o jejich nelehkém životě v horách, o strašidelných bytostech a tajemných jevech, které se zde v minulosti odehrávaly, hovořila i o svém životě a vlastních zkušenostech s tímto krásným krajem. Záznam trvá 2h 39 min. Přítomni byli: Zdenka Tomášková a Lucie Žárská.

Jarmila Valášková, roz. Božoňová

Narozena 4. 5. 1938 ve Starých Hamrech, odkud pocházejí i její rodiče. Ve Starých Hamrech žije od narození. Vystudovala Pedagogickou školu pro vzdělání učitelek MŠ v Krnově. Působila jako učitelka a ředitelka v mateřských školách v Ostravici, na Nové Dědině, v Nové Vsi, Frýdlantě n./Ostravici a v Bílé. Ve Starých

Hamrech provozovala společně s rodinou jedenáct let večerku. Dnes je v důchodu, je vdaná a má tři děti. Volný čas tráví prací, sbíráním hřibů, procházkami a prací na počítači. Čte časopisy, odebírá *Frýdeckomístecký deník*. V televizi se ráda podívá na celovečerní romantický film nebo na seriál.

Nahrávání proběhlo 27. 7. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondentky. Respondentka hovořila o kulturní situaci ve Starých Hamrech před zbudováním vodní nádrže Šance, o vypravěčských příležitostech v minulosti i v dnešní době a vzpomínala na válku. Záznam trvá 1h 18 min. Přítomni byli: Jarmila Valášková a Lucie Žárská.

Antonín Velička

Narozen 12. 1. 1939 ve Starých Hamrech na osadě Podgruň. Oba rodiče pocházejí rovněž ze Starých Hamer. Navštěvoval místní ZŠ. Více než třicet let byl zaměstnán jako lesní dělník. Poté pracoval jako topič na přidružené dřevařské výrobě v Bílé. V současné době je v důchodu, je ženatý s Růženou Veličkovou a má čtyři děti. Pravidelně sleduje denní tisk (*Moravskoslezský deník*, *Blesk*) a hodně poslouchá rádio.

Nahrávání proběhlo 23. 7. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondenta. Respondent hovořil o víře ve strašidelné bytosti a vzpomínal na válku. Záznam trvá 1h 6 min. Při nahrávání byli přítomni dva respondenti – manželé Antonín a Růžena Veličkovi a Lucie Žárská.

Růžena Veličková, roz. Lančová

Narozena 27. 5. 1947 ve Starých Hamrech. Její otec pochází z Palkovic, matka ze Starých Hamer. Je ze sedmi dětí. Navštěvovala místní ZŠ, poté pracovala jako listonoška a u Lesů. V současnosti je v důchodu. Jejím manželem je

Antonín Velička, se kterým mají čtyři děti. Paní Veličková je velikou čtenářkou, za týden přečte i dvě až tři knihy. Doma má velkou knihovnu, ve které nalezneme především ženské romány a knihy o hradech a zámcích.

Zvukový záznam byl pořízen společně s Antonínem Veličkou (viz. výše). Respondentka hovořila taktéž o strašidelných bytostech, tajemných jevech a pověrách.

Ludmila Zápalková, roz. Matýsková

Narozena 8. 11. 1926 ve Starých Hamrech na osadě Javořinka, odkud pocházeli i její rodiče. Měla dva bratry. Navštěvovala místní ZŠ. Za války pracovala dva roky u Lesů, poté pět let v těžkém průmyslu ve frýdlantském podniku Ostroj, dále sedm let prodávala v obchodě a byla zaměstnána na pokladně u ČSD. Dnes je v důchodu, je vdovou a má jednoho syna. V penzi má více času na četbu, nejraději čte knihy J. Glazarové a křesťanský časopis *Okno*. Sleduje denní tisk (*Frýdeckomístecký deník*) i televizní zpravodajství. Ráda se podívá i na dobrý film.

Nahrávání proběhlo 20. 7. 2010 ve Starých Hamrech v domě respondentky. Respondentka hovořila o své rodině, vzpomínala na válku a partyzány, na mládí a mluvila i o víře v nadpřirozené bytosti. Záznam trvá 1h 30 min. Přítomni byli: Ludmila Zápalková a Lucie Žárská.

Marie Žáková, roz. Lukešová

Narozena 17. 9. 1935 ve Starých Hamrech na osadě Pavlonka, odkud pocházel i její otec. Matka byla rovněž ze Starých Hamer – z osady Němčanka. Pocházela ze čtyř dětí. Navštěvovala místní ZŠ, po které čtyřicet let pracovala na poště. Ve Starých Hamrech žila do doby, než se

provádala. Poté žila tři roky v Malenovicích, odkud se přestěhovala do Frýdku-Místku. V současné době žije ve Frýdlantě n./Ostravicí. Je vdovou v důchodu. Ve volném čase pracuje na zahrádce a cestuje. Z literatury upřednostňuje červenou knihovnu. Hodně čte časopisy (*Pestrý svět*, *Aha*) a nepřetržitě sleduje televizi.

Nahrávání proběhlo 29. 7. 2010 ve Frýdlantě n./Ostravicí v bytě respondentky. Respondentka vzpomínala na mládí na Pavlonce a uvedla několik pověr. Záznam trvá 45 min. Přítomni byli: Marie Žáková, Marie Mrkvová a Lucie Žárská.

4. Slovníček nářečních výrazů

aj	i
basrmon	hastrman, vodník
beknout	spadnout
bo	protože, jelikož
čemu	proč
četyna	chvojí
gazda	hospodář
hůra	půda
íst'	jít
jakla	halenka
jo	já
jupka	sukně
kaj	kam, kde
kajsi	kdesi
kejsi	kdysi
kobzole	brambory
konár	větev
krpce	střevíce, dřeváky
křestný	kmotr
naprosto	přímo
ni	ne
oščepek	výrobek z ovčího sýra
padol	sklípek pod poklopem
peň	pařez
poklíhat	polehat
potíni	předsíň
roba	žena
roz	jednou
rubat'	kácet, sekát
rubisko	vykácené místo
skoro	brzo
srubek	kůlna

stařenka

staříček

škubačky

šopa

štyl

švrlok

terovat

un

ušotat se

včil

zaryglovat

žinčica

babička

dědeček

draní peří

kůlna

násada

kvedlačka

asfaltovat

on

uřítit se

nyní, teď

zavřít, zadělat

svažené ovčí mléko

5. Dotazník

Jméno a příjmení:

Rodné příjmení:

Datum narození:

Místo narození:

Zaměstnání:

Stav:

Z kolika dětí pocházíte:

Počet dětí:

Odkud pocházejí vaši rodiče?

Kde všude jste žil/a a dlouhodoběji pobýval/a od narození?

Jak dlouho jste žil/a ve Starých Hamrech / v Bílé?

Jaké školy (a kde) jste navštěvoval/a?

Jaká zaměstnání (a kde) jste za svůj život vykonával/a?

Jak trávíte svůj volný čas, máte nějaký vztah k folkloru?

Čtete knihy? Jak často? Jaký žánr upřednostňujete?

Jaká byla situace za vašeho mládí, co se týká četby?

Čtete noviny nebo časopisy? Jakým rubrikám dáváte přednost?

Jaká byla situace v době vašeho mládí, co se týká četby a rozšíření novin?

Posloucháte rádio? Jaké stanice a pořady? Jak často?

Jaká byla situace v době vašeho mládí? Kdy jste si pořídili rádio?

Sledujete televizi? Jaké stanice a pořady? Jak často?

Jaká byla situace za vašeho mládí? Odkdy jste začal/a sledovat televizi?

Chodíte nebo chodil/a jste do divadla? Jak často?

Chodíte nebo chodil/a jste do kina? Jak často a kam? Na jaké filmy?

Jakých kulturních akcí se zúčastňujete nebo jste se zúčastňoval/a?

Navštěvujete nebo navštěvoval/a jste hospodu?

Účastníte nebo účastnil/a jste se společných besed (kulturních, při práci atd.)?

Při jakých příležitostech a situacích se nejvíce vypráví/vyprávělo?

Dnes –

Dříve –

Kdo vám vyprávěl?

Jaký druh historek (žánr) se nejvíce vypráví/vypravoval?

Dnes -

Dříve -

Co se vypráví/vyprávělo na základě četby?

Vypráví/vyprávělo se spíše v mužské, nebo v ženské společnosti?

Co se vypráví/vyprávělo dětem? Při jakých příležitostech? Co se dětem nevyprávělo (jakým tématům jste se vyhýbali)?

Vyprávěl/a jste/vyprávíte i vy někomu to, co jste slýchal/a v dětství?

Jak byste porovnal/a ústní tradici v minulosti a dnes?

Víte o bakalářské práci o lidové slovesnosti na Starých Hamrech?

Jakou historku jste v dětství slýchal/a od rodičů nebo prarodičů?

Povídlo se u vás o nějakých strašidelných bytostech? Kde strašilo?

Věřilo se dříve na sílu magie, na uhranutí? Co se dělalo, když nedojila kráva?

Víte, jak vznikl název vaší osady? Váže se k ní nebo k okolí nějaká pověst?

Co zažila vaše rodina během války? Chodili k vám nebo k sousedům partyzáni?

Přihodilo se vám v poslední době něco zajímavého?

Znáte nějaké přísloví nebo pranostiku?

6. Dotazník pro žáky ZŠ ve Starých Hamrech

Jak se jmenuješ? _____

Kolik ti je let? _____

Kde bydlíš? _____

1. Vyprávíte si doma s rodiči nebo prarodiči? (odpověď zakroužkuj)

ANO – NE

2. Pokud ano, co ti nejčastěji vyprávějí? (můžeš zakroužkovat i více možností)

a) pohádky

b) strašidelné historky o lulkaních a basrmonech

c) zážitky z jejich dětství a mládí

d) každodenní zážitky (co se jim během dne přihodilo)

e) _____ (můžeš dopsat, co jiného ti
rodiče nebo prarodiče vyprávějí)

3. Znáš místní „strašidelné postavy“? Slyšel/a jsi o nich někdy?

(odpověď zakroužkuj)

lulkaně ANO – NE

basrmon (vodník) ANO – NE

4. Kdo si s tebou nejvíce vypráví? (odpověď zakroužkuj)

a) maminka nebo tatínek

b) babička nebo dědeček

c) _____ (můžeš dopsat, kdo si s tebou nejčastěji
vypráví)

5. Kdy si nejčastěji vyprávíte?

(např. když přijdeš ze školy, večer před spaním, na návštěvě, na výletě ...)

6. Čtou nebo četli ti doma z knížek? (odpověď zakroužkuj)

ANO – NE

☺ Děkuji za vyplnění a přeji Ti úspěšný školní rok plný nových poznatků a zážitků!

